

En genres förvandlingar

Om genrebeteckningen essä och den svenskspråkiga essäistiken

i Finland 1900–1920

Patrik Aaltonen
Pro gradu-uppsats
Nordisk litteratur
Finska, finskugriska och
nordiska institutionen
Helsingfors universitet
Vårterminen 2013

Innehållsförteckning

1. Inledning	3
2. Bakgrund	11
Den tidiga danska essäistiken.....	12
Den tidiga svenska essäistiken.....	26
Några iakttagelser.....	43
3. Werner Söderhjelm – Predestinerad till europeism	50
Profil.....	50
Werner Söderhjelm's kommentarer om essän och bruk av genrebeteckningen essä.....	56
Werner Söderhjelm's essäer och essäsamlingar.....	71
Sammanfattning och slutkommentar.....	85
4. Sigurd Frosterus – Essayist i engelsk mening	90
Profil.....	90
Sigurd Frosterus kommentarer om essän och bruk av genrebeteckningen essä.....	95
Sigurd Frosterus essäer och essäsamlingar.....	98
Sammanfattning och slutkommentar.....	110
5. Rolf Lagerborg – C'est moi que je peins!	113
Profil.....	113
Rolf Lagerborg's kommentarer om essän och bruk av genrebeteckningen essä.....	117
Rolf Lagerborg's essäer och essäsamlingar.....	121
Sammanfattning och slutkommentar.....	126
6. Avslutning	128
Litteratur.....	134
Material.....	138
Bilaga 1.....	143
Bilaga 2.....	148
Bilaga 3.....	151

1. INLEDNING

Essän brukar ibland beskrivas som en ”mycket finlandssvensk genre”. Denna beskrivning är inte helt osann: historiskt sett har essän faktiskt haft en ovanligt framträdande ställning i den finlandssvenska litteraturen. De första essäerna Finland skrevs på svenska och under det tidiga 1900-talet överträffade den svenskspråkiga essäistiken den finskspråkiga i både mångsidighet och antalet publicerade essäsamlingar. Enligt litteraturvetaren Pekka Tarkka kan man till och med tala om en ”finlandssvensk hegemoni” inom den finländska essäistiken – i alla fall under den första hälften av 1900-talet.¹ Att essän fick en så framträdande ställning i den finlandssvenska litteraturen berodde av allt att döma på flera olika faktorer. Tarkka betonar att de finlandssvenska essäisterna kunde räkna med en större publik än sina finskspråkiga kolleger – både i Finland och i Sverige – och att många av de första finlandssvenska essäisterna var individer med en utpräglad överklassbakgrund; individer som hade råd att hålla sig med både bildning och bibliotek.² Tarkka nämner också att finlandssvenska vetenskapsmän traditionellt haft bättre kontakter med den anglosaxiska världen än sina finskspråkiga kolleger, som hellre orienterat sig mot Tyskland (där essän och det essäistiska framställningssättet aldrig varit lika populära). I vilket fall som helst fick essän redan i början av 1900-talets en framträdande ställning inom den finlandssvenska litteraturen, med namnkunniga representanter som Werner Söderhjelm, Yrjö Hirn, Alma Söderhjelm, Sigurd Frosterus, Gunnar Castrén, Hans Ruin och Rolf Lagerborg. Denna ställning har essän bevarat ända till våra dagar – som Clas Zilliacus har konstaterat är det inte romanen utan essän ”som varit den proteuslika, förvandlingsdugliga och uppfinningsrika genren på svenska i Finland”.³ Under den senare hälften av 1900-talet har författare som Johannes Salminen, Sven Willner, Mikael Enckell, Georg Henrik von Wright och Merete Mazzarella (för att bara nämna ett fåtal) både förvaltat arvet från sina föregångare och brutit ny mark. I Söderströms förlags värdkatalog från 2009 konstaterar redaktören Hanna Lahdenperä att den finlandssvenska essän mår

1 Pekka Tarkka, ”Essee”, Pekka Tarkka (toim.), *Suomen kirjallisuus VIII. Kirjallisuuden lajit*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Otava, Helsinki 1970, s. 227 och 229 f.

2 Tarkka 1970, s. 231. Något i samma riktning antyder också Thomas Warburton, som i *Åttio år av finlandssvensk litteraturhistoria* (1984) beskriver de första svenskspråkiga essäisters produktion på följande vis: ”Det är en finslipad, balanserad och ofta elegant kritisk prosa som i många stycken blev stilbildande och angav tonen för senare essäister. Denna stilkonst vittnar om kultiverad smak, den bär en omiskännlig doft av goda livsomständigheter, av tid och råd med estetisk spekulering, av den lugna överblick som kan vinnas i rymliga gammaldags arbetsrum med fridfull isolering.” Se: Thomas Warburton, *Åttio år av finlandssvensk litteraturhistoria*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1984, s. 177.

3 Clas Zilliacus, ”Forskare, essäister och färdmän”, Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria II. Andra delen: 1900-talet*, Svenska litteratursällskapet, Helsingfors 2000, s. 210.

bra, och fortsätter: "I Svenskfinland har vi inte bara en stadig grund av kända och väletablerade essäister – från Hans Ruin-tävlingen rapporteras det att essäerna blir fler och bättre, och att den nya essäistiken är både djärv och elegant."⁴ Med andra ord: den finlandssvenska essätraditionen är fortfarande livskraftig.

Trots allt detta intar den finlandssvenska essätraditionen fortfarande en undanskymd plats i vår litteraturhistoria. Det existerar till dags dato inga detaljerade undersökningar av den finlandssvenska essäistikens historia, och de litteraturvetare som skrivit om finlandssvensk essäistik har i regel fokuserat på enskilda essäister, inte essätraditionen som sådan. Att så är fallet beror förmodligen på flera olika orsaker. Essäns karaktär av genremässigt ogräs är säkert en faktor – det är ju ett faktum att essän ofta betraktats (och fortfarande betraktas) som mindre betydelsefull än andra skönlitterära genrer. Att mycket få finlandssvenska författare profilerat sig som essäister är säkert en annan orsak. För de flesta av våra essäister har essäskrivandet varit något av en bisyssla – något man gjort vid sidan av sin "egentliga" verksamhet – och följaktligen blir dessa personer sällan ihågkomna som essäister.⁵ En tredje möjlig orsak till att det skrivits så lite om vår essätradition är svårigheten i att definiera essän och avgränsa den från andra genrer. Som Magnus von Platen påpekat är essän "en av dessa litteraturarter som har mycket mjuka gränser. Den kan ganska omärkligt glida över i prosaskiss, reseskildring, reportage, recension, ledare, filosofisk traktat, kåseri, vetenskaplig eller populärvetenskaplig uppsats och annat."⁶ Frågan om vad en essä egentligen är hör i själva verket till evighetsfrågorna inom litteraturvetenskapen. Som litteraturvetaren Charles E. Whitmore skriver:

Of all literary terms in common use, the word "essay" has perhaps the widest field and the most indeterminate content. Since the form to which it applies has taken on a fresh character in the hands of almost all its chief exponents, it has become in practice the designation for any piece of prose of moderate length, and has consequently embraced a bewilderingly various subject-matter.⁷

4 Hanna Lahdenperä, "Det sanna och det 'sanna'", *Söderströms förlagskatalog vintern och våren 2009*, Söderströms förlag, Helsingfors 2009, s. 2 (opag.).

5 Jarl Hemmer är ett bra exempel på detta fenomen: hur många är ens medvetna om att Hemmer inte bara skrev dikter och romaner, utan också var en framstående essäist?

6 Magnus von Platen, "Essayn", Sven-Erik Klinkmann & Roger Jacobsson (red.), *Horisont* 1987: 5, s. 7 f.

7 Charles E. Whitmore, "The Field of the Essay", *PMLA*. Vol. 36, No. 4, Dec. 1921, s. 551.

Idag finns det tiotals olika definitioner av essän; både normativa definitioner baserade på vissa textuella drag såsom längd, stil och innehåll, och teoretisk-spekulativa definitioner baserade på essäns (påstådda) subjektiva, icke-systematiska och interdisciplinära väsen. De flesta av dessa definitioner måste betraktas som antingen hopplöst otillräckliga eller hopplöst vaga och oanvändbara. Och ändå är det nödvändigt att nå fram till någon slags idé om vad en essä är, ty som von Platen påpekar: "Man kan inte resonera över essayn utan att omedelbart ställas inför definitionsfrågan vad en essay är."⁸ Denna nästan oöverkomliga genreproblematik är förmodligen en av orsakerna till att det skrivits så lite om den finlandssvenska essätraditionen.

Syfte och teoretiska utgångspunkter

I denna pro gradu-uppsats undersöker jag hur tre finlandssvenska essäister – Werner Söderhjelm, Sigurd Frosterus och Rolf Lagerborg – uppfattat och använt genrebeteckningen essä under åren 1900–1920. Min avsikt är att granska frågan 'Vad är en essä?' ur ett nytt perspektiv: jag vill ta avstånd från alla förutfattade definitioner av essän och i stället undersöka hur tre framstående essäister *själva* uppfattat och använt genrebeteckningen. För att bredda bilden av genreproblematiken undersöker jag också vilka genrebeteckningar den samtida litteraturkritiken använt om dessa författares essäsamlingar.

Min undersökning baserar sig på de tankar som Alastair Fowler framlägger i sitt klassiska genreteoretiska verk *Kinds of literature* (1982), i synnerhet Fowlers kritik av normativa genredefinitioner. Inom den nordiska litteraturforskningen har man i allmänhet studerat essäns historia med utgångspunkt i normativa definitioner av essän, alltså definitioner baserade på vissa konstituerande drag såsom längd, stil och innehåll. Ett typiskt exempel på detta är den svenska litteraturvetaren Göran Häggs *Övertalning och underhållning. Den svenska essäistiken 1890–1930* (1978). I denna doktorsavhandling, som handlar om den svenska essäistikens utveckling under åren 1890–1930, definierar Hägg essän på följande sätt: "En kort prosatext med huvudsakligen inhämtade fakta ordnade efter underhållande eller övertalande funktion, publicerad i bokform tillsammans med andra likartade."⁹ Normativa definitioner av detta slag är mycket vanliga i undersökningar av essän – men de är också mycket problematiska, av flera olika orsaker. Som Per

8 von Platen 1987, s. 7.

9 Göran Hägg, *Övertalning och underhållning. Den svenska essäistiken 1890–1930* [diss.], Wahlström & Widstrand, Stockholm 1978, s. 15.

Ridderstad har påpekat är Häggs definition både för specifik och för vag: för vag emedan den inte utesluter närliggande genrer som kåserier, recensioner och predikningar, och för specifik emedan den *de facto* utesluter texter som historiskt sett kallats essäer.¹⁰ Samtidigt är Häggs normativa definition alldeles för stel och fastlåsende för att kunna fungera som utgångspunkt i en genrehistorik – Hägg tar till exempel inte alls i beaktande hur författare och läsare *de facto* använt begreppet essä under den tidsperiod han undersöker. Fowler hör till de genreteoretiker som kritiserat bruket av normativa genredefinitioner. I *Kinds of literature* påpekar han att det är ytterst svårt att hitta konstituerande drag som skulle förena alla texter av ett visst slag:

Förväntan att finna "nödvändiga element" eller konstituerande drag är allmänt utbredd bland kritiker som skriver om genre. Det är en förväntan utan tillräcklig grund. Ett mycket litet antal nödvändiga element existerar (...) men inte på långt när tillräckligt många för att åstadkomma en genreteori. Inga formella genrer kan med fördel urskiljas på ett sådant sätt, inte ens komedi och tragedi.¹¹

Enligt Fowler är det omöjligt att formulera definitioner som skulle inkludera alla texter av ett visst slag. Ett exempel på detta kunde vara tragedin: som Fowler påpekar i *Kinds of literature* har Sofokles *Oidipus i Kolonos* egentligen mycket lite gemensamt med Shakespeares *Hamlet*, för att inte tala om moderna tragedier.¹² Vissa litteraturvetare har försökt lösa detta problem genom att uppfinna nya subgenrer, men enligt Fowler innebär detta bara att samma logiska problem återvänder på en annan nivå: "Varje subgenre äger en alltför stor mångfald, vilken är utspridd på ett alltför svårfångat och obeständigt sätt, för att definition [sic] skall vara möjlig. Vi kan ange drag som ofta är närvarande och som upplevs vara karakteristiska, men inte drag som alltid är närvarande."¹³

Ett annat problem med normativa definitioner är det ofrånkomliga faktum att litterära genrer utvecklas och förändras med tiden. Även om det vore möjligt att formulera en "perfekt definition" av en genre, så vore denna oundvikligen mycket begränsad i tid och rum. Fowler skriver:

10 Per Ridderstad, recension av Göran Häggs doktorsavhandling *Övertalning och underhållning. Den svenska essäistiken 1890–1930*, Wittrock, Ulf (red.), *Samlaren. Tidskrift för svensk litteraturvetenskaplig forskning*, 1981, s. 135.

11 Alastair Fowler, "Genrebegrepp", Eva Hættner Aurelius & Thomas Götselius (red.) *Genreteori*, Studentlitteratur, Lund 1997, s. 256 f.

12 Fowler 1997, s. 257.

13 Fowler 1997, s. 258.

Genrerna förändras ständigt också i sin historiska utveckling. Följaktligen har teoretiker som gärna ägnar sig åt definitioner varit tvungna att lyfta genrerna till en mycket hög abstraktionsnivå, fjärran från faktisk litteratur. Så länge vi låter våra beskrivningar vara vaga, kan vi på så sätt uppnå varaktiga, oförändrade enheter. Då förblir genrerna stabila i alla tider, lika svaga och förutsägbart passiva som ädelgaser. Men de konstituerande dragen är få och svårgripbara. Och om vi beskriver genrerna på ett mer detaljerat sätt, ger vi oss i kast med spatialt och temporalt tillfälliga grupperingar, ständigt kämpande med historiska förändringar. För överallt förändras de, kombineras på nytt, omgrupperas, eller formar vad som verkar vara nya uppställningar.¹⁴

Eftersom litterära genrer befinner sig i ett tillstånd av ständig förändring, kan de endast beskrivas historiskt. Eller som Fowler uttrycker saken: "Vad beträffar en tidsmässigt ospecificerad genre kan mycket lite sägas. Det finns en hel del att säga om grekisk tragedi, elisabethansk tragedi och kanske till och med om modern tragedi, men inte särskilt mycket som är meningsfullt i fråga om all tragedi. Utan någon historisk förankring tenderar genrediskussionen att bli helt meningslös."¹⁵

Inom modern genreforskning betraktas litterära genrer inte längre som ideala urtyper utan som dynamiska konstruktioner – lika föränderliga som de är omöjliga att definiera. (Synen på genrens funktion har också förändrats under de senaste decennierna. Idag betonar man ofta att genrer inte handlar om klassifikation utan om kommunikation; de är ett sätt för författaren att kommunicera med läsaren och styra dennes läsning i önskad riktning.) Att litterära genrer inte kan definieras betyder emellertid inte att det vore omöjligt att beskriva dem eller nå fram till idéer om dem. Som Fowler påpekar kan genrer studeras som historiska fenomen – det gäller bara att gå till de historiska källorna och undersöka hur författare och läsare *de facto* uppfattat och använt genrebeteckningar. Fowler skriver:

Faktum är att beläggen för tidigare stadier av genrer är mer talrika än vad man till en början kunde förmoda. Dessa belägg kan hämtas från en mängd olika och inte särskilt väl utforskade källor: 1. auktoritativa uttalanden som är särskilt värdefulla så länge det rör sig om medvetet bruk av genrer; 2. samtida tillämpningar (t.ex. genom *imitatio*), vilka är osäkra belägg, eftersom det medelmåttiga reducerar genrer till koncept medan det storartade kan överskrida de lokala formerna; 3. tidiga läsares kommentarer som kanske reflekterar numera föråldrade indelningar [...] och 4. indirekta, konstruktiva slutledningar. Så stor del av genrernas verkan är omedveten, att denna sista källa ofta erbjuder mest information.¹⁶

14 Fowler 1997, s. 264.

15 Fowler 1997, s. 266.

16 Fowler 1997, s. 272.

För den som vill undersöka en litterär genres historia är Fowlers kritik av normativa genredimensioner något som inte kan förbises. Jag anser att man inte kan undersöka essäns historia med utgångspunkt i en normativ definition av essän; att göra så skulle oundvikligen resultera i en missvisande och ohistorisk bild av genrens utveckling. Den som vill få en sanningsenlig bild av den finlandssvenska essäistikens historia måste börja med att undersöka hur genrebeteckningen essä *de facto* har använts i Finland. Det är det som är syftet med denna undersökning: att gå till de historiska källorna och undersöka hur tre finlandssvenska essäister *själva* uppfattade och använde begreppet essä.

Material och metod

I denna uppsats undersöker jag hur Werner Söderhjelm, Sigurd Frosterus och Rolf Lagerborg uppfattat och använt genrebeteckningen essä under åren 1900–1920. Jag har valt att fokusera på tidsperioden 1900–1920 eftersom den synes mig vara särskilt intressant ur ett genrehistoriskt perspektiv; det var under denna tid som essägenren etablerade sig i Finland och den finlandssvenska essätraditionen fick sin början.¹⁷ Att jag valt att fokusera på just Söderhjelm, Frosterus och Lagerborg har tre skäl: alla tre kan betraktas som framstående essäister, alla tre var aktiva under åren 1900–1920, och alla tre har – det är i alla fall min hypotes – använt genrebeteckningen essä på lite olika sätt. Frågor jag vill besvara i denna undersökning är:

- Hur uppfattade och använde Werner Söderhjelm, Sigurd Frosterus och Rolf Lagerborg genrebeteckningen essä under åren 1900–1920?
- Vilka slags texter har dessa författare betraktat som essäer?
- Vad har dessa författare ansett om essän som genre?

För att finna svaret på dessa frågor har jag granskat ett antal av Söderhjelm, Frosterus och Lagerborgs texter från tidsperioden 1900–1920. Det analyserade materialet består av böcker, tidnings- och tidskriftsartiklar, litteraturkritiker och diverse andra uppsatser från åren 1900–1920 – kort sagt alla slags tryckta skrifter i vilka författarna använt genrebeteckningen essä eller uttalat sig om essän som genre. Det bör omedelbart påpekas att jag inte granskat *alla* texter som Söderhjelm,

¹⁷ Det är förstås omöjligt att bestämma exakt när den finlandssvenska essätraditionen fått sin början, men mycket talar för att essägenrens genombrott i Finland skedde under 1900-talets första decennium. Jag kommer att gå närmare in på denna fråga i kapitel 2 (om essäistikens historia i Danmark och Sverige) och i de tre huvudkapitlen.

Frosterus och Lagerborg publicerat under åren 1900–1920.¹⁸ Detta innebär att jag säkert missat någon förekomst av ordet essä. Min avsikt är dock inte att lista alla förekomster av ordet essä i de nämnda författarnas texter, utan endast att – på en mer allmän nivå – undersöka deras förhållande till essän som genre.

För att bredda bilden av genreproblematiken undersöker jag också vilka genrebeteckningar Söderhjelm, Frosterus och Lagerborg använt om sina egna essäsamlingar från 1900–1920 samt vilka genrebeteckningar den samtida finländska litteraturkritiken använt om dessa essäsamlingar. Frågor jag vill besvara är:

- Vilka slags essäer har Werner Söderhjelm, Sigurd Frosterus och Rolf Lagerborg själva skrivit under åren 1900–1920?
- Vilka genrebeteckningar har dessa författare använt om sina egna essäer? Har de över huvud taget kallat sina egna uppsatser för essäer?
- Vilka genrebeteckningar har den samtida litteraturkritiken använt om dessa författares essäsamlingar?

För att finna svaret på dessa frågor har jag dels granskat de artiklar och uppsatser som Söderhjelm, Frosterus och Lagerborg publicerat i ett antal kulturtidskrifter (för en fullständig förteckning över dessa artiklar och uppsatser, se Bilaga 1–3), dels granskat ett antal uppsatssamlingar som rent tekniskt sett närmar sig det vi idag menar med essäsamlingar (jag går närmare in på mitt urval i kapitel 3–5). Jag inser det något motstridiga i att först ”ta avstånd från alla förutfattade definitioner av essän” och sedan granska ett antal böcker ”som tekniskt sett närmar sig det vi idag menar med essäsamlingar”, men för att en undersökning över huvud taget skall vara möjlig är det ju nödvändigt att begränsa det analyserade materialet på ett eller annat sätt.¹⁹ Slutligen har jag även granskat ett antal samtida recensioner av de utvalda uppsatssamlingarna. Dessa recensioner är huvudsakligen från (finländska) svenskspråkiga tidningar, men ett fåtal recensioner från finskspråkiga tidningar ingår också.

18 Detta vore för övrigt mycket svårt eftersom det (mig veterligen) inte existerar några heltäckande bibliografier över Söderhjelm, Frosterus eller Lagerborgs skrifter.

19 I teorin vore det förstås möjligt att granska *alla* de texter som Söderhjelm, Frosterus och Lagerborg publicerade under åren 1900–1920, men i praktiken är detta knappast nödvändigt eller ändamålsenligt. Även om man vill undvika att definiera begreppen essä och essäsamling på förhand, är det uppenbart att vissa typer av texter – såsom romaner, dikter eller vetenskapliga avhandlingar – aldrig har betraktats som essäer eller essäsamlingar.

Upplägg

Denna pro gradu-uppsats är indelad i sex kapitel. I kapitel 2 beskriver jag den svenska och danska essäistikens historia före och omkring år 1900. Ett bakgrundskapitel om essäns historia i Sverige och Danmark är nödvändigt, emedan den svenska och danska essäistiken enligt min uppfattning haft en stor betydelse för den finlandssvenska essäistikens utveckling. I kapitlen 3, 4 och 5 analyserar jag Werner Söderhjems, Sigurd Frosterus och Rolf Lagerborgs förhållande till essän som genre. Dessa tre kapitel är strukturerade på samma sätt: först en kort presentation av författaren, sedan en undersökning av författarens bruk av genrebeteckningen essä, och slutligen en granskning av författarens egna essäer och essäsamlingar samt den samtida litteraturkritikens kommentarer om dessa. Varje kapitel avslutas med en kort sammanfattning som också innehåller en slutanalys. (Att kapitlet om Söderhjelm är längre än kapitlen om Frosterus och Lagerborg beror på att Söderhjems texter från 1900–1920 är rikare på kommentarer om essän än Frosterus och Lagerborgs – jag har helt enkelt låtit materialet styra undersökningen och avgöra kapitlens omfång. Av samma orsak fokuserar jag på lite olika saker i kapitlen om Söderhjelm, Frosterus och Lagerborg.) I kapitel 6 sammanfattar jag mina resultat och redogör för de tankar som fötts under arbetet med denna uppsats.

Danskernes forestillninger om essayet er uløselig vævet i fremmede traditioner; som følge er det umuligt at omtale essay-traditionen i Danmark uden at tage hensyn til dens udenlandske forlæg.

- Vivian Greene-Gantzberg & P. M. Mitchell i *Den fjerde genre. Essayet i Danmark* (1997)

2. BAKGRUND

Essän är en gränsöverskridande genre som egentligen inte kan studeras ur ett uteslutande nationellt perspektiv. Till Finland anlände essän via Danmark och Sverige, vilket innebär att den tidiga finländska essäistiken uppvisar stora likheter med den skandinaviska – så stora, att det enligt min mening inte är möjligt att förstå den finländska essätraditionens begynnelse utan att först bekanta sig med den skandinaviska. I detta kapitel kommer jag därför att beskriva hur essän introducerades i Danmark och Sverige under slutet av 1800- och början av 1900-talet. Eftersom utrymmet inte tillåter en grundlig genomgång av den danska och svenska essäistikens historia, kommer jag att fokusera på de företeelser och författare som enligt min uppfattning haft störst betydelse för den finländska essäistikens utveckling. (Jag har valt att utelämna den norska essäistiken eftersom den enligt min förståelse inte påverkat den finländska i nämnvärd grad.) Den nordiska essäistiken är på det hela taget rätt utforskad och det existerar mycket lite litteratur om ämnet. Ytterst få nordiska litteraturvetare har skrivit om essän ur ett genrehistoriskt perspektiv och den bild jag presenterar här kommer följaktligen att vara mycket ofullständig. De böcker jag haft störst nytta av är Thorkild Borup Jensens *At tænke uden styrthjelm og knæbeskyttere. Om essayet som genre og det danske essay i det 20. århundrede* och Göran Häggs *Övertalning och underhållning. Den svenska essäistiken 1890–1930*.

Den tidiga danska essäistiken

Forskning

I boken *Den fjerde genre. Essayet i Danmark* (1997) konstaterar Vivian Greene-Gantzberg och P.M. Mitchell att den danska essäistiken inte är särskilt väl utforskad och att danska litteraturhistoriker på det hela taget inte varit intresserade av genrens historia.¹ I allmänna litteraturhistoriska verk utelämnas genren ofta helt och hållet eller förbigås med några rader. De första självständiga undersökningarna av den danska essän utkom på 1970-talet men fokuserade nästan uteslutande på essäns pedagogiska egenskaper och enligt Greene-Gantzberg och Mitchell saknas en fullständig genomgång av den danska essätraditionen fortfarande.² Att så är fallet kan bero på flera olika saker. För det första har essäistiken ofta varit något av en bisyssla för danska författare. Greene-Gantzberg och Mitchell skriver:

Undersøger man danske litteraturhistorier, finder man kun lidt plads helliget essayister. Det kunne argumenteres, at det er forfattere selv, der har forårsaget dette pauvre udfald. For det første er der ingen klassiske danske forfattere – før eller nu – som udelukkende har holdt sig til essaygenren eller som udelukkende sættes i forbindelse med den. For det andet har de fleste skribenter ageret i andre genrer og så senere er gået over til essayet. Historikere plejer at omtale en forfatters værk som helhed, med det resultat at essayistiske indslag ofte forekommer som en sidebemærkning til den øvrige litterære præstation.³

Greene-Gantzberg och Mitchell får medhåll av Thorkild Borup Jensen, som i sin bok *At tænke uden styrthjelm og knæbeskyttere. Om essayet som genre og det danske essay i det 20. århundrede* (1999) är inne på samma linje: "Det er et gennemgående træk (også) ved nyere dansk essayistik, at den opstår i tilknytning til anden aktivitet, som spiller hovedrollen for de(n) pågældende. Tydeligst er det i forbindelse med en lang række fagfolk, der bruger essayformen til at ytre sig personligt og populært om eller ud fra deres professionelle erfaring, som de søger at give almene perspektiver. [...] Forholdsvis sjældent er det derimod, at essayet udgør eller – i de fleste tilfælde – med tiden kommer til at udgøre forfatterens primære aktivitet."⁴ Många danska författare har prövat sin hand

1 Vivian Greene-Gantzberg & P. M. Mitchell, *Den fjerde genre. Essayet i Danmark*, C. A. Reitzels forlag, København 1997, s. 7.

2 Greene-Gantzberg & Mitchell 1997, s. 7.

3 Greene-Gantzberg & Mitchell 1997, s. 19.

4 Thorkild Borup Jensen, *At tænke uden styrthjelm og knæbeskyttere. Om essayet som genre og det danske essay i det 20. århundrede*, Dansk lærerforening, København 1999, s. 11 f.

vid essän men få har valt att profilera sig som essäister och även de som senare gjort sig ett namn som essäister har i allmänhet inlett sin karriär som skönlitterära författare eller vetenskapsmän. Härav kommer att även de stora namnen inom den danska essäistiken, såsom Ludvig Holberg och Georg Brandes, först och främst är ihågkomna som något annat än essäister – Holberg som dramatiker, Brandes som litteraturkritiker och -historiker.

En annan möjlig orsak till essäns låga profil i den danska litteraturhistorien är det faktum att den – till skillnad från de flesta andra skönlitterära genrer – huvudsakligen levt sitt liv i tidningar och tidskrifter och endast i vissa fall publicerats i bokform. Greene-Gantzberg och Mitchell skriver: "Eftersom essays ofte udkommer for sig i periodica, underkastes de ingen umiddelbar kritisk vurdering og må vente indtil flere essays udkommer samlet i bogform. Som resultat bliver publikum ikke gjort opmærksom på en bestemt forfatters egenskab af essayist; om han opfattes som sådan er tilfældigt."⁵ Bristen på renodlade essäister och essäns karaktär av tillfällig tidningsgenre är förmodligen de två viktigaste orsakerna till att genren inte fått den uppmärksamhet den förtjänar. Det är naturligtvis inte endast danska litteraturhistoriker som gjort sig skyldiga till detta overseende; enligt min bedömning är finländska litteraturhistoriker minst lika skyldiga.

De två mest omfattande översiktsverken om den danska essätraditionen är de redan omtalade *At tænke uden styrthjelm og knæbeskyttere. Om essayet som genre og det danske essay i det 20. århundrede* (1999) och *Den fjerde genre. Essayet i Danmark* (1997). För att ge läsaren en bättre uppfattning om dessa böckers innehåll och för att klargöra min egen position i förhållande till dem, kommer jag att ge en kort beskrivning av dem.

Den fjerde genre är enligt Greene-Gantzberg och Mitchell "et forsøg på at placere essayet som genre i rammen af dansk litteraturhistorie".⁶ Författarna utgår från en teoretisk-spekulativ syn på essän och försöker (uppenbarligen inspirerade av tysk essäforskning) ringa in genren genom att betona dess subjektiva och interdisciplinära väsen. För Greene-Gantzberg och Mitchell är essän både en litterär genre och en "åndelig fremgangsmåde". Som de själva skriver: "Betegnende for denne undersøgelse er skellet mellem essayet som værk og den essayistiske holdning, hvorved det

5 Greene-Gantzberg & Mitchell 1997, s. 19.

6 Greene-Gantzberg & Mitchell 1997, s. 7.

sidstnævnte er en forudsætning for det første.”⁷ Denna utgångspunkt lämpar sig emellertid dåligt för en litteraturhistorisk undersökning och leder till anakronistiska och tvivelaktiga tolkningar – som då författarna påstår att Cicero och Seneca ”var författare til en række afhandlinger, som kan betegnes som essays”.⁸ Den ohistoriska inställningen till genrehistoria är särskilt påfallande i kapitlet om 1700- och 1800-talet, då Greene-Gantzberg och Mitchell räknar upp essäist efter essäist utan några som helst belegg för att dessa så kallade essäister skulle ha betraktat sina texter som essäer eller över huvud taget varit medvetna om genrens existens. I vissa fall tycks de historiska källorna snarare tyda på motsatsen. Greene-Gantzberg och Mitchell nämner till exempel den danska tidskriften *Minerva* (1775–1808) och antyder att texterna i tidningen rent formellt kan karakteriseras som essäer, men det närmaste ett historiskt belegg författarna kommer är det faktum att ”det første bidrag i andet bind har undertitlen 'Et Forsøg', altså et essay”.⁹ Författarnas tolkningar verkar genomgående vila på en mycket osäker grund. Heibergs *Københavns Flyvende Post* (1827–1837) är en annan av de tidskrifter som Greene-Gantzberg och Mitchell menar att publicerade ”frie kritiske essays” – även om de själv erkänner att genrebeteckningen 'essay' inte förekommer en enda gång i tidskriftens register.¹⁰ Det avgörande för författarna är Heibergs essäistiska hållning, det faktum att många av bidragen i tidskriften ”blev skrevet i essayets ånd”.¹¹

Den fjerde genre innehåller många intressanta uppgifter om den danska essätraditionen, men Greene-Gantzbergs och Mitchells oklara definition av genren gör det svårt att förstå vad som egentligen avses då de talar om essäer och essäister – författare som var medvetna om genrens historia och bevisligen inspirerades av tidigare essäister eller författare som aldrig hört talas om genren men vars texter ungefär motsvarar det vi idag menar med en essä? Den teoretisk-spekulativa definition författarna använder sig av lämpar sig helt enkelt dåligt för en litteraturhistorisk genomgång, ty utan ett historiskt ankare kan nästan vilken text som helst från vilken tid som helst infogas i essäns historia. Thorkild Borup Jensen konstaterar att *Den fjerde genre* är ”uklart tænkt og skrevet” och jag är benägen att instämma.¹²

7 Greene-Gantzberg & Mitchell 1997, s. 7

8 Greene-Gantzberg & Mitchell 1997, s. 50.

9 Greene-Gantzberg & Mitchell 1997, s. 61 och 63.

10 Greene-Gantzberg & Mitchell 1997, s. 66.

11 Greene-Gantzberg & Mitchell 1997, s. 66.

12 Borup Jensen 1999, s. 295.

Borup Jensens egen bok *At tænke uden styrthjelm og knæbeskyttere. Om essayet som genre og det danske essay i det 20. århundrede* (1999) är mycket annorlunda än *Den fjerde genre*. Borup Jensen meddelar redan i inledningen att han misstror alla slags normativa definitioner emedan de är "fastlåsende og ganske uhistoriske" och "stemmer dårligt overens med essayets labilitet".¹³ Nästan lika ointresserad är han av teoretisk-spekulativa definitioner. Borup Jensens syn på genren är huvudsakligen historisk; han är intresserad av den medvetna essättradition som utgår från Montaigne och Bacon, inte av de texter som enligt olika moderna definitioner faller innanför genren men som aldrig betraktades som essäer av sin samtid:

For mig at se er det misvisende, når større danske essayantologier vil give indtryk af en ubrudt essay-tradition fra Ludvig Holberg til nutiden, med Johannes Ewald og Jens Baggesen, Adam Oehlenschläger, St. St. Blicher, J.L. Heiberg, Poul Martin Møller, F.C. Sibbern, H.C. Andersen, Søren Kierkegaard og M.A. Goldschmidt som forbindelsesled. Antologisterne henter i de fleste tilfælde deres teksteksempler ved at isolere "essayistiske" passager fra en større prosahelhed (roman, rejsebog, autobiografi, dagbog).¹⁴

Denna nyktra inställning till genrehistoria är bokens största förtjänst. Borup Jensen erkänner villigt att det inte blir mycket kvar av den danska essättraditionen om man skalar bort alla de författare som retroaktivt utnämns till essäister. Han tvingas till exempel helt och hållet utelämnas en historik över den danska essättraditionen under 1800-talet eftersom det, enligt honom själv, helt enkelt inte finns mycket belegg för en sådan: "Bortvælgelsen kom af en for mig selv overraskende erfaring: fraværet af essaybevidsthed hos så at sige alle vore hjemlige prosaister i 1800-tallet."¹⁵ För att skilja mellan författare som faktiskt var medvetna om genrens existens och upplevde sig skriva i en särskild tradition och författare som inte gjorde det använder Borup Jensen begreppet "essaybevidsthed", alltså essämedvetenhet. Detta synes mig vara ett mycket användbart begrepp för den som studerar essähistoria (och genrehistoria i allmänhet). Då jag i fortsättningen talar om medvetna essäister avser jag alltså författare som bevisligen upplevt sig skriva just essäer – till skillnad från författare som inte betraktat sina egna texter som essäer.

Liksom *Den fjerde genre* har *At tænke uden styrthjelm og knæbeskyttere* också sina brister. De historiska uppgifterna om genren är inte sällan inbakade i Borup Jensens resonemang om essäns väsen, vilket gör det svårt att få en god bild av genrens utveckling i Danmark. Någon

13 Borup Jensen 1999, s. 12.

14 Borup Jensen 1999, s. 13 f.

15 Borup Jensen 1999, s. 13.

sammanhängande historik över den danska essän är boken inte. Trots dessa kritiska synpunkter är Greene-Gantzbergs & Mitchells *Den fjerde genre* och Borup Jensens *At tænke uden styrthjelm og knæbeskyttere* ändå de bästa danska essähistorikerna som finns att tillgå, och min egen presentation av den danska essäistikens historia baserar sig huvudsakligen på dessa böcker. Avsnittet om Brandes essäistik grundar sig dessutom till stor del på Paul V. Rubows forskning kring ämnet.

Ludvig Holberg

Enligt Borup Jensen brukar Ludvig Holberg (1684–1754) ”med god grund” betraktas som den första medvetna essäisten i Danmark, alltså som den första danska författaren som medvetet tog efter tidigare essäister och skrev i den tradition som utgår från Michel de Montaigne.¹⁶ Holberg är en märklig anomali i den nordiska essäistikens historia emedan han föregår de flesta andra medvetna essäister med närmare 150 år. Hans essäer härstammar från åren 1734–1744 och är både till stil och innehåll påverkade av Montaigne, vars *Essais* Holberg bevisligen ägde i en utgåva från 1739.¹⁷ Holberg beundrade framför allt Montaignes paradoxer och subjektivitet. I *Dansk Litteratur Historie, Bind 2. Fra Ludvig Holberg til Carsten Hauch* beskriver F. J. Billeskov Jansen Holbergs förhållande till Montaigne på följande sätt:

Holberg har meget tydeligt fattet Montaignes egenart. I Montaignes kapitel Om Bøgerne (*Des Livres*) har Holberg set blændende eksempler på en subjektiv litteraturkritik og har i sin store selvbiografiske Epistola efterlignet den, idet han samlet gennemgår sine yndlingsforfattere og som Montaigne understreger, at han i sine domme udelukkende følger sin egen smag. [...] Og Montaigne prises af Holberg på grund av forfatterens oprigtighed (*candor*) : jeg ville elske ham endnu højere, hvis han talte mindre om sig selv – en morsom indvending fra Levnedsbrevenes meget selvoptagne forfatter! Og endelig: Montaignes paradokser tiltaler mig. Ved paradokser forstår jeg nemlig påstande, som med gode grunde bekæmper gængse meninger.¹⁸

Enligt Billeskov Jansen härstammar Holbergs första essäer från hans *Tredie selvbiografiske Epistola* (1734) som avslutas med sex stycken självbiografiska och filosofiska epistlar skrivna på latin, men det är först i *Moralske Tanker* som Holbergs essäkonst når sin höjdpunkt.¹⁹ *Moralske Tanker* som

16 Borup Jensen 1999, s. 45.

17 F. J. Billeskov Jansen, ”Den filosofiske raptus”, Gustav Albeck & F. J. Billeskov Jansen, *Dansk litteraturhistorie. Bind 2. Fra Ludvig Holberg til Carsten Hauch*, Politikens forlag, København 1976, s. 100.

18 Billeskov Jansen, ”Den filosofiske raptus”, 1976, s. 101.

19 Billeskov Jansen, ”Den filosofiske raptus”, 1976, s. 101.

utkom år 1744 är, för att tala med Billeskov Jansen, "det første hovedværk i den ræsonnerende prosa" i Danmark.²⁰ Boken består av 63 korta kapitel i vilka upplysningsmannen Holberg agerar praktisk livsfilosof och försöker lära sina läsare tolerans och respekt för andras åsikter. Montaigne citeras inte mindre än 25 gånger.

Trots att Ludvig Holberg inte själv kallade sina texter för 'essais' eller 'essays',²¹ kan han utan vidare betraktas som den första medvetna essäisten i Danmark och i Norden över huvud taget. Billeskov Jansen menar att Montaignes *Essais* utgjorde ett litterärt ideal för Holberg, "intet mindre end en lærebog i kunsten at skrive en epistel, den korte, ofte selvbiografiske og paradoksalt pointerede form, der skulle blive en af hans mest vellykkede genrer".²² Någon större betydelse för den danska essäistikens utveckling fick Holberg dock uppenbarligen inte. Under de närmaste 50 åren efter hans död år 1754 utkom det enligt Greene-Gantzberg och Mitchell inga självständiga verk som kan betecknas som essäsamlingar.²³

Georg Brandes och den litteraturkritiska essän

Trots Holbergs tidiga försök dröjde det ända till 1890-talet innan essän (genren och genrebeteckningen) blev litterärt allmångods i Danmark. Som boktitel uppträder 'Essays' första gången år 1879, i samband med en dansk översättning av Thomas Babington Macaulays *Critical and historical essays*.²⁴ Mannen bakom essäns genombrott i Danmark är litteraturhistorikern Georg Brandes, det moderna genombrottets huvudarkitekt och den mest inflytelserika litteraturkritikern i Norden under slutet av 1800-talet. Brandes *Essays* (två volymer 1889) är de första böckerna skrivna av en nordisk författare som bär genrebeteckningen i sin titel och även om Holberg är den första medvetna essäisten i Norden, kan Brandes utan tvekan betraktas som den moderna essätraditionens fader. Hans första essäer härstammar från 1870-talet och är intimt förbundna med hans verksamhet som litteraturkritiker. För Brandes var essän nämligen inte en moralisk genre som för Holberg, utan snarare en slags vidareutveckling av litteraturkritiken.

20 Billeskov Jansen, "Den historiske raptus", Gustav Albeck & F. J. Billeskov Jansen, *Dansk litteraturhistorie. Bind 2. Fra Ludvig Holberg til Carsten Hauch*, Politikens forlag, København 1976, s. 96.

21 Borup Jensen 1999, s. 45.

22 Billeskov Jansen, "Den filosofiske raptus", 1976, s. 103.

23 Greene-Gantzberg & Mitchell 1997, s. 57.

24 Enligt Borup Jensen försågs den danska översättning för säkerhets skull med undertiteln "Historiske og kritiske Afhandlingar".

Då Brandes inledde sin karriär som litteraturkritiker dominerade den spekulativa estetiken i Danmark. Brandes-forskaren Paul Rubow har beskrivit denna spekulativa kritik (som han kallar "heibergsk kritik" efter den danska kritikern Johan Ludvig Heiberg) på följande sätt: "Den heibergske *Kritik* havde til Opgave at sammenligne Digterværket med Æstetikens Begreb om dets Art, f. Eks. en moderne Tragedie med Systemets Krav til den moderne Tragedie, og rose eller dadle det, alt efter som det med større eller mindre Lethed lod sig passe ind i de rigtige Rammer."²⁵ En kritikers uppgift var alltså att bedöma ett konstverk efter dess förhållande till sin "ideala form": en klassisk tragedi var bra om den fyllde kraven på den ideala klassiska tragedin och dålig om den avvek från dem. Till att börja med svor även Brandes i den spekulativa estetikens namn, men allt förändrades på 1860-talet då han stiftade bekantskap med Hippolyte Taine (1828–1893) och Charles Augustin Sainte-Beuve (1804–1869), två franska litteraturkritiker som enligt Hakon Stangerup "løste ham af den spekulative æstetiks lænker og gav hans kritiske talent nye, stærke vinger".²⁶ Av Taine, som tillhörde den naturalistiska skolan i Frankrike, anammade Brandes idén om den empiriska litteraturkritikern. Enligt naturalisten Taine skulle en god kritiker inte döma ett konstverk efter dess mer eller mindre tillfredsställande förhållande till en abstrakt estetisk kategori (såsom den spekulativa estetiken ville göra gällande), utan karakterisera det historiskt och beskriva det naturvetenskapligt, som en produkt av sin omgivning. Den empiriska eller naturalistiska kritikerns uppgift var att förklara hur tidsperioden (moment), miljön (milieu) och författarens ras (race) kom till uttryck i ett diktverk.²⁷ Den andra av Brandes förebilder inom litteraturkritiken, Sainte-Beuve, följde inget system men ansåg liksom Taine att litteraturkritiken skulle vara empirisk. Sainte-Beuve var särskilt intresserad av människan bakom diktverket och hans kritiska metod kan beskrivas som historisk-psykologisk.²⁸ Tanken var att man kunde studera författaren genom verket och förklara verket genom författaren. Stangerup karakteriserar Sainte-Beuve på följande sätt:

Han behandler individet som en verden for sig, er en evigt borende, nyfigent engageret sjælegranser, der benytter digterværket og det litterære dokument som indfaldsporter til personligheden, der har fostret dem. Hos ham bliver litteraturhistorie til menneskevidenskab. [...] Han er det psykologisk-biografiske portræts mester, uovertruffet i raffineret analyse, kamæleonagtig i sin indfølingsevne.²⁹

25 Paul Rubow, *Litteræra studier*, Levin & Munksgaards forlag, København 1928, s. 50.

26 Hakon Stangerup, "Georg Brandes", Hakon Stangerup & F. J. Billeskov Jensen, *Dansk litteraturhistorie. Bind 4. Fra Georg Brandes til Johannes V. Jensen*, Politikens forlag, København 1977, s. 20.

27 Stangerup 1977, s. 20 f. Se även Rubow 1928, s. 41 ff.

28 Stangerup 1977, s. 21 f.

29 Stangerup 1977, s. 22.

Taines och Sainte-Beuves litteraturkritik fick en enorm betydelse för Brandes egen litteraturkritik – Paul Rubow menar att hela kärnan i Brandes författarskap baserar sig på Sainte-Beuves och Taines kritik.³⁰ Enligt Stangerup smälte Brandes samman Taines och Sainte-Beuves kritiska metoder för att skapa en egen historisk-psykologisk litterär kritik med inslag av båda.³¹ I *Dansk litteraturhistorie 6* (1985) ger Per Dahl en bra beskrivning av hur en sådan historisk-psykologisk kritik kunde vara utformad:

Karakteristikken lægger typisk ud med værkerne, f.eks. H. C. Andersens eventyr, der bredes ud for læseren, mens de karakteristiske sproglige særtræk udpeges. Det kræver ingen særlig viden, blot sympatisk opmærksomhed over for teksten, og den evne besad Brandes i enestående grad. Fra værkerne søger Brandes ind til forfatteren, hvis herskende egenskab bestemmes som det barnlige, og denne egenskab sættes i relation til tiden og stedet og publikummet, børnene. Ved sammenligninger understreges den europæiske genresammenhæng og det lille værks store perspektiv.³²

Utan att gå närmare in på vad som kännetecknar Taines och Sainte-Beuves kritik, är det lätt att förstå hur Taines naturalistiska *krav på kontext* och Sainte-Beuves *intresse för människan bakom verket* fick Brandes att utveckla sin litteraturkritik i en allt mer essäistisk riktning från och med slutet av 1860-talet. Den kritiker som ville gå i Taines och Sainte-Beuves fotspår kunde ju inte nöja sig med att analysera konstverket i förhållande till en abstrakt estetisk kategori utan måste kommentera författarens psykologiska profil, ideologiska och kulturella strömningar i tiden och alla slags inre och yttre omständigheter som bidragit till konstverkets uppkomst och utformning. Från en sådan omfattande och kontextualiserande kritik är steget till den prototypiska litterära essän inte långt. Vid första ögonkastet kan det kanske verka konstigt att rötterna till Brandes essäistik ligger i den Taineska naturalistiska kritiken, med dess hårda krav på systematik och naturvetenskaplighet. Brandes anammade dock – som både Rubow och Stangerup påpekar – ingalunda alla av sin franska läromästares tankar om litteraturkritikens form och funktion, utan endast de bitar som passade honom själv bäst. Trots att Brandes gillade Taines naturalistiska tankar om en historisk och kontextualiserande kritik hade han inget större intresse för dennes (likaså naturalistiska) krav på systematik och naturvetenskaplighet. Eller som Stangerup uttrycker saken:

30 Paul Rubow, *Georg Brandes' Briller*, Levin & Munksgaards forlag, København 1932, s. 9. För en utförligare beskrivning av Brandes förhållande till Taine och Sainte-Beuve, se uppsatsen "Georg Brandes' forhold til Taine og Sainte-Beuve" i Paul Rubows *Litteræra studier*, Levin & Munksgaards forlag, København 1928.

31 Stangerup 1977, s. 22.

32 Per Dahl, "Georg Brandes", Lise Busk-Jensen et al, *Dansk litteraturhistorie 6. Dannelse, folkelighed, individualisme 1848–1901*, Gyldendalske Boghandel Nordisk forlag A.S., Copenhagen 1985, s. 234.

”Georg Brandes lært lidt af naturalisten, meget af historikeren og brød staven over systematikerens.³³

Att bara kontextualisera var emellertid inte nog för Brandes – den goda kritiken skulle dessutom vara konstnärligt utformad och skriven i en njutningsfull stil. Både Taine och Sainte-Beuve betraktade litteraturkritiken som en konst och Brandes delade till fullo denna uppfattning. Detta var någonting helt nytt i den danska kritiken som före Brandes hade varit utpräglat akademisk. I *Dansk litteraturhistorie. Bind 4. Fra Georg Brandes til Johannes V. Jensen* beskriver Stangerup hur Brandes, efter att ha studerat Taine och Sainte-Beuve, utvecklade sin egen litteraturkritik i en mer konstnärlig och populär riktning:

Så forskellige Taine og Sainte-Beuve var, trak de i een henseende på samme hammel. De var skribenter, som ville have et publikum i tale; de forvandlede kritikken til en kunst [...]. Georg Brandes lærte af dem at ”stryge Studiets Rynker” af sin fremstilling. Han lagde den gamle æstetiks terminologi, alene forståelig for docenter og fagstuderende, bag sig og udfoldede en mundret, levende prosa. Han kunne med al ret i disputatsen kalde kritikken for ”den tiende Muse”.³⁴

Georg Brandes var den första i Norden som tillämpade den historisk-psykologiska metoden inom litteraturkritiken,³⁵ och enligt Paul Rubow är hela den nyare kritiska prosan i Danmark Brandes verk.³⁶ Med Taine och Sainte-Beuve som förebilder sprängde Brandes den danska kritikens ramar och förnyade den till både stil och form. Hans första samling kritiker, *Kritikker og Portrætter*, utkom år 1870 – samlingens titel är enligt Rubow formad efter Sainte-Beuves essäsamling *Critiques et portraits littéraires* (1831).³⁷ Texterna i samlingen kan beskrivas på olika sätt: Rubow talar om litterära och personhistoriska kåserier,³⁸ medan den andra upplagan av *Nordisk familjebok* beskriver dem som ”afhandlingar” och ”studier enligt Taines metod”.³⁹ Inflytandet från Brandes franska läromästare är i varje fall tydligt; det rör sig om konstnärligt hållna, litterära studier över berömda författare och verk. Senare utgav Brandes andra samlingar med liknande innehåll, bland

33 Stangerup 1977, s. 21.

34 Stangerup 1977, s. 24.

35 Holger Ahlenius, *Georg Brandes i svensk litteratur till och med 1890: hans ställning och inflytande* [diss.], Alb. Bonniers boktryckeri, Stockholm 1932, s. 4.

36 Rubow 1928, s. 15.

37 Rubow 1928, s. 10.

38 Rubow 1928, s. 10.

39 Bernhard Meijer (huvudred.), *Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi. Ny, reviderad och rikt illustrerad upplaga. Tredje bandet: Bergsvalan–Branstad*, Stockholm, Nordisk familjeboks förlags aktieföretag 1905, s. 1449 f.

annat *Danske Digtere* (1877), *Det moderne Gjennembruds Mænd* (1883), *Mennesker og Værker* (1883) och *Essays* (1889). *Mennesker og Værker* innehåller ett intressant förord i vilket Brandes gör upp med den gamla litteraturkritiken och förkunnar den moderna ("essäistiska") kritikens budskap:

Mennesker og Værker har jeg kaldt denne Samling – Hovedeftertrykket ligger paa Ordet Mennesker; thi jeg har som Kritiker en Misforstaaelse at væрге mig imod. Min Bog er ikke en Bog om Bøger, men om Livet selv.

Den forholdsvis ringe Interesse, det store Publikum viser kritisk fremstillende Skrifter, beror paa, at det endnu ikke er gaaet op for den almindelige Bevidsthed, at den moderne Kritik ingen Lighed har med hvad man i gamle Dage gav dette Navn. Hvor man sér fordomsfriest paa Kritiken, betragter man den som anvendt Videnskab. Den er det til et vist Punkt; men den er ikke desmindre en Kunst; thi ingen methodisk Forskning kan give En Nøglen til en sammensat menneskelig Aand.⁴⁰

För Brandes var den nya litteraturkritiken mera än kritik; den var en inspirerad förening av vetenskap och konst, ett ställe där det var möjligt att diskutera nästan vad som helst på ett medryckande och personligt sätt. I *Litteræra studier* konstaterar Paul Rubow att kritiken, för Brandes, var "en Mundart, der var egnet til at sige Alt i".⁴¹ Detta gäller för övrigt inte bara Brandes litteraturkritik utan också hans teaterkritik. Då Rubow beskriver Brandes litterära produktion under åren 1867–1869 konstaterar han:

Denne falder som bekendt i to Grupper: en Række Essays og en Række Teateranmeldelser, der hele Tiden grænser saa nær op til at være Essays, som Genren vel tillader; det egentlig teaterkritiske er indskrænket til et Minimum: Han [Brandes] valgte kun denne Meddelelsesform, fordi han mente at kunne faa sagt gennem den, hvad han havde paa Hjerte. Det er det, som gaar udenfor den sædvanlige Ramme, der har bevaret disse fremfor Tidens andre Teateranmeldelser, som nu er kedsommelige at læse, selv saadanne som Molbechs, der dog som Anmeldelser betragtede er særdeles gode.⁴²

Det är i viss mån oklart när Brandes började använda genrebeteckningen essä. Rubow håller för sannolikt att det skedde i början av 1880-talet och att den avgörande impulsen kom från den franska litteraturkritikern Paul Bourget, en elev till Taine.⁴³ Efter att Bourget år 1883 gjort succé med sin litteraturkritiska essäsamling *Essais de psychologie contemporaine*, skriver Rubow, "bruger

40 Georg Brandes, *Mennesker og værker i nyere europeisk litteratur*, Gyldendalske boghandels forlag, Kjøbenhavn 1883, s. V.

41 Rubow 1928, s. 20.

42 Rubow 1928, s. 55.

43 Rubow 1932, s. 215 f.

Brandes Ordene 'Essays' og 'Psykologi' i Tide og Utide".⁴⁴ År 1889 publicerade Brandes sina egna *Essays*, de första böckerna skrivna av en nordisk författare som bär genrebeteckningen på sitt titelblad. I förordet till den första boken beskriver han genren och sitt eget förhållande till den på följande sätt:

Man forfalder til at skrive Essays som til anden Sport, der øver og udvikler Intelligensen. Da for mere end trehundrede Aar siden den store naive Tivler Montaigne indførte Navnet Essays og skabte denne videnskabeligt-kunstneriske Afart, anede han neppe, at Betegnelsen vilde blive en staaende gennem Aarhundreder, og at saa Mange vilde slaa ind paa hans Spor; dog er det først i vort Aarhundrede, at det literaturhistoriske Essay har faaet sit ejendommelige Præg.

Andre tiltaler denne Særart maaske mest, fordi man i den uden Pedanteri kan moralisere. Mig tiltrækker den, fordi den er saa smidig, saa fristende fri, tillader en let karakteriserende Behandling saa godt som en dybtgaaende og udtømmende, indbyder til at belyse Gjenstanden snart ved Strejflys, snart ved om muligt helt at bade den i Lys, og efter sit Væsen gjør det muligt for Skribenten, i Tilknytning til det Udgangspunkt, som en Dagsbegivenhed eller en Indskydelse giver ham, at drøfte biografiske, kunstneriske, filosofiske, sjælehistoriske, almenmenneskelige Æmner i en Fremstillingsform, som gjør alle Spørgsmaal fattelige og lader alle Personligheder beholde deres Egenart.⁴⁵

Det kanske mest intressanta i denna kärleksförklaring till essän är Brandes definition av genren som "denne videnskabeligt-kunstneriske Afart". Uppfattningen om essän som en brobyggargenre på gränsen mellan det vetenskapliga och det konstnärliga skulle bli långlivad i Norden – den förekommer i något varierad form i både *Nordisk familjebok*,⁴⁶ och *Salmonsens konversationslexikon*,⁴⁷ och går igen hos många betydande svenska och finländska essäister (bland annat Oscar Levertin och Werner Söderhjelm). Förordet avslöjar också att Brandes upplevde essän som en mycket personlig genre, dels för att den lät de omskrivna personerna "beholde deres Egenart" och dels för att författaren själv kunde närma sig ämnet "efter sit Væsen". Slutligen kan man notera Brandes kommentar om de "andre" som tilltalas av essän "fordi man i den uden Pedanteri kan moralisere". Denna kommentar syftar enligt Borup Jensen på Holbergs *Moralske Tanker*, varav man kan sluta sig till att Brandes var medveten om sin landsmans roll som

44 Rubow 1932, s. 216.

45 Georg Brandes, *Essays. Danske personligheder*, Gyldendalske boghandels forlag, Kjøbenhavn 1889, Forord (opag.).

46 I den första upplagan av *Nordisk familjebok* definieras essän som "'försök', ursprungl. beteckning för en kort afhandling öfver ett vetenskapligt ämne och med populärt framställningssätt". Se N. Linder et al (utg.), *Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi. Fjerde bandet: Duplikator-Folkvandringen*, Gernandts boktryckeri-aktiebolag, Stockholm 1881, s. 731 f.

47 I den andra upplagan av *Salmonsens konversationsleksikon* definieras essän som "en kort Afh. af populær-videnskabeligt ell. Litterært Indhold". Essän omtalas också som "denne litterære Kunstform". Se Cl. Wilkens, "Essay", Chr. Blangstrup (red.), *Salmonsens konversations leksikon. Anden udgave. Bind VII: Elektriske sporveje-Fiesole*, A/S J. H. Schultz Forlagsboghandel, Kjøbenhavn 1918, s. 482 f.

föregångare inom den danska essäistiken.⁴⁸ Det är tack vare Brandes som genren slutligen slår igenom på bred front i Danmark. Borup Jensen skriver: "Først med Georg Brandes, hen imod århundredets slutning, fremsættes tanker om og praktiseres essayets særlige kunst."⁴⁹

Pressens betydelse

Trots Brandes monumental insats hade den danska essän knappast fått ett sådant uppsving vid sekelskiftet om inte för den danska pressens tillväxt. Enligt Borup Jensen finns det en "evidente forbindelse mellem journalistik og essayistik" som genomsyrar hela den danska essäistikens historia.⁵⁰ Han skriver: "Ved et hurtigt overblik over det 20. århundredes danske essayistik falder det i øjnene, hvor stor en del af den der hidrører fra avis-kronik-bidrag. I vid udstrækning er pressehistorie og essayskrivning forbundne størrelser."⁵¹ Borup Jensen menar att förbindelsen mellan essäistik och journalistik går ända tillbaka till de danska *Spectator*-imitationerna som utkom under 1700-talet – vilket säkert stämmer även om *Spectator*-imitationernas inflytande på den senare danska essäistiken knappast varit särskilt stort.⁵² Om man bortser från *Spectator*-imitationerna kan kopplingen mellan journalistik och essäistik spåras tillbaka till andra hälften av 1800-talet, den så kallade pressens guldålder. I och med enväldets fall år 1848 och den nya grundlagen 1849 infördes tryckfrihet i Danmark vilket ledde till ett väldigt uppsving för pressen som varade nästan utan avbrott ända till 1920.⁵³ Under åren 1870–1913 steg den sammanlagda upplagan för de danska tidningarna från ca 90 000 år 1870 till ca 776 000 år 1913. Tidningarna blev också större och textmängden ökade.⁵⁴ Tillväxten berodde inte bara på tryckfriheten utan också på att befolkningens läskunnighet och köpkraft ständigt ökade, samt på fallande papperspriser och en tilltagande mekanisering av tidningsproduktionen.⁵⁵

Denna utveckling kom essäistiken till godo. Den danska 1800-talsessän var i allt väsentligt en tidningsgenre och fler tidningar innebar fler essäer. Dessutom innebar fler och större tidningar

48 Borup Jensen 1999, s. 71.

49 Borup Jensen 1999, s. 13.

50 Borup Jensen 1999, s. 9.

51 Borup Jensen 1999, s. 83.

52 Borup Jensen 1999, s. 9.

53 Erik Lund, "Privilegie-, parti- och populärpress", Einar Østgaard (red.), *Pressen i Norden*, LiberFörlag, Stockholm 1979, s. 68.

54 Lise Busk-Jensen, "Pressen og litteraturen", Klaus Mortensen & May Schack (red.), *Dansk litteraturs historie. Bind 3. 1870–1920*, Gyldendal, København 2009, s. 40.

55 Lund 1979, s. 68.

också mera utrymme för kritiker, bokanmälningar och allsköns litterära debatter. Ett viktigt steg togs år 1905 då Henrik Cavling förnyade *Politikens* format och skapade understreckaren. I antologin *Pressen i Norden* beskriver Erik Lund denna milstolpe på följande vis:

Tidningarnas nya format skapade understreckaren. Sedan länge hade de flesta större tidningarna då och då publicerat större artiklar om vetenskap, konst och litteratur av fackmän utanför den fasta medarbetarstabben. Det nya formatet halverade i stort sett tidningssidorna. I denna situation blev det nödvändigt att finna en ny placering av dessa artiklar. [...] Om det ändrade formatet inte skulle hota dessa stora artiklars existens, var det nödvändigt att ge dem en klart bestämd plats. Cavling placerade dem från första dagen som *Politiken* utkom i det nya formatet, den 17 maj 1905, längst ned över två eller tre sidor och gjorde dem till en regelbunden daglig företeelse. Typografiskt blev understreckarna på detta sätt mer tillgängliga – och de undandrogs den dagliga kamp om spaltutrymmet som utspelar sig i varje redaktionssekretariat.⁵⁶

Tack vare Cavlings reformer fördubblade *Politiken* sin upplaga på några år. Konkurrenterna var inte sena att ta efter vilket ledde till att den dagliga understreckaren blev en vanlig företeelse i de danska dagstidningarna.⁵⁷ På så sätt uppstod ett modernt kulturforum som med Borup Jensens ord inbjöd till "en levende og personlig up to date-formidling af videnskabens og kunstens erobringer, med påpegning af de dermed forbundne almene perspektiver".⁵⁸ De otaliga nya tidningar och tidskrifter som uppstod vid sekelskiftet utgjorde en ypperlig grogrund för essäistiken, emedan de bildade en arena där humanister av alla slag kunde pröva på att skriva i en fri och populär stil för en inte enbart akademisk publik. Folkets stigande bildningsnivå och tilltagande intresse för kulturella frågor utgjorde naturligtvis en förutsättning för denna utveckling. Borup Jensen anser att det var på 1890-talet som "den essayistiske skrivemåde" får fotfäste i danska tidningar och tidskrifter och menar att det var Brandes essäer som satte igång denna process: "Med Georg Brandes som kultur- og litteraturskribent grundfæstes den publicistiske essay-virksomhed over en bred front, både i tidsskriftet (Nyt Dansk Maanedsskrift) og i dagbladet (Politiken)."⁵⁹ Essäns hemvist i tidskrifterna var något som man lade märke till redan under 1900-talets första årtienden. *Salmonsens konversationslexikons* artikel om essän (från 1918) innehåller till exempel följande stycke: "Den nyere Feuilletonlitteratur og de mangfoldige Tidsskr for et dannet Publikum giver denne litterære Kunstform mere og mere Vind i Sejlene, og i Virkeligheden er den ogsaa et

56 Lund 1979, s. 74.

57 Lund 1979, s. 74.

58 Borup Jensen 1999, s. 84.

59 Borup Jensen 1999, s. 10.

ypperligt Dannelsesmiddel.”⁶⁰ Man överdriver förmodligen inte om man hävdar att det var pressens förnyelse och explosionsartade tillväxt som möjliggjorde essäns genombrott i Danmark.

60 Cl. Wilkens, "Essay", Chr. Blangstrup (red.), *Salmonsens konversations leksikon. Anden udgave. Bind VII: Elektriske sporveje–Fiesole*, A/S J. H. Schultz Forlagsboghandel, København 1918, s. 483.

Den tidiga svenska essäistiken

Forskning

Den tidiga svenska essäistiken intar för närvarande en mycket undanskymd plats i den svenska litteraturhistorien. I *Litteraturens historia i Sverige* (femte upplagan 2009) och *Den svenska litteraturen* (tredje upplagan 1999) omtalas den svenska essäistiken före 1920 endast i förbigående. Oscar Levertins essäer är de enda som tillägnas mer än ett par rader och man letar förgäves efter uppgifter om genrens historia och utveckling i Sverige. Många viktiga essäer förbigås helt och hållet – trots att Ola Hanssons och Fredrik Bööks essäsamlingar utgör viktiga milstolpar i den svenska essäistikens historia så nämns dessa bara i förbifarten. Att essän håller en så låg profil är trots allt inte särskilt överraskande. Genren har aldrig varit stor i Sverige och det är ont om renodlade essäer i den svenska litteraturhistorien. Många svenska författare har skrivit essäer men få har profilerat sig som essäer; av de redan nämnda författarna är Levertin och Böök mest kända som litteraturkritiker medan Hansson gått till litteraturhistorien som författaren till *Sensitiva amorosa*. Att dessa författare också skrev essäer är något som litteraturhistoriker ofta nöjer sig med att påpeka i en fotnot – om de över huvud taget kommer ihåg att påpeka det. På grund av genrens osynlighet har många författare fallit i oförtjänt glömska. I *Den svenska litteraturen* skriver Sven Delblanc:

Essäistiken har aldrig levat ett vitalt och blomstrande liv i vår litteratur, det har bokstavligen aldrig funnits en 'marknad' för genren. Det är olyckligt, inte minst för Levertins minne, ty han har obestriddligen presterat märkliga arbeten i genren. [...] I en mer vital och mångsidig kultur än vår skulle Levertins bästa essäer traderas som en nationell skatt.⁶¹

Den enda litteraturhistorikern som studerat den svenska essäistiken före 1920 mera ingående är Göran Hägg, vars doktorsavhandling *Övertalning och underhållning. Den svenska essäistiken 1890–1930* (1978) handlar om den svenska essäistikens utveckling under tiden före och efter sekelskiftet. *Övertalning och underhållning* är på många sätt en banbrytande avhandling. Hägg torde vara den första litteraturforskaren i de nordiska länderna som undersökt essän ur ett genrehistoriskt perspektiv och hans avhandling har varit en av inspirationskällorna för denna uppsats. Häggs

61 Sven Delblanc, "Levertin och Fröding som prosaister", Sven Delblanc & Lars Lönnroth (red.), *Den svenska litteraturen. Genombrottstiden 1830–1920*, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1999, s. 389.

utgångspunkter skiljer sig ändå från mina egna och innan jag går närmare in på avhandlingens innehåll vill jag helt kort redogöra för dessa skillnader.

Syftet med *Övertalning och underhållning* är med Häggs egna ord att ”mot bakgrund av formella analyser åstadkomma en historik över svensk essäistik”.⁶² I praktiken är Hägg dock inte särskilt intresserad av essägenrens yttre utveckling eller den inbyggda genreproblematiken, utan av den inre utvecklingen, det vill säga de svenska essäisternas språk och stil. Avhandlingens kärna är de formella analyserna i kapitel V–X, i vilka Hägg undersöker sex svenska essäisters stil och teknik. Den svenska essägenrens yttre utveckling beskrivs kortfattat i kapitel IV och kommenteras därefter bara sporadiskt. Avhandlingen är med andra ord en guldgruva för den som vill veta mera om de tidiga essäisternas stil och teknik, men samtidigt något av en besvikelse för den som är mer intresserad av vad dessa författare tyckte och tänkte om själva genren. Hägg förbiser inte helt och hållet den genrehistoriska dimensionen men avhandlingens fokus ligger ändå klart och tydligt på analys av språk, stil och form. Detta är givetvis inte en brist utan ett medvetet val av författaren. I slutet av boken medger Hägg själv att hans avhandling är ”mycket ofullständig” som historik och att hans beskrivning av den svenska essäistikens yttre utveckling i kapitel IV är medvetet ytlig.⁶³

Det största problemet med *Övertalning och underhållning* är att Hägg utgår från en traditionell, normativ definition av essän. Hägg medger att ingen ännu lyckats definiera genren på ett tillfredsställande sätt, men känner sig ändå tvungen att formulera en egen arbetsdefinition som lyder: ”En kort prosatext med huvudsakligen inhämtade fakta ordnade efter underhållande eller övertalande funktion, publicerad i bokform tillsammans med andra likartade.”⁶⁴ Denna definition är – som jag förklarade i kapitel 1 – alldeles för stel och fastlåsende för att kunna fungera som utgångspunkt i en genrehistorik. Hägg tar inte i beaktande att genrer förändras utan utgår från en modern syn på essän, vilket leder till anakronistiska tolkningar. Den ohistoriska tendensen är särskilt påfallande i kapitlet om Bengt Lidforss, i vilket Hägg – efter en utmärkt analys av Lidforss språk och stil – konstaterar att denne aldrig kallade sina egna texter för essäer och att det är ”oklart i vad mån Lidforss betraktat sina mest typiska verk [...] som essäistik”.⁶⁵ Det är lätt att hålla med Per Ridderstad, som i sin kritik av boken konstaterar att Hägg inte låtit författarnas egna

62 Göran Hägg, *Övertalning och underhållning. Den svenska essäistiken 1890–1930* [diss.], Wahlström & Widstrand, Stockholm 1978, s. 7.

63 Hägg 1978, s. 305.

64 Hägg 1978, s. 15.

65 Hägg 1978, s. 131.

åsikter styra sitt urval i tillräcklig grad.⁶⁶ Ett annat problem med *Övertalning och underhållning* är att Hägg fokuserar på essäsamlingar (det vill säga essäer publicerade i bokform) och inte alls befattar sig med essäer publicerade i periodiska skrifter. Detta är givetvis ett medvetet val (och, med tanke på materialets omfattning, ett mycket begripligt sådant) men leder ändå till att en enorm mängd svenska essäer helt enkelt faller bort ur det som Hägg kallar den svenska essäistikens historia. Essän har alltid varit en utpräglad tidnings- och tidskriftsgenre och av alla de essäer som publicerades i Sverige under åren 1890–1930 kom bara en bråkdel någonsin ut i bokform. Om Hägg hade tagit tidningsessäistiken i beaktande hade hans analys av den svenska essäistikens historia förmodligen sett mycket annorlunda ut. Häggs bok handlar alltså egentligen inte om den svenska *essäistikens* historia 1890–1930, utan om de svenska *essäsamlingarnas* historia 1890–1930.

Så över till avhandlingens innehåll. Göran Hägg delar in åren 1890–1930 i tre perioder som behandlas separat: "etableringsskedet" 1890–1906, "klippboksperioden" 1907–1919 och slutligen "tjugotalssessäistiken" 1920–1930. Avhandlingen rymmer också ett kapitel om tiden före år 1890 som enligt Hägg kan beskrivas som den svenska essäistikens "förhistoria". Jag kommer i det följande att ge en kort beskrivning av åren före 1890 samt av de två första perioderna och deras utmärkande drag.

Tiden före 1890: Förhistorien

Trots att en medveten svensk essätradition uppstår först på 1890-talet brukar vissa tidigare böcker ibland karakteriseras som essäsamlingar.⁶⁷ Hägg räknar upp många "potentiella essäister" från 1700- och 1800-talet, men i de flesta fall är dessa författares essämedvetenhet omöjlig att bevisa. En av de författare som möjligen haft ett visst inflytande på den medvetna essäistiken i Sverige är Per Daniel Amadeus Atterbom, vars *Svenska siare och skalder I–VI* (1841–1851) och *Litterära*

66 Per Ridderstad, recension av Göran Häggs doktorsavhandling *Övertalning och underhållning. Den svenska essäistiken 1890–1930*, Wittrock, Ulf (red.), *Samlaren. Tidskrift för svensk litteraturvetenskaplig forskning*, 1981, s. 134.

67 Den tidigaste av dessa är Johan Thuresson Oxenstiernas *Recueil de Pensées du Comte J O sur divers sujets* (1721–1722) som trycktes i Frankfurt am Main och blev osannolikt populär i Mellaneuropa (i Frankrike utkom boken redan på 1700-talet i nitton nya upplagor). *Recueil de Pensées* är enligt Hägg "såväl i definitionens som traditionens mening en utpräglad essäsamling", men denna beskrivning bör förmodligen tas med en nypa salt; Oxenstierna benämner inte sin bok så och det finns inte heller några belägg för att han skulle ha varit påverkad av tidigare essäister. Någon betydelse för den svenskspråkiga essäistiken fick Oxenstiernas *Recueil de Pensées* i varje fall inte – boken är skriven på franska och svenska var ett av de få språk som den *inte* översattes till. Se: Hägg 1978, s. 41 ff.

karaktäristiker I–II (1870) uppvisar ett inflytande från den franska essätraditionen.⁶⁸ Medveten essäistik rör det sig ändå knappast om; Hägg beskriver *Svenska siare och skalder* som ”en samling litteraturhistoriska monografier, ofta av betydande längd, sammanvuxna till ett vitterhetshistoriskt översiktsverk med inlagda längre textprov från de behandlade författarna” och *Litterära karaktäristiker* som ”ett postumt urval av recensionsartiklar av skilda slag”.⁶⁹ Å andra sidan är Atterboms samlingar bevisligen påverkade av Sainte-Beuves *Critiques et portraits littéraires*, en bok som också inspirerade Brandes. Som exempel på typiskt essäistiska drag nämner Hägg bland annat Atterboms förkärlek för målande anekdoter och psykologisk analys a’la Sainte-Beuve.⁷⁰ Även om Atterboms verk strängt taget inte kan räknas till den medvetna essäistiken så kom de enligt Hägg att verka inspirerande på senare svenska litteraturkritiker, och därmed också på den medvetna essäistik som växte fram under 1890-talet.⁷¹

Efter Atterbom utkommer en rad litteraturkritiska, biografiska och historiska uppsatssamlingar som till sin form påminner om essäsamlingar, men som huvudsakligen saknar litterära ambitioner.⁷² Till dessa hör bland annat Anders Flodmans *Kritiska studier* (1872), Hans Forsells *Studier och kritiker I–II* (1875–1888) och Viktor Rydbergs *Romerska dagar* (1877). Även om dessa samlingar inte heller kan räknas till den medvetna essätraditionen så anser Hägg att många av dem förmodligen skulle ha betraktats som essäsamlingar om de publicerats senare.⁷³ Särskilt viktiga är de så kallade ”klippböckerna” som enligt Hägg började utkomma redan på 1840-talet – det vill säga samlingar av tidningskritiker publicerade i bokform.⁷⁴ Av dessa bör man i alla fall nämna Gustaf af Geijerstams *Ur samtiden* (1883) och Urban von Feilitzens *Realister och idealister* (1885). Feilitzen var åttiotalets ledande litteraturkritiker i Sverige och en varm beundrare av Atterboms *Svenska siare och skalder* (därav titeln på hans egen samling). Geijerstams bok uppvisar å andra sidan klara likheter med Georg Brandes’ *Danske Digtere* och *Det moderne Gjennembruds Maend* – en intressant iakttagelse som vittnar om Brandes inflytande på den svenska litteraturkritiken.⁷⁵

68 Hägg 1978, s. 50.

69 Hägg 1978, s. 50.

70 Hägg 1978, s. 50.

71 Hägg 1978, s. 51.

72 Hägg 1978, s. 51.

73 Hägg 1978, s. 51.

74 Hägg 1978, s. 52 f.

75 Hägg 1978, s. 56.

Den viktigaste figuren i den svenska essäistikens förhistoria är Ola Hansson (1860–1925). Hansson är vid sidan om Geijerstam den första författaren i Sverige som skriver kontextualiserande, psykologisk-historiska kritiker med Brandes som förebild och hans *Literära silhouetter I* (1885) markerar en viktig punkt i den svenska essäistikens framväxt.⁷⁶ Holger Ahlenius skriver: "I *Literära silhouetter* är den nya litteraturuppfattningen och den nya psykologiskt-historiska metoden helt genomförd; såtillvida har Ola Hansson här tillgodogjort sig Brandes' litteraturkritiska lärdomar."⁷⁷ I Hanssons förord till boken kan man höra en tydlig påverkan av både Brandes och Sainte-Beuve:

Jag har i dessa kritiska studier mindre fäst mig vid de åsigter, som framställas i ett arbete, än vid den personlighet, som står bakom dem och uppbär dem. Hufvudintresset hvilar på den senare, och jag har egnat uppmärksamhet åt de förra, endast så framt de bidragit till att förklara denna. [...] Det har varit min sträfvän att gripa det centrala i en författareindividualitet och det karaktäristiska i en diktning. Jag har sökt teckna konstnären genom att gå tillbaka till människan. Dessa små studier äro skrifna utifrån den synpunkten, att en kritikers första uppgift är att förklara en mänsklig karaktär.⁷⁸

Hanssons *Literära silhouetter* har ibland betraktats som ett förebud till Levertins litteraturkritiska essäer från 1890-talet, men Göran Hägg anser att samlingen är mera än bara ett förebud: "I och med *Literära silhouetter I* finns samtliga den litterära essäistikens karaktäristika företrädda i svensk litteratur."⁷⁹ Hansson är också den första svenska författaren som använder ordet 'essay' i en boks titel. Detta sker år 1891, då han efter att ha flyttat till Tyskland publicerar en samling författarporträtt under titeln *Das Junge Skandinavien. Vier Essays*. Hägg misstänker att Hansson kan ha inspirerats till detta av Brandes *Essays* (som hade utkommit två år tidigare):

Det är troligt att Ola Hanssons från och med 1890 insättande bruk av undertiteln "essay", "essays" istället för den tidigare "silhouetter" (som dock i de skandinaviska tidskrifterna uppträder parallellt med "essay") inspirerats av Brandes' introducerande av titeln i den danska litteraturen i och med de båda volymerna *Essays* 1889. (Dessutom har kanske det faktum att han nu skriver för en internationell publik, som kan väntas vara förtrogen med termen "essays", spelat in.)⁸⁰

76 Hägg 1978, s. 59 f.

77 Holger Ahlenius, *Georg Brandes i svensk litteratur till och med 1890: hans ställning och inflytande* [diss.], Alb. Bonniers boktryckeri, Stockholm 1932, s. 246.

78 Hägg 1978, s. 58 f.

79 Hägg 1978, s. 59.

80 Hägg 1978, s. 62.

Hägg karakteriserar Ola Hansson som "den förste svenske författare som kommit till uttalat medvetande om sig själv som essäist".⁸¹ Vilken betydelse Hansson haft för den svenska essäistikens utveckling är en svårare fråga. Efter att Hansson lämnat Sverige och flyttat till Berlin år 1891 lästes han mycket sparsamt i sitt hemland. *Das Junge Skandinavien* översattes till svenska först år 1921. Hanssons följande essäsamling *Tolkare och siare* utkom år 1893 på norska och tyska (med titlarna *Tolke og Seere. Kritiske essays* respektive *Seher und Deuter*) men lästes och recenserades knappt alls i Sverige.⁸² Hanssons betydelse för den svenska essäistikens senare utveckling är förmodligen inte särskilt stor, men enligt Hägg bidrog *Literära silhouetter* i alla fall till att göra genren känd i Sverige.

Åren 1890–1906: Etableringsskedet

Perioden från och med 1890 till 1906 är vad Hägg kallar "etableringsskedet" i den svenska essäistikens historia. Under denna tid är genren känd i Sverige men svagt utvecklad och svår att avgränsa från andra genrer. Utgivningssiffrorna är också låga, med ca två nya titlar om året.⁸³ Vad gäller ämnesvalet så dominerar den litteraturkritiska essän fullständigt; Hägg konstaterar att termen essä "tycks ha varit förbehållen den litterära studien" under denna period.⁸⁴ Måttet av konstnärlig medvetenhet och subjektivitet är mycket omväxlande och enligt Hägg är många av essäsamlingarna från 1890–1906 påfallande "sakprosemässiga".⁸⁵ Han skriver:

Överhuvudtaget är medvetandet om essän som konstart länge, liksom tillväxten av genren, tvekan och trevande. Å andra sidan är framväxten av en inhemsk tradition, formellt och stilistiskt, med eller utan användande av termen essä, under perioden tydligt.⁸⁶

Hägg räknar upp ett tjugotal svenska författare som enligt honom publicerade essäsamlingar under åren 1890–1906, men hur många av dessa som var medvetna essäister förblir oklart. Det är ändå möjligt att dra vissa slutsatser på basen av Häggs beskrivningar. Hellen Lindgrens *Vittra stormän. Kritiker och porträtt* (1894) och *Skalder och tänkare. Litterära essayer* (1900) kan utan tvekan räknas till den medvetna essäistiken. *Skalder och tänkare* är i själva verket den första svenska

81 Hägg 1978, s. 61.

82 Hägg 1978, s. 63.

83 Hägg 1978, s. 67.

84 Hägg 1978, s. 69.

85 Hägg 1978, s. 68.

86 Hägg 1978, s. 69.

boken som bär genrebeteckningen 'essay' på sitt titelblad (om man bortser från Hanssons essäsamlingar som ju inte publicerades i Sverige förrän på 1920-talet).⁸⁷ Förordet innehåller dessutom en kommentar om genren; Lindgren konstaterar att "det är ett stort vågstycke att ge ut en bok med kritiska essayer från ren bokhandelssynpunkt".⁸⁸ En annan medveten essäist är Ellen Key, som i inledningarna till *Människor* (1899) och *Lifslinjer I* (1903) betecknar sina egna texter som essäer.⁸⁹ Inledningen till *Lifslinjer I* innehåller också ett slags försvar av essäformen i vilket Key – intressant nog – talar om "osystematiskt tänkande" och hänvisar till Montaigne, Brandes, Emerson och Jesus(!).⁹⁰ I andra fall är författarnas essämedvetenhet oklarare. Hägg inkluderar till exempel litteraturhistorikern Henrik Schücks *Ur gamla papper I–VII* (1892–1905) i sin förteckning över essäsamlingar, men ger inga upplysningar om huruvida Schück själv använde genrebeteckningen eller betraktade sina alster som essäer. Birger Schöldström karakteriseras först som en av periodens mest aktiva essäister, men några sidor senare heter det att Schöldström "säkerligen aldrig" uppfattade sig som en essäist.⁹¹ Hur den samtida litteraturkritiken uppfattade dessa författare och deras böcker kommenteras inte.

Under åren 1890–1906 uppstår det också en titeltradition som enligt Hägg är "ett av de mest markanta bevisen på framväxten av ett inhemskt traditionsmedvetande inom genren".⁹² Hägg skriver: "Genom att ge sin samling ett namn som *Diktare och drömmare* eller *Skalder och tänkare* anknyter man till traditionen från *Siare och Skalder* och *Realister och idealister*; genom namn som *Kritiker och porträtt* eller *Studier och ...* till en liknande internationell tradition."⁹³ Och han fortsätter:

Fram till 1930 finner man: Atterboms *Svenska Siare och Skalder* 1841–51, von Feilitzens *Realister och idealister* 1885, Ola Hanssons *Tolke og Seere (Seher und Deuter)* 1893 (*Tolkare och Siare* 1921), Levertins *Diktare och drömmare* 1898, Hellen Lindgrens *Skalder och tänkare* 1900, Bööks *Stridsmän och sångare* 1910, Alma Söderhjelm's *Revolutionärer och emigranter* 1918, Fogelqvists *Allvarsmän och narrar* 1921, Hirns *Eremiter och pilgrimer* 1924, E Bendz' *Kosmopoliter och hemmasittare* 1925, H Schillers *Diktare och idealister* 1928, Frans G. Bengtssons *Litteratörer och militärer* 1929 och Bööks *Furstar och rebeller*

87 Hägg 1978, s. 69.

88 Hellen Lindgren, *Skalder och tänkare. Litterära essayer*, C. & G. Gernandts förlags aktiebolag, Stockholm 1900, s. 3.

89 Ellen Key, *Människor*, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1899, förordet (opag.) & Ellen Key, *Lifslinjer I*, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1903, s. xiv.

90 Key 1903, s. xiv.

91 Hägg 1978, s. 69.

92 Hägg 1978, s. 296

93 Hägg 1978, s. 69.

1930 samt Selanders *Européer, amerikaner och annat* s å. [...] Det är fråga om en speciell tradition inom den svenska essägenren; inom utländsk essäistik är typen mycket ovanlig (om än inte totalt obefintlig).⁹⁴

Periodens dominerande essäist är Oscar Levertin (1862–1906), sekelskiftets ledande litteraturkritiker i Sverige. Levertin var verksam som huvudkritiker vid *Svenska Dagbladet* under åren 1897–1906 och hann publicera tre essäsamlingar under sin livstid: *Från Gustaf III:s dagar* (1896), *Diktare och drömmare* (1898) och *Svenska gestalter* (1903). Efter hans död utkom ytterligare två volymer med titeln *Essayer I–II* (1918), bestående av texter från åren 1897–1906. Levertins essäer är övervägande litteraturkritiska och han brukar ofta karakteriseras som Brandes främsta arvtagare i Sverige. Brandes inflytande var över huvud taget stort i Sverige under 1880-talet och (i mindre utsträckning) 1890-talet. Enligt Holger Ahlenius, som skrivit om Brandes betydelse för den svenska litteraturen, blev Brandes till och med bättre mottagen i Sverige än i Danmark – och medan den diskussion Brandes väckte i Danmark huvudsakligen kretsade kring social-etiska frågor (t.ex. sedlighetsfrågan och religionskritiken) så gällde den i Sverige uttryckligen hans litteraturkritik och historisk-psykologiska metod.⁹⁵ Ahlenius skriver: "[D]et är först och främst på det litterärt-estetiska området som Brandes kommer att utöva ett verkligt inflytande på svensk litteratur".⁹⁶ Det var särskilt de yngre kritikerna som framträdde under åttiotalet (till vilka även Levertin hörde) som tog intryck av Brandes nya litteraturkritiska metod.⁹⁷ Under 1880- och 1890-talen höll Brandes föreläsningar i Sverige och hade dessutom personlig kontakt med många av de ledande kritikerna och författarna där. Enligt Ahlenius betraktade många honom som den högsta kritiska instansen för svensk litteratur:

Georg Brandes framstår redan på ett tidigt stadium klart och tydligt även i Sverige som hela skedets ledande kritiker, vars omdöme de svenska författarna voro ivriga att inhämta, om vars gillande de bemödade sig och vars kritiska understöd och råd de vädjade till, då de anfallits här hemma och då de sökte komma till klarhet om eller tvivlade på sig själv; de ha nästan alla i honom sett något av en absolut auktoritet på det litteraturkritiska området.⁹⁸

94 Hägg 1978, s. 296. Som framgår ur Häggs lista har denna titeltradition också representanter i Finland. Förutom Alma Söderhjelmns *Revolutionärer och emigranter* (1918) och Yrjö Hirns *Eremiter och pilgrimer* (1924) kunde man i alla fall nämna Hans Ruins *Gycklare och apostlar* (1934) och Hirns *Lärt folk och landsstrykare* (1939).

95 Ahlenius 1932, s. 174 f.

96 Ahlenius 1932, s. 175.

97 Ahlenius 1932, s. 192.

98 Ahlenius 1932, s. 250.

Ahlenius fortsätter: ”Dessa personliga förbindelser höra därför utan tvivel med till tidens litterära historia [...], de utgöra ett icke så obetydligt inslag i den litterära skandinavism som var karakteristisk för åttiotalet, då de stora norska och danska författarna här voro minst lika mycket lästa som de svenska.”⁹⁹ Detta är, som jag tidigare påpekat, en viktig iakttagelse. Den litterära skandinavismen har utan tvekan haft en mycket stor betydelse för essägenrens framväxt i de nordiska länderna (inklusive Finland) under 1800-talets sista decennier. De personliga förbindelserna mellan tidens ledande essäister och kritiker i Danmark, Sverige och Finland är många och det är uppenbart att man tagit intryck av varandra, även inom essäistiken. Jag skall återkomma till denna fråga i den avslutande delen av detta kapitel (kallad ”Några iakttagelser”) och i min egen analys.

Oscar Levertins essäistik från 1890–1906 är i allt väsentligt besläktad med Brandes. Levertin stiftade som sagt bekantskap med Brandes litteraturkritik i ett mycket tidigt skede och från och med 1883 brevväxlade de två männen också med varandra.¹⁰⁰ Enligt Ahlenius är det uppenbart ”att Brandes från början varit en av Levertins kritiska läromästare, något som denne också ofta själv under stark beundran givit uttryck åt både i brev och offentliga uttalanden”.¹⁰¹ Han fortsätter: ”Framför allt var det nog [...] det levande, av historiskt sinnelag präglade intresset för människor och diktare, för själva det mänskliga kulturarbetet, som han [Levertin] fäste sig vid hos Brandes och som stimulerade honom och anslog besläktade strängar hos honom själv.”¹⁰² Levertin var liksom Brandes dragen till den franska kulturen och det var genom Brandes som han först kom i kontakt med den franska historisk-psykologiska metoden.¹⁰³ Enligt Ahlenius finns det dessutom ”talrika överensstämmelser i synpunkter och behandlingssätt” mellan Levertins essäer och Brandes.¹⁰⁴

Vad ansåg Levertin själv om essän som genre? Hägg konstaterar att Levertin inte kallat sina egna samlingar för essäsamlingar och att ordet ’essay’ uppträder först på de två postuma samlingarna.¹⁰⁵ För att få veta vad Levertin tänkte om genren måste man alltså gå till hans uttalanden om andra essäister. Den första gången Levertin använder termen ’essay’ är enligt Hägg år 1897, på tal om Ola Hansson och Henrik Schück. Därefter förekommer termen bland annat på tal om Ellen Key (1898),

99 Ahlenius 1932, s. 250.

100 Ahlenius 1932, s. 353 f.

101 Ahlenius 1932, s. 350.

102 Ahlenius 1932, s. 350.

103 Ahlenius 1932, s. 350.

104 Ahlenius 1932, s. 400.

105 Hägg 1978, s. 100.

Hans Larsson (1900), Fredrik Vetterlund (1902) och Birger Schöldström (1902).¹⁰⁶ Den kanske utförligaste beskrivningen av vad Levertin ansåg om genren står att finna i hans recension av Hellen Lindgrens *Skalder och tänkare*. Hägg citerar några stycken ur denna recension från år 1900:

Essaydiktaren är en litterär epikuré, som har till uppgift och förnöjelse att skumma gräddan af tingen. Han bryr sig föga om annat än de lysande punkterna i den andliga väfven, och historiens mångtrådiga och sammanslingrade spånad förtunnas under hans händer ej sällan till en vacker bård eller en nyckfull arabesk.

En essay är på sätt och vis alltid ett mellanhafvande två människor emellan, en konfrontation, som kritikern verkställer mellan sig själf och den personlighet han studerar, och ju mera essayisten själf känt, ju bredare han lefvat, ju rikare han tänkt, dess större utsikt har han att komma någon vart med den främmande diktare och tänkare, med hvilken sym- eller antipati drifver honom att söka en personlig uppgörelse.

Föga vän av de vägar, som gå rakt på målet, nästan allt för kär i de slingrande och meditativa omvägarna, psykologiskt fin och bakslug, metafysiskt väl skolad och drifven, passionerad och resonör på en gång – se där en skildring af en rätt lärjunge till Sainte-Beuve och en skildring af Hellen Lindgren.¹⁰⁷

Det finns mycket att ta fasta på i denna överraskande moderna beskrivning av essägenren. Att Levertin nämner Sainte-Beuve och liksom Brandes kopplar ihop essän med kritiken är mycket tidstypiskt; både Brandes och Levertin betraktade essäistiken som en kritisk konst (i avslutningen till den ovan citerade recensionen beskriver Levertin uttryckligen essän som en "kritisk konst").¹⁰⁸ Denna uppfattning genomsyrar både den danska och den svenska sekelskiftesessäistiken och går ytterst tillbaka på den franska essätraditionen. Då Hägg skall beskriva Levertins essäer betonar han kraftigt deras koppling till litteraturkritiken: "Det är troligt att Levertin i sin konstnärligt medvetna essäistik såg sig framförallt som kritiker – en konstnärlig kritiker. Han såg uppenbarligen kritiken som en särskild litteraturart med konstnärliga anspråk när han framträdde med samlingar som *Diktare och drömmare* och *Svenska gestalter*."¹⁰⁹ Detta betyder givetvis inte att Levertin från första början skulle ha betraktat sina konstnärliga kritiker som essäer – termen 'essay' är som sagt ovanlig i hans recensioner före 1898. Enligt Hägg kom Levertin förmodligen "[f]örst relativt sent och kanske endast i begränsad utsträckning" att identifiera den kritiska konst han utövade med det i Sverige "då ännu ganska nya och vaga essä-begreppet".¹¹⁰ (Att formen föregått begreppet är också tydligt

106 Hägg 1978, s. 102.

107 Hägg 1978, s. 100 f.

108 Hägg 1978, s. 102.

109 Hägg 1978, s. 103.

110 Hägg 1978, s. 103.

inom den danska essäistiken: trots att Brandes började predika den franska litteraturkritikens evangelium redan på 1870-talet så adopterade han inte termen 'essay' förrän på 1880-talet.)

Att Levertin använder ordet 'essaydiktare' ser Hägg som ett tecken på att denne uppfattade genren som en fristående litterär konst. ¹¹¹ Han sammanfattar:

Levertin har således vid denna tid (1900) åtminstone delvis uppfattat sig som essäist och fattat essäbegreppet i den internationella traditionens anda. Hans användning av termen "essay" varierar annars liksom samtidens något inom området essay-uppsats-artikel, men det överensstämmer ändå relativt väl med vad man senare kommit att beteckna som essäistik. ¹¹²

Enligt Hägg har Oscar Levertin bidragit till att etablera medvetandet om essän som en separat litteraturart mera än någon annan i Sverige. ¹¹³ Han skriver: "Som förlagsföreteelse torde Levertin ha betytt mer för populariseringen av essän i Sverige än någon annan, Ola Hansson, Fredrik Böök och Frans G Bengtsson inräknade." ¹¹⁴ Levertins essäsamlingar var också populära i Finland – i alla fall om man får tro Werner Söderhjelm. I en recension av *Från Gustaf III:s dagar* från 1897 skriver Söderhjelm att Levertin "äfvén hos oss är känd och omtykt" och att dennes bok "hos oss vunnit en snabb afsättning och trängt till vidare kretsar än en sådan elitlitteratur vanligen plägar". ¹¹⁵ Levertins popularitet i Finland kommer också på tal då Söderhjelm ett år senare recenserar *Diktare och drömmare*:

Äfvén hos oss är Oscar Levertins namn känt som ett af det främsta i Sveriges nyare literatur. [...] I de flesta svenskspråkiga hem i Finland, där literaturen älskas, finnas hans tvänne diktsamlingar bland de böcker, hvilka man gärna betraktar som tröst och skönhetskälla, och när han för tvänne år sedan utgaf sina essayer "Från Gustaf III:s dagar" hände med dem någonting, som hos oss bland verkligt goda böcker endast plär hända Ibsen, nämligen att de inom några dagar slutsåldes hos våra bokhandlare. ¹¹⁶

Oscar Levertins död år 1906 utgör enligt Hägg ett naturligt slut på "etableringsskedet" i den svenska essäistikens historia. Under åren 1907–1919 ökade mängden publicerade essäsamlingar

111 Hägg 1978, s. 102.

112 Hägg 1978, s. 102.

113 Hägg 1978, s. 109.

114 Hägg 1978, s. 71.

115 Werner Söderhjelm, "Nyare böcker. 16.", *Hufvudstadsbladet* 19.2.1897, s. 4.

116 Werner Söderhjelm, "Nyare böcker, inhemska och utländska. 43.", *Hufvudstadsbladet* 23.12.1898, s. 5.

kraftigt i Sverige och enligt Hägg åberopade många av de nya essäisterna just Oscar Levertin som sin förebild.¹¹⁷

Åren 1907–1919: Klippboksperioden

Under åren 1907–1919 växer essägenren kraftigt i Sverige; från ca 2 till ca 10 nya titlar om året.¹¹⁸ Rekordet uppnås enligt Hägg år 1918 då inte färre än 17 svenskspråkiga essäsamlingar publiceras. (Det bör dock påpekas att 8 av titlarna på Häggs lista är skrivna av finlandssvenska författare!) Denna tillväxt berodde dels på att bokutgivningen ökade i allmänhet och dels på pressens fortsatta expansion. Enligt Hägg kan det tilltagande medvetandet om essän som en särskild konststart också ha inspirerat många äldre författare till att ge ut sina gamla essäer och kritiker i bokform, och faktum är att många av de essäsamlingar som publiceras under denna period innehåller texter skrivna före 1907.¹¹⁹ Hägg kallar perioden "de extrema 'klippböckernas' blomstringstid".¹²⁰ (Med klippböcker avser Hägg essäsamlingar bestående av texter som tidigare varit publicerade på annat håll, främst i periodiska skrifter.) Hägg menar att den litterära ambitionsnivån i dessa klippböcker ofta är låg och att det inte sällan rör sig om korta litteratur- och teaterkritiker som saxats direkt ur tidningarna för att publiceras i bokform. Han fortsätter: "Sedan aktualitetsintresset försvunnit utgör de ofta en föga inspirerande läsning, och man häpnar inför det litteraturintresse och förlagsklimat som en gång möjliggjort deras utgivande."¹²¹ Mer bearbetade essäsamlingar publicerades naturligtvis också, men de så kallade klippböckerna utgör ändå huvudmassan av utgivningen under åren 1907–1919.¹²²

Förutom klippböcker kännetecknas perioden av en allt större medvetenhet om essän som en särskild genre. Den litteraturkritiska essän dominerar fortfarande, men vissa författare publicerar också samlingar med filosofiska essäer (bland andra Hans Larsson och John Landquist) och historisk-politiska essäer (bland andra Harald Hjärne och Rudolf Kjellén).¹²³ Det är återigen oklart hur många av de essäister som Hägg räknar upp som kan betraktas som medvetna essäister, men att dessa var flera till antalet än under etableringsskedet är helt klart. Enligt Hägg blir undertiteln

117 Hägg 1978, s. 109.

118 Hägg 1978, s. 70.

119 Hägg 1978, s. 70.

120 Hägg 1978, s. 71.

121 Hägg 1978, s. 71.

122 Hägg 1978, s. 71.

123 Hägg 1978, s. 72.

'essayer' med tiden vanlig inom såväl litteraturkritisk, filosofisk som historisk essäistik.¹²⁴ Hägg menar också att det finns vissa försök till en medveten åtskillnad mellan essäer och fackmässiga uppsatser, som nu allt oftare kallas 'studier'.¹²⁵ (Undertitlar som kåserier, silhuetter och skisser förekommer också.) Det ökade medvetandet om essän som en särskild genre kommer till uttryck i flera svenska författares texter, inte minst hos dem som skriver om den bortgångne Levertin och hans författargärning.¹²⁶ Eftersom många av tidens främsta essäister var litteraturkritiker till yrket var det inte ovanligt att man recenserade varandras essäsamlingar, vilket senare tiders litteraturforskare bara kan vara tacksamma för. Dessa recensioner innehåller ofta synnerligen intressanta och värdefulla vittnesmål om hur genren uppfattades av sina samtida.

Periodens dominerande essäist är Fredrik Böök (1883–1961). Böök efterträdde Levertin som Sveriges ledande litteraturkritiker år 1907 då han endast 24 år gammal anställdes som huvudkritiker på *Svenska dagbladet*. I *Svensk litteraturhistoria* beskriver Göran Hägg honom som "den mäktigaste av de stora kritiker som varit så typiska för det centraliserade svenska kulturlivet", en man som 'med en handrörelse kunde avgöra en boks liv eller död på bokhandelsdiskarna'.¹²⁷ Bööks två första essäsamlingar var *Stridsmän och sångare* (1910) och *Studier och ströftåg* (1911) men hans egentliga huvudverk inom essäistiken är *Essayer och kritiker I–VI*, som utkom i sex volymer under åren 1913–1923.¹²⁸ Volymerna i serien består huvudsakligen av tidigare publicerade tidningskritiker och är enligt Hägg "på en gång typiska representanter för klippboksfloden på tiotalet och litterära verk som höjer sig över mängden av likartade".¹²⁹ Böök fortsatte att publicera essäsamlingar ända in på 1950-talet (särskilt aktiv var han under 1920-talet) men de samlingar som utkom efter *Essayer och kritiker* faller utanför den tidsperiod jag valt att studera och kan därför förbigås här.

Fredrik Böök var från första början en medveten essäist. Redan hans första essäsamling *Stridsmän och sångare* bär undertiteln *Svenska essayer* och enligt Hägg var essäbegreppet "väl etablerat" i Sverige vid dess publicering år 1910.¹³⁰ Till skillnad från sina föregångare hade Böök också en inhemska essätradition att bygga vidare på. Under sina första år som litteraturkritiker skrev Böök i

124 Hägg 1978, s. 72.

125 Hägg 1978, s. 72.

126 Hägg 1978, s. 73.

127 Göran Hägg, *Den svenska litteraturhistorien*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1996, s. 399.

128 Hägg 1978, s. 141 f.

129 Hägg 1978, s. 142.

130 Hägg 1978, s. 174.

Levertins stil och enligt Hägg syns inflytandet från Levertin tydligt i de två första essäsamlingarna.¹³¹ Detta inflytande avtar dock under 1910-talet. Ett av de levertinska stilelement som Böök lämnar bakom sig är den högtravande och esteticerande stilen; Bööks ideal var ett enkelt och klart språk. Hägg skriver: "Det finns i Bööks essäistik en omedelbarhet, en ton av naturligt samspråk med läsaren, som faktiskt är ny för tiden och delvis förklarar slagkraften i hans omdömen."¹³² Den franska 1800-talskritiken var också viktig för Böök. Sainte-Beuve torde enligt Hägg vara den mest omnämnda författare i *Essayer och kritiker* och under 1910-talet ersatte denne franska kritiker så småningom Levertin som Bööks kritikerideal.¹³³ Den sista volymen av *Essayer och kritiker* innehåller en genrehistoriskt intressant essä om Sainte-Beuve som avslöjar något om hur Böök betraktade denne franske kritiker och hans konst:

Adertonhundralets litteratur har riktats med en ny genre, som är det trogna uttrycket för några av tidens djupaste tendenser. Med Sainte-Beuve har kritiken blivit en självständig diktart.¹³⁴

Denna Sainte-Beuves litterära genre intar en mellanställning, den är hälften vetenskap och hälften konst. Den är fylld av det nittonde århundradets vetenskapliga anda: den är baserad på det metodiska studiet, den har en vördnad för det faktiska, en kärlek till den minutiösa detaljen, som aldrig en sekund viker för frestelsen till avrundning eller försköning.¹³⁵

I denna mening hör Sainte-Beuves genre till vetenskapen, och han kände på 1860-talet sin samhörighet med den unga positivistiska generationen, med Taine och Renan. Men å andra sidan hör den också till konsten, och Sainte-Beuve var fullt medveten därom. När Taine ville förvandla kritiken till en exakt vetenskap, protesterade han; och han fylldes av förfäran över den själlösa lärdomens mästerprov.¹³⁶

Det är troligt att Böök delade Levertins och Brandes syn på essän som en slags konstnärlig kritik – då Böök beskriver Sainte-Beuves litterära genre som "hälften vetenskap och hälften konst" är likheten med Brandes beskrivning av essän som en "videnskabeligt-kunstnerlige Afart" uppenbar.¹³⁷ På det hela taget är Bööks produktion dock rätt fattig på kommenterar om

131 Hägg 1978, s. 175.

132 Hägg 1978, s. 154.

133 Hägg 1978, s. 176.

134 Fredrik Böök, "Sainte-Beuve", Fredrik Böök, *Essayer och kritiker 1921–1922*, P. A. Norstedts & Söners förlag, Stockholm 1923, s. 279.

135 Böök 1923, s. 280.

136 Böök 1923, s. 282.

137 Detta betyder inte att Böök skulle ha beundrat Brandes litteraturkritik. Böök kunde aldrig godkänna Brandes aggressiva naturalism och enligt Hägg kom den svenska kritikern med tiden att avsky sin danska kollega. I avslutningen till den ovan citerade essän om Sainte-Beuve skriver Böök: "Söker man Sainte-Beuves legitima arvtagare i våra dagar, så finner man dem icke i Europa. Georg Brandes hör icke till dem och kan förväxlas med den

essägenren. Enligt Hägg har Böök ofta uttalat sig om andra essäister men sällan sagt något om genren som sådan. Den mest utförliga kommentaren finns i en essä om Per Hallström som ingår i *Studier och ströftåg* (1911):

Det kommer inte ut många böcker i Sverige, som verkligen förmå bära upp namnet essayer och de lysande traditioner i franskt och engelskt tankelif, som man gärna vill förbinda med ordet. Per Hallströms "Skepnader och tankar" uthärdar såväl namnet som jämförelserna, och med glans. [...] Här finns inte bara diktarens lättörda fantasi och subtila stämningskonst – de är inte egenskaper, som ensamma skapa en essayist – utan också en historisk bildning, som öfverträffar hvad vi äro vana att vänta hos svenska lekmän, en sällsynt fri och suverän öfverblick öfver ett mångsidigt vetande och en intellektuell skärpa, som är hänsynslöst genomträngande och dock fri från allt öfvermod, obeveklig i sin bitande munterhet, när det gäller att förhåna dagens modesanningar och dumdryghetens uppblåsta affektion, men full af pietet och vacker ödmjukhet inför all känsla som är äkta, inför hvarje oförställd och i sin begränsning sannskyldig lifsyttning.¹³⁸

Här framträder än en gång tanken om essän som en kombination av diktarens fantasi och forskarens bildning, och det är förmodligen just så som Böök själv betraktade genren. (Att Böök nämner den engelska essätraditionen är intressant men behöver inte betyda så mycket; enligt Hägg var Bööks intresse för den engelska essäistiken obetydligt.)¹³⁹ Fredrik Böök fortsatte att publicera essäsamlingar under 1920-talet och stod hela tiden i växelverkan med andra svenska essäister. Enligt Hägg blir hans stilistiska och formella inflytande mest markant just på tjugotalet, efter "klippboksflodens sinande".¹⁴⁰ Böök var särskilt populär i Lund och till de unga lundensare som tog intryck av honom – de så kallade "bööklingarna" – hör bland annat Knut Hagberg och alla tiders mest populära svenska essäist, Frans Bengtsson.¹⁴¹ Tjugotalet förnyade på många sätt den svenska essäistiken och det är inte för intet som Hägg kallar detta årtionde "essägenrens egentliga blomstringstid i Sverige".¹⁴² Det var under tjugotalet som den historiska essän fick sitt genombrott – inte minst tack vare Frans Bengtsson – och som den engelska essätraditionen slutligen nådde Sverige. Men det är en annan historia.

store kritikern blott av dem som icke förstått Sainte-Beuve: den stränga sanningskärleken, den absoluta redligheten, friheten från vulgär fanatism äro oskiljaktiga från typen."

138 Fredrik Böök, "Per Hallström", Fredrik Böök, *Studier och ströftåg i dikten och historien*, P. A. Norstedt & söners förlag, Stockholm 1911, s. 56 f.

139 Hägg 1978, s. 174.

140 Hägg 1978, s. 178.

141 Hägg 1978, s. 178. Både Hagberg och Bengtsson påverkades av Böök, men Hägg betonar att Böök också påverkades av dem. Böök blev till exempel stormförtjust i Bengtssons *Litteratörer och militärer* (1929) och publicerade följande år en essäsamling med liknande innehåll, *Furstar och rebeller* (1930).

142 Hägg 1978, s. 76.

Pressens betydelse

Pressens tillväxt under 1800-talets senare hälft torde ha haft en stor betydelse för den svenska essäistikens framväxt. De svenska tidningarnas och tidskrifternas upplagor ökade markant under 1800-talet och orsakerna till denna tillväxt är huvudsakligen samma som i Danmark: industrialisering, urbanisering och befolkningsökning i kombination med ökad läskunnighet.¹⁴³ (Sverige hade infört tryckfrihet – visserligen en något begränsad sådan – redan 1812.) Under åren 1880–1920 växte den svenska pressen kraftigt. Om denna tid skriver Göran Hägg: "[D]en periodiska pressen exploaterade den växande publiken. Nya vecko- och månadstidningar startades på alla nivåer från den folkliga *Allers Familjejournal* 1879 över den brett borgerliga *Idun* 1887 till den höglitterära *Ord och Bild* 1892."¹⁴⁴ De nya tidningarna och tidskrifterna utgjorde liksom i Danmark en naturlig grogrund för den framväxande essäistiken och praktiskt taget varje svenska författare som publicerade en eller flera essäsamlingar under åren 1890–1920 började sin karriär som tidningssäist. Viktigast var kulturtidskrifterna. *Ord och Bild*, som hade grundats för att främja nittiotalisternas litterära och konstnärliga strävanden, beskrivs i *Litteraturens historia i Sverige* på följande vis:

Tidskriften fick en bred kulturell profil. Den innehöll förnämliga litterära bidrag och för tiden anmärkningsvärt högklassiga konstplanscher och illustrationer, ett brett utbud av essäer om litteratur, konst, teater och musik och slutligen en mängd allmänskulturella uppsatser under rubriken "Forntid och samtid" samt populärvetenskapliga artiklar. Den kulturella bredden svarade mot ett behov i samtiden av kulturella överblickar och helhetsperspektiv [...].¹⁴⁵

Kulturtidskrifter som *Ord och Bild* främjade utan tvekan den svenska essäistikens framväxt och bidrog förmodligen till att skänka genren prestige. I *Övertalning och underhållning* går Hägg inte närmare in på förbindelsen mellan press och essäistik (Hägg fokuserar som sagt på essäer publicerade i bokform) men nämner den i förbigående på ett par ställen. I kapitlet om den svenska essäistikens yttre utveckling skriver Hägg att den kraftiga ökningen i utgivningen av essäsamlingar från och med 1907 motsvaras av "en avsevärd tillväxt hos tidnings- och särskilt tidskriftspressen under denna tid" och påpekar vidare att den tillväxande pressen gett utrymme för en första

143 Bo Präntare, "För demokratin – på kommersiella villkor", Einar Østgaard (red.), *Pressen i Norden*, LiberFörlag, Stockholm 1979, s. 17.

144 Hägg 1996, s. 300.

145 Ingemar Algulin, "Könskamp, dekadans och framtidstro. Det moderna genombrottet (1830–1879)", Ingemar Algulin, Bernt Olsson et al, *Litteraturens historia i Sverige*, Norstedts förlag, Stockholm 2009, s. 268.

publicering av sådana essäer som senare utkommit i bokform.¹⁴⁶ (Under åren 1907–1919 står de så kallade klippböckerna som sagt för majoriteten av alla essäsamlingar.) Hägg återkommer till pressens betydelse i avhandlingens sista kapitel, då han diskuterar vad essäistikens tillväxt under åren 1890–1930 kan ha berott på:

Mer intimt förknippat med essäistikens tillväxt tycks ett annat område vara: tidnings- och tidskriftspressens. Så gott som alla de under perioden i bokform publicerade essäerna har ju tidigare stått att läsa på dagstidningarnas kultursidor eller i kulturtidskrifter. De flesta essäerna har dessutom (särskilt under "rekordåren" kring 1915) recensionskaraktär. Perioden 1890–1915 visar sig också vara en tid av kraftig tillväxt inom svensk press: 183 nyhetstidningar o dyl år 1880, 316 år 1890, 350 år 1900, 414 år 1910 och 486 år 1915. För allmänna och litterära tidskrifter är siffrorna än mer talande: 22 år 1880, 33 år 1890, 44 år 1910 och 141 år 1915! Att genombrottet för essägenren kommer just 1907 kan kanske delvis förklaras med litterärt mode, men att uppgången fortsätter mot sin topp kring 1915 och tycks stämma så väl överens med tidskriftspressens har säkert sin rot dels i de publiceringsmöjligheter som tidskrifterna erbjudit, dels i samma publikutveckling som burit presstillväxten.¹⁴⁷

I sin recensions av Häggs doktorsavhandling uppskattar Per Ridderstad att minst 90 % av texterna i de essäsamlingar som Hägg listat ursprungligen publicerats i periodiska skrifter och bara obetydligt eller inte alls omarbetats för en publicering i bokform.¹⁴⁸ Pressen torde med andra ord ha haft en minst lika stor betydelse för essäistikens framväxt i Sverige som i Danmark.

146 Hägg 1978, s. 70.

147 Hägg 1978, s. 257 f.

148 Ridderstad 1981, s. 135.

Några iakttagelser

Som jag har visat i de två föregående avsnitten är essän en relativt ung genre i Norden. I Danmark kan den medvetna essäistikens genombrott dateras till 1880-talet (med Brandes *Danske Digtere* (1877), *Det moderne Gjennembruds Mænd* (1883), *Mennesker og Værker* (1883) och *Essays* (1889) som viktiga milstolpar) och i Sverige till 1890-talet. Men när fick den medvetna essäistiken sitt genombrott i Finland? Frågan är svår att besvara, både på grund av genreproblematiken och eftersom det inte existerar någon forskning om ämnet. Enligt Finlands nationalbibliografi *Fennica* publicerades den första finländska boken med ordet 'essayer' på sin pärm år 1915 – varom mera längre fram – men det råder inga tvivel om att genren varit välkänd och etablerad i Finland långt före 1915.¹⁴⁹ I en recension från 1904 talar Werner Söderhjelm om "vår olycksaligt essayfyllda tidsprodukter",¹⁵⁰ och i essäsamlingen *Katolska skaldet* (1906) skriver Carl-Adolf af Nyborg: "Den hör till vår tids mest kända och mest allmänt erkända oarter, manin att skriva essayer."¹⁵¹ Kommentarer som dessa tyder ju på att essägenren haft ett stadigt fotfäste i Finland redan under 1900-talets allra första år. Enligt min bedömning kan den finländska essätraditionens begynnelse dateras till omkring år 1900 – möjligen ännu tidigare – men det är förstas omöjligt att bestämma exakt när den "första finländska essän" skrevs. Historisk-psykologiska litteraturkritiker i stil med Brandes hade i vilket fall som helst skrivits långt före sekelskiftet.

Det är viktigt att notera förbindelsen mellan essäistik och litteraturkritik. Att begreppet essä ofta använts parallellt med 'kritik' och 'litteraturkritik' är ingen slump, ty i de nordiska länderna verkar ordet essä länge ha använts nästan uteslutande om litteraturkritiska och -historiska texter. Av alla de essäer som publicerades i Sverige under åren 1890–1920 handlar den överväldigande

149 Frågan om den första finländska boken med ordet 'essay' i sin titel är mer komplicerad än man kunde tro. Enligt *Fennica* finns det i alla fall tre kandidater som kunde göra anspråk på titeln. Den första självständiga publikationen producerad i Finland med ordet 'essay' i sin titel är *Puristiska sträfvanden på tyskt språkområde : en språkhistorisk essay* (1891) av W. Juutilainen. Denna korta skrift är dock endast ett särtryck ur *Tidskrift utg. af Pedagogiska föreningen i Finland*. Nästa kandidat, Olaf Homéns *Från Helsingfors teatrar* (1915), som utkom i Söderströms bokserie *Essayer och kritiker*, är en mer traditionell essäsamling – men ordet 'essay' förekommer strängt taget inte i bokens titel, utan endast i seriens namn. Detsamma gäller Alma Söderhjelmns *Napoleons syskon* (1916) och *Revolutionärer och emigranter* (1918), som utkom i Söderströms bokserie *Historiska essayer*. Den första boken med ordet 'essay' i sin titel (och skriven av en finländsk författare samt utgiven på ett finländsk förlag) är faktiskt *Sprengtportens statskupp och andra essayer* (1919) av Gunnar Suolahti – en något bearbetad översättning av Suolahtis finskspråkiga arbete *Elämä Suomessa 1700-luvulla* (1909). Bilden kompliceras ytterligare om man dessutom beaktar publikationer med orden 'essai' eller 'essee' i sin titel.

150 Werner Söderhjelm, "Nyare böcker, inhemska och utländska. 156.", *Hufvudstadsbladet* 18.9.1904, s. 5.

151 Carl-Adolf af Nyborg, "Johannes Jörgensen", *Katolska skaldet*, Söderström & C:o Förlagsaktiebolag, Helsingfors 1906, s. 15.

majoriteten om litterära ämnen och att så gott som alla av tidens främsta essäister (inklusive Ola Hansson, Oscar Levertin och Fredrik Böök) var litteraturkritiker är inget sammanträffande. Göran Hägg skriver:

När essäbegreppet här på allvar börjar uppträda i svensk litteratur är det alltså som en inom den franska traditionen förmedlad vanlig benämning på en konstnärligt anlagd text med *litterärt* ämne. Denna definition var till en början vanlig och övergavs först med tiden till förmån för en med den internationella synen mer samstämmig uppfattning.¹⁵²

I Norden uppfattades essän länge som en slags vidareutveckling av litteraturkritiken och Finland har uppenbarligen inte varit något undantag från denna regel.¹⁵³ Även här har överraskande många av de första svenskspråkiga essäisterna, såsom Werner Söderhjelm, Gunnar Castrén, Emil Hasselblatt och Olaf Homén, en bakgrund inom litteraturkritiken. En finländsk litteraturvetare som fäst uppmärksamhet vid denna förbindelse mellan kritik och essäistik är Pekka Tarkka, som i *Suomalaisen kirjallisuuden historia. Kirjallisuuden lajit* noterar att begreppet 'essee' ursprungligen använts på ett mycket snävare sätt än vi är vana med idag:

De första som använde begreppet essä, den franska adelsmannen Montaigne och den engelska filosofen Bacon, skrev i egenskap av moralister eller forskare om nästan allt mellan himmel och jord: döden, hämnd, kravaller, äktenskap, dofter, dryckenskap. [...] Men i Finland kom begreppet essä att användas på ett snävare sätt. Man undvek ordet. Bacons essäer kallades *Filosofiska studier* och den första finska översättningen av Montaignes essäer fick namnet *Studier*. Montaignes finska förläggare gav visserligen också ut essäer – men då var det frågan om Huugo Jalkanens kritiksamling *Essäer och kritiker*. Med andra ord: i Finland har genrebeteckningen essä huvudsakligen avsett en längre och mer ingående litteraturkritik eller författarpresentation.¹⁵⁴ [min översättning]

152 Göran Hägg, *Övertalning och underhållning. Den svenska essäistiken 1890–1930* [diss.], Wahlström & Widstrand, Stockholm 1978, s. 61.

153 Som Per Ridderstad påpekar i sin recension av Göran Häggs doktorsavhandling är essähistoria och kritikhistoria i stor utsträckning samma sak.

154 Den finska texten lyder: ”Essee-käsitteen ensimmäiset käyttäjät, ranskalainen aatelismies Montaigne ja englantilainen filosofi Bacon, kirjoittivat moralisteina tai tutkijoina miltei kaikista asioista maan päällä: kuolemasta, kostosta, mellakoista, avioliitosta, tuoksuista, juoppoudesta. [...] Mutta Suomeen esseen käsite kotiutui tätä suppeampana. Sanaa kartettiin. Baconin esseet otsikoitiin *Filosofiseksi tutkielmiksi*, Montaignen ensimmäinen suomennosvalikoima sai nimekseen *Tutkielmia*. Montaignen täkäläinen kustantaja julkaisi samaan aikaan toki esseitäkin – mutta silloin oli kysymys Huugo Jalkanen kirjallisuusarvostelujen valikoimasta *Esseitä ja arvosteluja*. Toisin sanoen: suomalaisessa käytännössä esseellä on tarkoitettu lähinnä keskimääräistä pitempää ja huolellisempaa kritiikkiä tai kirjailijan esittelyä.” Se: Pekka Tarkka, ”Essee”, Pekka Tarkka (toim.), *Suomen kirjallisuus VIII. Kirjallisuuden lajeja*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1970, s. 227.

Men vad beror detta på? Varför uppfattades essän inledningsvis som en genre för litteraturkritiker och -historiker? Förbindelsen mellan essäistik och litteraturkritik blir begripligare om man beaktar att den bildade allmänhetens första kontakt med genren skedde via Georg Brandes och hans franska förebilder. Hippolyte Taine och Charles Sainte-Beuve var båda framstående litteraturkritiker som brukade essäformen till att skriva om litteratur, och det var i denna bemärkelse Brandes introducerade begreppet i Norden. På grund av den franska essätraditionens starka inflytande fick hela genren en kraftig "litterär slagsida" i Norden, vilket förklarar varför de första som adopterade genrebeteckningen essä var litteraturkritiker och varför den tidiga essäistiken i Norden i så hög grad handlar om litterära ämnen. Ur en modern läsares synvinkel är den tidiga nordiska essäistiken påfallande snäv vad ämneskretsen beträffar; handlar essäerna inte om litteratur så handlar de vanligtvis om historia eller konst. En som redan tidigt fäste uppmärksamhet vid denna snäva ämneskrets var den finländske litteraturkritikern Olaf Homén. I sin recension av Sigurd Frosterus essäsamling *Moderna vapen* (1915) skriver han:

Hos oss behandla essayförfattarna nästan endast vittra ämnen, och vitterhet är här vanligen liktydig med litteratur, konst och musik; kommer något annat till, så är det i regeln politik. För engelsk publik omsluter vitterhetens begrepp hvarje ämne, som representerar en sida af kulturen – eller låt oss säga: hvarje i en litterär form klädd bearbetning af ett stycke kultur. Denna uppfattning är ganska främmande för den bildade allmänheten hos oss.¹⁵⁵

På grund av den franska essätraditionens inflytande kom essän att förknippas med "vittra ämnen" i Norden, och det var först i och med den (betydligt mångsidigare) engelska essätraditionens intåg som synen på genren så småningom förändrades. Att den franska essätraditionen kom att utöva ett så starkt inflytande på den tidiga nordiska essäistiken berodde på tidpunkten; under slutet av 1800-talet ansågs Frankrike vara det ledande landet inom litteratur och kultur. På grund av detta dröjde det relativt länge innan den engelska essäistiken slutligen nådde Norden. I Sverige fick den engelska essätraditionen fotfäste först på 1920-talet, främst tack vare de lundensiska essäisterna och den utpräglade anglofilen Frans Bengtsson.

De första essäerna i Danmark och Sverige var alltså ett slags litteraturkritiker – men de var inte vilka slags litteraturkritiker som helst; de var uttryckligen *historisk-psykologiska* litteraturkritiker. Som jag har påpekat i avsnitten om Brandes och Levertin är den nordiska essän ett barn av den positivistiska eller empiriska litteraturvetenskapen. Positivisterna ville förankra

¹⁵⁵ Olaf Homén, "Sigurd Frosterus", Olaf Homén, *I marginalen*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1915, s. 33 f.

litteraturvetenskapen i verkligheten och ansåg att litteraturen måste studeras som en historisk produkt, med utgångspunkt i författarens liv och den historiska kontexten. Brandes och Levertin bekände sig båda till denna nya litteraturuppfattning och deras litterära essäer bygger uttryckligen på den historisk-psykologiska metoden; de är litteraturbetraktelser i vilka en författares verk analyseras och kommenteras mot bakgrunden av dennes personlighet, liv och den historiska kontexten. Att denna metod kom att förknippas med essän som genre beror återigen på inflytandet från Georg Brandes och hans franska läromästare, i synnerhet Hippolyte Taine, den positivistiska litteraturvetenskapens fader.

Allt detta innebär naturligtvis inte att man kan dra likhetstecken mellan tidig essäistik och litteraturkritik. Trots att den litterära essän har sitt ursprung i litteraturkritiken är det uppenbart att man också skilde mellan dessa genrer. Fredrik Bööks bokserie *Essayer och kritiker* är ett gott exempel på detta. Sättet att klumpa ihop essäer och kritiker i bokseriens namn antyder att de två genrerna uppfattades som närstående, men samtidigt också att man gjorde skillnad mellan dem. Huruvida Böök själv gjorde en skarp åtskillnad mellan de två begreppen är svårt att avgöra; i den första samlingen från 1913 är texterna indelade i "Essayer" och "Svenska kritiker" (samt en tredje avdelning som kallas "Franska intryck") men i de följande åtta samlingarna existerar någon motsvarande indelning inte. Författarnas och kritikernas sätt att använda begreppen 'essay' och 'kritik' under åren 1900–1920 är ofta mycket förvirrande. Ibland används termerna synonymt, ibland inte. Olika författare har dessutom använt begreppen på olika sätt och det som gäller för en gäller inte nödvändigtvis för en annan. Litteraturvetare som undersöker den tidiga essäistiken måste därför vara på sin vakt och akta sig för att dra alltför snabba slutsatser.

En annan viktig faktor i den finländska essäistikens historia är det intensiva nordiska litteratursamarbetet under slutet av 1800-talet. Som bland annat Johan Wrede har påpekat kännetecknades kulturlivet i de nordiska länderna fram till första världskriget av en medvetet odlad konstnärlig och kulturell kosmopolitism, en vilja att spränga de nationella gränserna och söka nya intryck från grannländerna.¹⁵⁶ Det moderna genombrottets författare betraktade hela Norden som sin litterära arena och sökte aktivt kontakt med varandra, vilket enligt *Litteraturens historia i Sverige* ledde till att en "intensiv samnordisk kulturell brevgemenskap på bred front" växte fram:

156 Johan Wrede, "Det moderna genombrottet", Johan Wrede (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen: Åren 1400–1900*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2000, s. 436.

”Vänkskapsförhållanden och personkontakter var vanliga. Man upplevde sig som en samfällig rörelse och sympatiserade med varandra på grundval av likartade ståndpunkter och generationserfarenheter, och endast undantagsvis bröts den goda andan av oenigheter och ovänskap.”¹⁵⁷ Det interskandinaviska litteratursamarbetet påskyndade utan tvekan essäns snabba spridning i Norden och innebar dessutom att genren kom att uppfattas på ungefär samma sätt i de nordiska länderna.

Spindeln i det nordiska nätverket var Georg Brandes. Brandes kan med all rätt kallas den moderna essätraditionens fader i Norden, ty det är tack vare hans enorma inflytande som essän (både genren och genrebeteckningen) slutligen får sitt genombrott i de nordiska länderna. De flesta nordiska essäisterna under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet är hans lärjungar, antingen direkt eller indirekt – från Levertin, den självutnämnde Brandes-epigonen, till Böök, som avskydde Brandes men likväl skrev i den tradition av fransk historisk-psykologisk kritik som han introducerat i Norden. Många finländska essäister från tiden omkring sekelskiftet har också vittnat om den betydelse Brandes hade för deras egen syn på litteraturkritikens form och funktion. Gunnar Castrén har beskrivit sin egen generations förhållande till den store dansken på följande sätt:

Det var han som blev vårt första stora mönster i den litterära kritiken. Det var hos honom vi först sågo denna inställning av författarepersonligheterna i deras tid och i deras nationella omgivning, som han hade lärt sig hos Taine. Men det var också hos honom vi först funno den skarpa psykologiska analysen av det individuellt karakteristiska som han studerat hos Sainte-Beuve. Vi ha sedan funnit väg också till hans store mästare. Men det väsentligaste av det de hade att lära oss hade vi funnit redan hos Brandes.¹⁵⁸

Den nordiska essäns karaktär av populärvetenskaplig genre är också något som bör tas i beaktande. I Norden var essän från början starkt kopplad till den akademiska världen; Georg Brandes, Oscar Levertin och Fredrik Böök var inte bara litteraturkritiker av rang utan också litteraturhistoriker med en gedigen akademisk bakgrund. I Finland är essäns förbindelse till den akademiska världen ännu tydligare. En betydande del av de svenskspråkiga författare som publicerade essäsamlingar under åren 1900–1920 var faktiskt professorer eller blivande sådana; till

157 Ingemar Algulin, ”Könskamp, dekadans och framtidstro. Det moderna genombrottet (1830–1879)”, Ingemar Algulin, Bernt Olsson, et al, *Litteraturens historia i Sverige*, Norstedts förlag, Stockholm 2009, s. 274.

158 Gunnar Castrén, ”Georg Brandes”, Gunnar Castrén, *Humanister och humaniora. Tryckt och talat från sex decennier*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1958, s. 376 f.

dessa hör i alla fall Werner Söderhjelm, Emil Zilliacus, Gunnar Castrén, Olaf Homén, Rolf Lagerborg, Alma Söderhjelm, Hans Ruin och Yrjö Hirn. Trots detta riktade sig dessa akademiker-essäister uttryckligen till en icke-akademisk publik. Brandes och Levertins essäer är inte skrivna för andra litteraturhistoriker utan för den läsande allmänheten. Att läsa dem kräver ingen särskild förhandskunskap, bara ett allmänt intresse för litteratur. Brandes ville uttryckligen ta avstånd från den akademiska litteraturkritiken och bemödade sig om att använda ett smidigt språk och skriva i en lättläst stil. Paul Rubow skriver:

Brandes vedblev at lægge den Prosa han modtog fra Forgængerer [den danske kritikern Heiberg], i den sproglige Middelhøjde, saa nær ved det normale Udtryk som muligt; men han lod baade det daglige Talesprog og den digteriske Stil faa større Indflydelse end før. Det var vel meget sagt, naar han i sin Ungdom proklamerede, at han havde "forsøgt at skrive som man taler"; men han vidste fra Taine, at den gode centrale Prosa har sit Leje i den mundtlige Samtale.¹⁵⁹

Levertin och Böök riktade sig också till den läsande allmänheten på ett helt annat sätt än tidigare litteraturkritiker, vilket förklarar deras stora popularitet och inflytande. Werner Söderhjelm beskriver visserligen Levertins essäsamlingar som "elitlitteratur" – och på sätt och vis är all litteratur om litteratur naturligtvis det – men det rörde sig betecknande nog om böcker som "trängt till vidare kretsar än sådan elitlitteratur vanligen plägar". Essän var en lärd framställning, ja, men en lärd framställning som riktade sig till en bred publik och inte krävde annat än intresse och uppmärksamhet av sin läsare. De finländska akademiker-essäisterna, som Werner Söderhjelm och Yrjö Hirn, tog av allt att döma efter sina nordiska kolleger i detta avseende. Olaf Homén noterar detta i en recension av Werner Söderhjelmss essäsamling *Utklipp om böcker* (1915):

Med utgifvandet af denna första volym af professor Werner Söderhjelmss samlade kritiker och essayer har ett gammalt önskemål hos den litterära publiken omsider förverkligats. Den "litterära publiken" är i detta fall inte liktydig blott med en trängre krets af vittert intresserade – professor Söderhjelm har förmått vinna gehör inom alla lager af den allmänhet, för hvilken sådana saker som konst och litteratur öfver hufvud taget existera såsom närmare eller fjärmare begrepp.¹⁶⁰

Söderhjelm är journalist i samma mening som Brandes är det, och Levertin och Lemaître voro det[.] Han representerar en kritikertyp, som på vissa punkter ställer sig i motsättning till den, som företräddes af C. G. Estlander. Denne upphörde icke att vara akademiker. [...]

159 Paul Rubow, *Litteræra studier*, Levin & Munksgaards forlag, København 1928, s. 15.

160 Olaf Homén, "Werner Söderhjelm", Olaf Homén, *I marginalen*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1915, s. 7.

Kritikern af Söderhjelm, Brandes' och Levertins typ ställer sig ett vidare syfte och söker sig därför också ut mot ett bredare auditorium.¹⁶¹

Liksom Brandes och Levertin sökte sig även Söderhjelm till "ett bredare auditorium" i stället för "en trängre krets af vittert intresserade". I detta avseende kan essän liknas vid den populärvetenskapliga uppsatsen, en annan litterär genre som också blomstrade upp vid sekelskiftet och, trots sitt ursprung i vetenskapen, riktade sig till den stora allmänheten. Under slutet av 1800-talet var allmänhetens (i synnerhet den övre medelklassens) intresse för litteratur och litterär bildning ovanligt stort, vilket säkerligen uppmuntrade de första essäisterna att rikta sig till en bred publik.

Slutligen kan vi notera att genrebeteckningen essä varit rätt ovanlig i Danmark och Sverige, även efter genrens genombrott. Av en eller annan orsak har danska och svenska essäister inte varit särskilt ivriga att använda genrebeteckningen essä. Borup Jensen menar att den danska essäistiken kännetecknas av en "skyhed over for essaybegreppet" och skriver: "Også hos essayisterne selv spores en tøvende holdning over for brugen af genbetegnelsen."¹⁶² Denna skygghet för essäbegreppet utgör en utmaning för forskare, eftersom det i brist på tydliga genremarkörer ofta kan vara svårt att avgöra huruvida en text bör räknas till den medvetna essäistiken eller inte. Att kategoriskt avfärda alla uppsatser som inte kallats essäer av sina upphovsmän är naturligtvis inte ett alternativ, ty som Borup Jensen påpekar: "Det ville givet et alt for snævert og spredt indtryk af essayet og dets danske udøvere, hvis vi udelukkende holdt os til den del af deres kortprosa, som er udgivet under navn af essays."¹⁶³ Lika lite som romanens historia kan begränsas till böcker med genrebeteckningen 'roman' på titelbladet, kan essäistikens historia begränsas till böcker med genrebeteckningen 'essä' på titelbladet. Om tydliga genremarkörer saknas måste en litteraturvetare helt enkelt försöka tolka kontexten och författarens möjliga intentioner.

Med dessa tankar i bakhuvudet är det dags att ta en närmare titt på tre finlandssvenska essäister och deras sätt att använda genrebeteckningen essä under åren 1900–1920.

161 Olaf Homén, "Werner Söderhjelm", Olaf Homén, *I marginalen*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1915, s. 8 f. Lägga märke till det omväxlande bruket av termerna 'essay' och 'kritik'.

162 Thorkild Borup Jensen, *At tænke uden styrthjelm og knæbeskyttere. Om essayet som genre og det danske essay i det 20. århundrede*, Daneklærerforeningen, København 1999, s. 50.

163 Borup Jensen 1999, s. 51.

3. WERNER SÖDERHJELM – Predestinerad till europeism

Profil

Litteraturhistorikern och -kritikern Werner Söderhjelm (1859–1931) var en av sekelskiftets mest inflytelserika kulturpersonligheter i Finland. I ett minnestal om Söderhjelm har Gunnar Castrén skrivit att denne var "predestinerad till europeism", och sant är, att Söderhjelm's litterära verksamhet präglas av en för finländska förhållanden ovanlig internationalism.¹ Söderhjelm växte upp i Viborg och Henning Söderhjelm har i sin biografi över fadern beskrivit hur denne redan i ungdomen anammade stadens berömda mångspråkighet: "Tyska lärde han sig vid sidan av svenskan, finskan kom av sig själv i umgänget med skolkamrater och hemmets tjänstefolk, ryskan genom rysktalande lekkamrater i staden [...]"² Söderhjelm's skolspråk var svenska, men eftersom umgänget med klasskamraterna ofta gick på finska blev finskan det språk som låg honom närmast om hjärtat. Denna kärlek till finskan bestod även efter att Söderhjelm flyttat till Helsingfors för att studera; till skillnad från de nyländska vikingarna kände han alltid en dragning till det finska

1 Gunnar Castrén, "Werner Söderhjelm. Minnestal i Finska Vetenskaps-Societeten 1934", Gunnar Castrén, *Humanister och humaniora. Tryckt och talat från sex decennier*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1958, s. 32.

2 Henning Söderhjelm, *Werner Söderhjelm*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1960, s. 20.

inlandet och drog sig för att välja sida i språkstriden.³ Henning Söderhjelm har karakteriserat fadern som "en idealist i runebergsk-topeliansk, fosterländsk anda" och denna anda präglar i hög grad hans litterära verksamhet.⁴

I Helsingfors studerade Söderhjelm estetik och nyare litteratur under Carl Gustaf Estlander. Efter att ha blivit filosofie kandidat år 1882 övervägde Söderhjelm enligt egen utsago att söka upp Brandes för att bli dennes elev, men av dessa planer blev det ändå inget.⁵ I stället blev det en studieresa till München, där Söderhjelm i två års tid bekantade sig med den nya filologisk-historiska litteraturforskningen (som vid denna tidpunkt ännu var relativt okänd i Finland) och påbörjade arbetet med sin doktorsavhandling. Efter disputationen tvingades Söderhjelm välja mellan filologin och litteraturhistorien. Estlander, som arbetade för att inrätta en professur i modern filologi vid universitetet, uppmanade honom att satsa på språkvetenskapen med motiveringen att valet skulle leda till en snabbare universitetskarriär, och Söderhjelm, som själv hade lutat mot litteraturhistorien, lät sig övertalas. År 1885 reste han till Paris för att kasta sig "direkte in i den romanska filologiens mysterium" och fyra år senare utnämndes han till docent i romansk filologi vid Helsingfors universitet.⁶ Den utlovade professuren dröjde emellertid och det var först år 1898 som Söderhjelm utnämndes till ordinarie professor i germansk och romansk filologi.⁷

Trots att Söderhjelm valde filologin kom hans egen forskning ofta att röra sig på gränsen mellan filologi och litteraturhistoria. Enligt Henning Söderhjelm fann fadern det språkvetenskapliga arbetet själlöst och längtade ständigt efter att få återvända till litteraturvetenskapen.⁸ Gunnar Castrén har konstaterat att Söderhjelm's filologiska arbeten är gedigna, men ändå inte höjer sig över en god vetenskaplig nivå: "Blotta texter och ord kunde icke inspirera Söderhjelm till det bästa han förmådde. Det skedde endast då han fick grepp på konsten och på människan."⁹ Söderhjelm's mest berömda arbeten – de tre stora biografierna om Tavaststjerna, Runeberg och Levertin – är också utpräglat litteraturhistoriska (om än med filologiska inslag). I dessa böcker tillämpar Söderhjelm den litteraturhistoriska metod som han studerat i Tyskland och Frankrike och som gick

3 H. Söderhjelm 1960, s. 27 f.

4 H. Söderhjelm 1960, s. 28.

5 H. Söderhjelm 1960, s. 36.

6 H. Söderhjelm 1960, s. 62 f.

7 H. Söderhjelm 1960, s. 105.

8 H. Söderhjelm 1960, s. 95.

9 Castrén 1958, s. 19.

ut på att ställa författarnas diktning i samband med deras liv och den historiska kontexten. I *The History of Finnish Literary Criticism* (1990) beskriver Yrjö Varpio Söderhjelmns biografier på följande sätt: "All three biographies are structured after the same pattern: first a thorough depiction of the historical context, both material and intellectual; then the writer's life, works, and their reception. The works are tied closely to the life, with particular attention paid to comparative perspectives, especially demonstrable influences on theme and form."¹⁰ Söderhjelmns litteraturhistoriska och kritiska metod är med andra ord mycket lik Brandes; båda står på den empiriska litteraturvetenskapens grund. Eller som Söderhjelm själv uttrycker det i en av sina recensioner:

Literaturhistorien, liksom hvarje annan vetenskap, behöfver fakta till stöd och till utgångspunkt. En litteraturhistorisk forskning, som opererar utan dem, sväfvar fullständigt i luften och urartar till ett tomt estetiserande. För att kunna fullständigt förstå en skald bör man känna hans lif och hans karaktär äfvensom de honom omgifvande förhållanden, i hvilka hans inspiration eller reflexion fått sin näring.¹¹

Sin kanske mest betydande insats i Finlands kulturliv gjorde Werner Söderhjelm som litteraturkritiker. Söderhjelm hade redan på 1880-talet publicerat uppsatser och recensioner i olika kulturtidskrifter, men det avgörande steget tog han år 1896 då han blev bokanmälare i *Hufvudstadsbladet*. Under de följande åtta åren (1896–1904) publicerade Söderhjelm inemot 200 understreckare i *Hufvudstadsbladet*, och eftersom en regelbunden och sakkunnig bokgranskning under denna tid var sällsynt i den finländska pressen, intog Söderhjelm snabbt platsen som Finlands främsta litteraturkritiker.¹² Söderhjelmns position på det litterära fältet i Finland kan i själva verket liknas vid Oscar Levertins position i Sverige (även om Söderhjelm bara tidvis nådde en lika stor läsekrets som denne). I sin minnesteckning över Söderhjelm beskriver Gunnar Castrén sin väns betydelse för den finländska litteraturkritiken på följande sätt:

Söderhjelmns kritik har haft en mycket stor betydelse för vårt lands litteratur, både för den svenskspråkiga och den finskspråkiga. Han hör till de kritiker, av vilka författarna verkligen lärt sig något. Och kanske än större var hans betydelse för allmänhetens intresse för litteratur och för dess litterära smak. Den lyssnade till honom med ett utomordentligt förtroende och den läste de verk han berömde. Varken före honom eller efter honom har

10 Yrjö Varpio, *The History of Finnish Literary Criticism 1828–1918*, Societas Scientiarum Fennica, Tampere 1990, s. 133.

11 Werner Söderhjelm, "Nyare böcker, inhemska och utländska. 15.", *Hufvudstadsbladet* 20.12.1896, s. 6.

12 H. Söderhjelm 1960, s. 108 ff.

någon kritiker hos oss haft samma inflytande. Otvivelaktigt hör han till Nordens stora kritiker.¹³

Att skriva litteraturkritik på finska var en hjärtesak för Söderhjelm, som ansåg det vara sin fosterländska plikt att renodla den finskspråkiga publikens litterära smak.¹⁴ Han skrev emellertid också bokanmälningar och recensioner för ett stort antal svenskspråkiga tidningar och tidskrifter, bland dem *Finsk tidskrift*, *Euterpe*, *Argus* och *Nya Argus* (samt naturligtvis *Hufvudstadsbladet*). I enlighet med sitt kosmopolitiska program recenserade Söderhjelm både inhemsk och utländsk (främst skandinavisk och fransk) litteratur.¹⁵ Målet var att rycka upp det finländska folket ur dess nationella isolering och hålla den *au courant* med vad som hände ute i Europa. Gunnar Castrén skriver: "Han ville å ena sidan bidra till att höja vår inhemsk litteratur på svenska och finska till en sådan nivå att den verkligen vad kvaliteten beträffar kunde bedömas på samma sätt som kulturländernas, och han ville å den andra göra vår allmänhet bekant med allt det märkligaste i den europeiska litteraturen."¹⁶ Vad litteratursynen beträffar är Söderhjelm litteraturkritiska verksamhet, liksom hans litteraturhistoriska verksamhet, mycket präglad av det moderna genombrottet och den empiriska litteraturvetenskapens genombrott i Norden. Söderhjelm främsta förebild inom litteraturkritiken torde ha varit Georg Brandes. Castrén skriver: "Till sin läggning är han närmast besläktad med Georg Brandes, som han också betraktade som sin mästare. Men Söderhjelm är objektivare och sakligare än Brandes, och i motsats till denne gjorde han icke sin kritik till ett vapen för några bestämda idéer."¹⁷

Den internationellt orienterade Söderhjelm var i allra högsta grad en del av den nordiska kulturgemenskap som växte fram i det moderna genombrottets efterföljd. De svenska konstnärskretsarna stod särskilt nära Söderhjelm och vid sina besök i Stockholm umgicks han regelbundet med många av 1890-talets ledande svenska kulturpersonligheter, bland dem Henrik Schück, Ellen Key, Verner von Heidenstam och Oscar Levertin.¹⁸ Bekantskapen med Levertin utvecklades med tiden till en nära vänskap och dennes plötsliga död år 1906 drabbade Söderhjelm hårt. I ett brev till brodern Torsten skriver han: "Levertins död har tagit den sista livslusten ifrån mig, och min ensamhetskänsla i fråga om jämnåriga med samma intressen är nu fullständig ... Jag

13 Castrén 1958, s. 35 f.

14 Castrén 1958, s. 29.

15 Castrén 1958, s. 33.

16 Castrén 1958, s. 33.

17 Castrén 1958, s. 36.

18 H. Söderhjelm 1960, s. 101 ff.

tänker med förfäran på att besöka Stockholm, där jag nu sedan tio år varje gång haft några högtidsstunder med honom.”¹⁹ Det var på Ebba Levertins begäran som Söderhjelm – till att börja med en smula motvilligt – tog sig an uppgiften att skriva en biografi över sin vän. I ett brev till systemen Alma Söderhjelm berättar han om sitt möte med Levertins änka:

Hon ställde mig inför en svår uppgift, i det hon uttryckte sin livliga önskan att jag skulle skriva en om ock kortare biografi över Oscar. Jag utbad mig en ordentlig betänketid, ty uppgiften är kolossalt svår, och jag undrar om det ej borde vara en svensk samtida som gör det. Men vem? Oscar har alltid sagt att jag förstod honom bättre än någon annan, påstod hon, och han var så förtjust i min teckning av Tavaststjerna. Men det är ju dock något så helt annat.²⁰

Söderhjelm höll också kontakt med Georg Brandes och hans korrespondens med den danske litteraturkritikern finns publicerad i boken *Brevväxling med svenska och finska författare och vetenskapsmän, Georg och Edv. Brandes* (två volymer 1939–1942). Eftersom Söderhjelms kontakter med andra nordiska författare bevisligen har haft en stor betydelse för hans litteratursyn, är det rimligt att antaga att de också kan ha påverkat hans uppfattning om essän som genre. Kontakterna till Brandes och Levertin är särskilt intressanta, eftersom dessa två hör till tidens ledande essäister i Danmark och Sverige.

Söderhjelms essäistik har ofta hamnat i skuggan av hans verksamhet som litteraturvetare och -kritiker. I Thomas Warburtons *Åttio år av finlandssvensk litteratur* (1984) kommenteras Söderhjelms betydelse för den finländska essäns utveckling inte alls och i det senaste litteraturhistoriska översiktsverket, *Finlands svenska litteraturhistoria I–II* (1999–2000), konstateras endast att Söderhjelm var en av banbrytarna inom den litterära essäistiken i Finland.²¹ Situationen är inte mycket bättre på finska. I *Suomen kirjallisuus VIII. Kirjallisuuden lajeja* (1970) nämns Söderhjelms essäer bara i förbifarten,²² och i H.K. Riikonens bok *Mikä on essee?* (1990) får Söderhjelm nöja sig med att beskrivas som en föregångarna inom den finskspråkiga (!) litterära essäistiken.²³

19 H. Söderhjelm 1960, s. 152.

20 H. Söderhjelm 1960, s. 153.

21 Clas Zilliacus, "Forskare, essäister och färdmän", Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen: 1900-talet*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2000, s. 209.

22 Pekka Tarkka, "Essee", Pekka Tarkka (toim.), *Suomen kirjallisuus VIII. Kirjallisuuden lajeja*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1970, s. 229.

23 H.K. Riikonen, *Mikä on essee?*, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 1990, s. 94 f.

Detta kapitel består av två delar. I den första delen undersöker jag Söderhjelm's förhållande till essän med utgångspunkt i hans egna kommentarer om genren och bruk av genrebeteckningen essä. Det analyserade materialet består huvudsakligen av Söderhjelm's bokanmälningar i *Hufvudstadsbladet* och olika tidskrifter 1896–1920 samt, i ännu högre grad, den stora biografen om Oscar Levertin som utkom i två delar 1914 och 1917.²⁴ I den andra delen av kapitlet undersöker jag huruvida Söderhjelm använt genrebeteckningen essä om sina egna texter från 1900–1920. Det analyserade materialet består av Söderhjelm's uppsatser i fem tidskrifter (*Finsk tidskrift*, *Ateneum*, *Euterpe*, *Argus* och *Nya Argus*) samt fem verk som rent tekniskt sett kan beskrivas som essäsamlingar: *Kirjoituksia ja tutkielmia* (1898), *Italiensk renässans: litteratur- och kulturstudier* (1907) och *Utklipp om böcker I–III* (1916, 1918, 1920).²⁵ Jag undersöker också vad den samtida litteraturkritiken haft att säga om dessa fem verk och vilka genrebeteckningar den använt för att beskriva dem.

24 I den andra delen av biografen om Oscar Levertin använder Söderhjelm hela 53 sidor till att analysera Levertin's essäer. Biografen är därmed en ypperlig källa för den som vill veta mera om Söderhjelm's förhållande till essän.

25 Förutom dessa fem samlingar finns det ytterligare två samlingar från 1898–1920 som rent tekniskt sett kunde beskrivas som essäsamlingar: *Två föredrag om Goethe* (1909) och *Profiler ur finskt kulturliv* (1913). På grund av utrymmesbrist har jag dock varit tvungen att utelämna dessa samlingar ur min analys. Jag har däremot valt att inkludera *Kirjoituksia ja tutkielmia* (1898) – som strängt taget faller utanför min tidsram – eftersom denna samling är unik i Söderhjelm's produktion på mer än ett sätt, och enligt min mening kan belysa genreproblematiken på intressanta sätt.

Werner Söderhjells kommentarer om essän och bruk av genrebeteckningen essä

På grund av Werner Söderhjells verksamhet som litteraturkritiker är hans litterära produktion mycket rik på kommentarer om essän. För att underlätta min analys har jag delat in dessa kommentarer på tematisk grund. Jag inleder med att granska kommentarer som har att göra med essäns ämne och metod, för att sedan övergå till kommentarer som har att göra med essän som en kombination av personlig inlevelse och vetenskap. Sist granskar jag kommentarer som har att göra med stilens betydelse för essän.

Ämne och metod

Som jag tidigare påpekat (se kapitel 2) användes begreppet essä huvudsakligen om litteraturkritiska och -historiska uppsatser under det tidiga 1900-talet. Att så var fallet berodde dels på Georg Brandes och dels på den franska essätidningens inflytande. Werner Söderhjells bruk av genrebeteckningen essä faller också inom ramarna för denna franska tradition – vilket naturligtvis inte är särskilt överraskande med tanke på hans egna förebilder och franska inriktning. En ingående granskning av de ungefär 171 recensioner som Söderhjelm publicerade i *Hufvudstadsbladet* under åren 1896–1904 visar att han nästan uteslutande använt genrebeteckningen essä om uppsatser med litteraturhistoriska eller kulturhistoriska ämnen. Bra exempel på detta är recensionen av Oscar Levertins *Svenska gestalter* (*Hufvudstadsbladet* 22.12.1903), recensionen av Gaston Paris *Penseurs et Poètes* (*Hufvudstadsbladet* 23.9.1896) och recensionen av den tyska bokserien *Die Literatur* (*Hufvudstadsbladet* 18.9.1904) – för att bara nämna några exempel. Ännu tydligare är Söderhjells selektiva bruk av genrebeteckningen i Levertinbiografins andra del, som handlar om Levertins litterära produktion. Boken är indelad i sju kapitel: 1. Ungdomsalstring, 2. Lyrik, 3. Noveller, 4. Litteratur- och kulturhistoria, 5. Litteraturkritik, 6. Konsthistoria och 7. Uppsatser i olika ämnen. (I det sjunde kapitlet behandlar Söderhjelm bland annat Levertins resebrev och polemiska uppsatser.) Levertins essäer behandlas – typiskt nog – helt och hållet i det fjärde kapitlet, alltså under rubriken Litteratur- och kulturhistoria.²⁶ I kapitlet om Levertins konsthistoriska uppsatser dyker genrebeteckningen essä upp blott en gång (på tal om ett

²⁶ Det fjärde kapitlet är indelat i tre delar, av vilka den första handlar om Levertins allmänna litteratursyn, den andra om hans vetenskapliga produktion och den tredje om hans essäer.

planerat verk om Callots konst som inte blev av utan "splittrades i några essayer")²⁷ och i kapitlet om Levertins polemiska uppsatser och resebrev förekommer den inte alls.²⁸ Detta selektiva bruk av begreppet essä karaktäriserar också Söderhjems texter i *Euterpe*, *Argus* och *Nya Argus*, där genrebeteckningen nästan uteslutande används om litteratur- och kulturhistoriska uppsatser.

Att Söderhjelm huvudsakligen använt genrebeteckningen essä om litteratur- och kulturhistoriska uppsatser betyder naturligtvis inte att han skulle ha varit *omedveten* om existensen av andra slags essäer. I en recension av Bengt Lidforss *Utkast och silhuetter* konstaterar Söderhjelm att Lidforss "är en förträfflig essayist, i synnerhet när han behandlar ämnen som hör till hans vetenskapliga fack" och fortsätter: "Jag minns mig i detta avseende knappast ha läst någonting mer intressant än hans tidigare naturvetenskapliga kåserier."²⁹ Lidforss vetenskapliga fack var botaniken och många av hans essäer handlar om naturvetenskapliga ämnen. I ett annat nummer av *Argus* recenserar Söderhjelm Rudolf Kjelléns *Politiska essayer*, som ju redan genom sin titel antyder existensen av icke-litteraturhistoriska och -kulturhistoriska essäer. Undantag som dessa förändrar dock inte helhetsbilden: Söderhjelm har nästan uteslutande använt genrebeteckningen essä om litteratur- och kulturhistoriska uppsatser. Detta selektiva bruk av begreppet essä är mycket tidstypiskt och påminner om i hög grad om Brandes och Levertins.

I likhet med Brandes och Levertin verkar Söderhjelm också ha uppfattat den historisk-psykologiska metoden som något typiskt för den litterära essän. I Levertinbiografins andra del noterar Söderhjelm sin väns böjelse "att ställa verk och människor i deras sammanhang med utveckling och omgivning", en böjelse som han tycker sig skåda i Levertins "allra tidigaste bokanmälningar och essayförsök".³⁰ Söderhjelm skriver:

Han hade tidigt lärt sig historisk metod och byggde på den. Men han hade också tidigt anslagits av det psykologiska betraktelsesättet och det fina estetiska inträngandet i verken, som han fann hos samtidens största litterära granskare; detta motsvarade en väsentlig sida i

27 Werner Söderhjelm, *Oscar Levertin : En minnesteckning. Senare delen*, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1917, s. 449.

28 Söderhjems indelning av Levertins texter kunde förstås tänkas ha sin förklaring i att Levertin själv delade in sina texter på motsvarande sätt, men som Göran Hägg har påpekat (se sid 34 i denna uppsats) använde Levertin aldrig genrebeteckningen essä om sina egna uppsatser. Indelningen i Levertinbiografen är alltså helt och hållet Söderhjems egen. Man kan för övrigt också notera att Söderhjelm inte klumpar ihop Levertins essäer med hans litteraturkritik utan behandlar dem som en helhet för sig, vilket ju vittnar om en rätt utvecklad "genrekänsla".

29 Werner Söderhjelm, "Korta anmälningar", *Argus* 1910: 6, s. 53.

30 W. Söderhjelm 1917, s. 191.

hans eget lynne, och den vanliga formen för denna litteraturbetraktelse, essayns, tilltalade närmast hans egna konstnärliga böjelser och var den, där han kände sig mest hemmastadd.³¹

Söderhjelmns beskrivning av essän som en slags historisk-psykologisk-estetisk litteraturbetraktelse överensstämmer i hög grad med Brandes och Levertins uppfattning om genren, och till Levertins närmaste förebilder inom essäistiken räknar Söderhjelm föga överraskande både Brandes och Sainte-Beuve. Inflytandet från Brandes och Sainte-Beuve syns enligt Söderhjelm framför allt i Levertins intresse för biografiska detaljer och sätt att analysera en enskild författares verk mot bakgrunden av dennes livshändelser. Enligt Söderhjelm hade Levertin ”den principen gemensam med Sainte-Beuve, att 'il faut faire de bonnes biographies', och det var nog hans åsikt, som den franske mästarens, att man blott den vägen kom författarna riktigt nära”.³² Å andra sidan kännetecknas Levertins litteraturhistoriska metod enligt Söderhjelm också av ett intresse för den historiska kontexten (tid och miljö) som för tankarna till Taine. Han skriver: ”Så gärna han [Levertin] än sysslade med 'individer och enstaka fall', försummade han dock aldrig att se efter, under vilka förutsättningar deras existens förflöt, ej heller förlorade han utvecklingens stora linjer ur sikte.”³³ Söderhjelm återkommer till den historisk-psykologiska metodens betydelse för essän då han går in på Levertins svenska föregångare inom essäistiken:

I Sverige har Levertin knappast någon föregångare, som på det litteraturhistoriska området skulle utbildat denna art av framställning ens närmelsevis till den höjd som han. Gränserna för vad man menar med litteraturhistorisk essay äro ju svåra att draga. Atterboms studier i ”Siare och Skalder”, även där de kunde som sådana rubriceras, äro mycket utförligare, hans ”litterära karaktäristiker” i de två banden med detta namn äro anmälningar av enskilda arbeten, som visserligen ofta breda sig ut i allmännare betraktelser, stundom även hänvisa till utländska motsvarigheter – såsom ock är fallet i det förra arbetet – men i alla fall icke ge någon sammanträngd historisk-psykologisk bild.³⁴

Att Söderhjelm inte betraktade Atterboms litterära studier som essäer – eftersom de inte gav läsaren en *sammanträngd historisk-psykologisk bild* – visar vilken avgörande betydelse han tillmätte den historisk-psykologiska metoden och hur nära han förknippade den med essän som genre. Söderhjelm fortsätter:

31 W. Söderhjelm 1917, s. 198.

32 W. Söderhjelm 1917, s. 235.

33 W. Söderhjelm 1917, s. 196 f.

34 W. Söderhjelm 1917, s. 236.

Såsom en avläggare av fransk essaykonst kunde man betrakta Hans Forssells teckningar [...] samt hans "Minnen" i Svenska akademins handlingar, vilka ge gestalter och miljöer i en sammanträngd belysning, som hör till arten. Men jag tror knappast Levertin lärt någonting av dem. Samtidigt med och efter honom har denna genre ju allt mer och mer begynt odlas.³⁵

Som dessa citat visar var Söderhjelm mycket bekant med den litteraturhistoriska essättradition som Brandes och Levertin företrädde, inklusive dess franska rötter. Vad ämne och metod beträffar verkar Söderhjelm ha uppfattat essän på ungefär följande sätt: en litteratur- eller kulturhistorisk uppsats (ofta om en författare, konstnär eller annan kulturpersonlighet) vars syfte var att "ställa verk och människor i deras sammanhang" och medelst historisk-psykologisk analys "ge gestalter och miljöer i en sammanträngd belysning".

Det är intressant att fråga sig hur Werner Söderhjelm – sekelskiftets ledande litteraturkritiker i Finland – uppfattade essäns relation till litteraturkritiken. Den litterära essän hade, som jag tidigare konstaterat, sina rötter i den samtida litteraturkritiken och det är uppenbart att Söderhjelm uppfattade dessa genrer som mycket närstående. I Levertinbiografien konstaterar Söderhjelm uttryckligen att det inte går att dra någon skarp gräns mellan Levertins kritiker och essäer och att det som kännetecknar Levertins litterära essäer – den sköna stilen, den historiska-psykologiska metoden och tendensen att kontextualisera – också kännetecknar hans litteraturkritik.³⁶ Å andra sidan behandlar Söderhjelm Levertins essäistik och litteraturkritik i två skilda kapitel, vilket tyder på att han gjorde en klar skillnad mellan dessa genrer. Men om Söderhjelm uppfattade den litterära essän och litteraturkritiken som två olika saker, vilken var då skillnaden? Något direkt svar på denna fråga ger Söderhjelm inte och den som vill våga en tolkning måste så att säga läsa mellan raderna. En möjlig orsak kunde vara essäns större omfång. Eftersom syftet med den litterära essän a'la Brandes och Levertin var att ge läsaren en sammanträngd historisk-psykologisk bild av den behandlade personen, svällde den ofta ut till något mycket större och mångsidigare än en vanlig recension. För den som ville teckna ett helpporträtt av en diktare och visa hur denne passade in i det litteratur- och idéhistoriska sammanhanget var det ju absolut nödvändigt att lägga an ett brett perspektiv. I Levertinbiografien utbrister Söderhjelm (på tal om Levertins litterära essäer):

35 W. Söderhjelm 1917, s. 237.

36 W. Söderhjelm 1917, s. 303.

[H]ur ofta göres icke utflykter just över närliggande områden, ja, över ganska fjärran liggande: man kan ju i en sådan essay få lära sig ett helt diktslags utveckling från antiken till den tid, det är fråga om. För så vitt Levertins essayer vilja ge helbilden av en diktare och människa, sträva de att få fram den så allsidigt som möjligt, biografiskt och litterärt, historiskt och individuellt [...].³⁷

Söderhjelm talar i olika sammanhang om "sammanfattande essayer",³⁸ och "artiklar, som svälla ut till förträffliga litterära essayer".³⁹ I biografien om Levertin skriver han:

I "Diktare och drömmare" förenade Levertin tre artiklar han skrivit om Strindberg till en essay. Det var kanske icke alldeles välbetänkt. Man väntade i alla fall, att när en kritiker av den rang, vilken han redan uppnått, gav en karaktäristik av Sveriges alstringsrikaste, egendomligaste och mest omstridde diktare, denna skulle vara fullständigare än vad den var. En artikel om Strindbergsporträtt från olika tider, en annan om "Tryckt och otryckt" och en tredje om "Legender" kunde dock icke giva någon föreställning om helheten i Strindbergs gärning, även om hastiga överblickar inskjutits och Levertins åskt [sic] beträffande de övriga verken i dem kunde komma till synes.⁴⁰

Häri framträder ju rätt tydligt tanken att en litterär essä borde vara mer omfattande än en vanlig recension eller litteraturkritik. Om den typiska kritiken uppfattades som en text som fokuserade på *ett* verk eller *en* sida i en författares produktion, så uppfattades essän kanske som en text som skulle ge läsaren "helbilden av en diktare" och "en föreställning om helheten i en författares gärning". Måhända var det bredden och syntesen – den sammanfattande analysen – som skilde den litterära essän från den traditionella litteraturkritiken? Distinktioner av detta slag bör dock tas med en nypa salt. Som Söderhjelm själv påpekar är det ingalunda lätt att bestämma vad som konstituerar en litterär essä, och om det fanns många slags litterära essäer så fanns det också många slags litteraturkritiker, både längre och kortare. Att dra en skarp gräns mellan essäistiken och litteraturkritiken från 1900–1920 låter sig inte göras – och hjälper oss i vilket fall som helst inte att förstå den tidiga essäistiken bättre.

37 W. Söderhjelm 1917, s. 229.

38 W. Söderhjelm 1917, s. 311.

39 Werner Söderhjelm, "Tor Hedberg", Werner Söderhjelm, *Utklipp om böcker. Andra serien*, Söderström & C:o Förlagsaktiebolag, Helsingfors 1918, s. 236.

40 W. Söderhjelm 1917, s. 326. Under det tidiga 1900-talet var det inte ovanligt att litteraturkritiker kombinerade två eller tre tidigare publicerade recensioner till en längre karaktäristik över en författare. Många av Söderhjelmns egna essäer i *Utklipp om böcker I–III* har tillkommit på detta sätt.

Inlevelse och vetenskap

I likhet med Brandes och Levertin verkar Söderhjelm ha uppfattat essän som en mycket personlig genre. Den litterära essän a'la Brandes och Levertin var ju inte bara en presentation av litteraturhistoriska och biografiska fakta; den var också en personlig text, färgad av sin författares temperament och litterära smak. I Levertinbiografin konstaterar Söderhjelm att det är den "subjektivt besjälade uppskattning[en]" som ger en essä "dess innersta berättigande".⁴¹ Och i en recension av den tyska bokserien *Die Literatur I–VII* (en serie korta monografier över berömda författare) bemödar han sig om att förklara skillnaden mellan "personligt utpräglade essayer" och "opersonliga biografier" för sina läsare:

Det är icke meningen att [i *Die Literatur*] hafva fackmässiga, i samma form stöpta opersonliga biografier, utan personligt utpräglade essayer öfver personligheter, och med hänsyn härtill äro medarbetare och stoff valda. Hvarje människa, som sysslat med litteratur, har ju i litteraturen mött gestalter, till hvilka han känt sig dragen eller hvilka annars, kanske äfven i motsatt riktning, syntts honom så utpräglade, att han egnat dem sin fantasi och sin tankes särskildt intresserade verksamhet. Följden af en sådan kongenial eller annars intresserad tillegnelse blir naturligtvis en rent personlig bild, men i den mening, att sidor och gömslen i diktarkaraktern vändas mot ljuset, hvilka annars för mindre förstående blickar blifvit förborgade. Och ju större den poetiska mottagligheten är hos skildraren, ju lifligare hans deltagande i den skildrade personlighetens inre värld eller hans lockelse att känna densammas egendomligheter, desto mer får man av hans framställning lära.⁴²

Enligt Söderhjelm var det subjektiva elementet alltså en av de saker som skilde den litterära essän från vetenskapliga arbeten. I Levertinbiografin fäster Söderhjelm sig särskilt vid Levertins förmåga att leva sig in i en annan människas tankevärld; hans sätt att närma sig sina objekt som en medmänniska snarare än som en litteraturhistoriker. Förmågan till inlevelse var ytterst viktig för en litterär essäist, ty genom att leva sig in i en annan människas tankevärld kunde han komma åt de svårfångade drag i en diktares personlighet som låg utom räckhåll för en litteraturhistoriker av facket. I Levertinbiografin jämför Söderhjelm en essä om Charlotta Nordenflycht med några vetenskapliga arbeten om samma författarinna, och påpekar att Levertin närmar sig sitt objekt på ett helt annat sätt än litteraturhistorikerna:

41 W. Söderhjelm 1917, s. 229.

42 Werner Söderhjelm, "Nyare böcker, inhemska och utländska. 156.", *Hufvudstadsbladet* 18.9.1904, s. 5.

[M]edan historikern betraktar henne på avstånd, gör av henne på visst sätt ett fenomen och ett föremål för klassifikation av något slag, lever essayisten med henne, förnimmer som vid ett samtal med en människa av betydelse vad som fånglar i hennes stämma, vad som i hennes ord är personligt och eget, griper fatt i den sida av hennes väsen, som skiljer henne från alla dessa andra människor, vilkas förtroenden han ävendes lyssnat sig till och vilka hans psykologi genomskådat liksom hennes; och därpå föreställer han hennes bild för oss, döljande inga svagheter men framför allt pekande på det, som gör att hon måste intressera oss. Hur annorlunda lever hon icke för oss i en sådan gestalt? Och hur blir icke helheten mellan hennes egna öden och hennes diktning stark och begriplig? ⁴³

Det som skilde den subjektiva essäisten från den objektiva vetenskapsmannen var alltså inte bara formen, utan själva metoden. Om vetenskapsmannen strävade efter att granska sitt objekt på ett så opersonligt och objektivt sätt som möjligt, så närmade sig essäisten sitt objekt som en människa närmar sig en annan människa, subjektivt och med en "förutfattad sympati" (ett uttryck som Söderhjelm använder för att beskriva Levertins sätt att granska sina objekt).⁴⁴ Resultatet av detta möte mellan två personligheter blev alltid "en rent personlig bild" – och inte sällan en mycket fin sådan. Söderhjelm skriver: "Blott man icke förstorar ordens innebörd, framhåller den [bild Levertin tecknar av Charlotta Nordenflycht] säkerligen bättre det psykologiskt och estetiskt *väsentliga* hos henne, på samma gång den är mer full av 'kött och blod', går mer 'på hjärtan och njurar' än någon annan som hittills av henne givits."⁴⁵ Söderhjelm liknar essän vid ett porträtt, emedan den inte avbildar verkligheten med fotografisk skärpa, utan *förtätar* den:

Det kan hända att den [essän om Nordenflycht] liknar ett av dessa porträtt, i vilka målaren, själv psykolog, starkt framhäver ett eller annat kännetecknande drag, gör en linje skarpare eller en färg högre: men hur mycket mer ger oss icke ett sådant av modellens rätta väsen, än en fotografisk avbild? Detta är alltså nyheten och förtjänsten i en framställning som Levertins, och däri skönjes just frukten av en samverkan mellan den lärde litteraturhistorikern, psykologen och skalden, vid vilken ingen av dem uppgivit något av sina krav, men heller ingen känt sig bunden av systems eller metodens tvång.⁴⁶

Att Söderhjelm betonar essäistens frihet från "systems eller metodens tvång" är intressant; idag definieras essän ju ofta utgående från dess osystematiska natur. Eftersom den subjektiva essäisten inte var bunden av vetenskapliga krav på systematik kunde han tränga in i sambandet mellan en diktares personlighet, liv och produktion på ett annat sätt än den strängt objektiva vetenskapsmannen. I biografen om Levertin konstaterar Söderhjelm att Levertin begagnade

43 W. Söderhjelm 1917, s. 232 f.

44 W. Söderhjelm 1917, s. 236.

45 W. Söderhjelm 1917, s. 233.

46 W. Söderhjelm 1917, s. 233 f.

essäformen ”med all den njutning han kände att icke vara fjättrad i lärda och stela uppdelningar och en traditionell apparat”.⁴⁷

Att Söderhjelm uppfattade essän som en subjektiv och personlig genre betyder dock inte att han skulle ha betraktat den som en oseriös eller ovetenskaplig genre. En bra essä skulle vara personlig, javisst, men den fick inte bli *för* personlig. Söderhjelm uppskattade till exempel inte att författare använde genren till att lyfta fram sig själv. I den ovan nämnda recensionen av *Die Literatur* skriver han:

En fara som för dylikt essayskrifveri ligger nära till hands [...] är att offra åt lockelsen att själf träda i förgrunden framför sitt objekt. Författaren till en af samlingens tills vidare roligaste delar, ”Die galante Zeit und ihr Ende”, Franz Blei, har icke alldeles gått fri för denna fara, och så spirituell och träffande hans framställning än är, kommer man dock ett grand för mycket att tänka på honom själf och hans kvickhet.⁴⁸

En litterär essäist fick inte heller falla för frestelsen att överdriva eller förenkla. För Söderhjelm var det mycket viktigt att en litterär essäist höll sig till sanningen och inte missbrukade den frihet som essän gav (till exempel genom att komma med ovetenskapliga eller tillspetsade tolkningar). I en recension i *Nya Argus* kritiserar Söderhjelm de franska litteraturvetare som skriver essäer endast för att ”slippa forskningsarbetet och 'göra esprit'”,⁴⁹ och i en annan recension ur samma tidskrift beklagar han sig över den ”förargliga ytlighet” som, enligt honom, ofta karaktäriserade litterära essäer.⁵⁰ En av de essäister som fann nåd i Söderhjelmns ögon var Oscar Levertin, vars tolkningar och analyser (enligt Söderhjelm) alltid vilade på en solid vetenskaplig grund. I sin recension av Levertins *Svenska gestalter* konstaterar Söderhjelm med tillfredsställelse att Levertin, till skillnad från vissa andra essäister, aldrig skulle ”låta sina subjektiva idéer inkräkta på de faktiska förhållandenas helgd”.⁵¹ Och i Levertinbiografen skriver han:

Om Levertin låter det ”lyriska” elementet [...] högt sjunga ibland, såsom i den förtjusande och storslagna epilogen till essayn om ”Atis och Camilla”, lockar det honom dock aldrig att förvanska själva bedömandet, fastän det ger detta sin färg.⁵²

47 W. Söderhjelm 1917, s. 229.

48 Werner Söderhjelm, ”Nyare böcker, inhemska och utländska. 156.”, *Hufvudstadsbladet* 18.9.1904, s. 5.

49 Werner Söderhjelm, ”Oscar Levertin: Fransk litteraturhistoria. III”, *Nya Argus* 1917: 3, s. 25.

50 Werner Söderhjelm, ”Notiser från bokhandeln”, *Nya Argus* 1913: 4, s. 41.

51 Werner Söderhjelm, ”Nyare böcker, inhemska och utländska. 149.”, *Hufvudstadsbladet* 22.12.1903, s. 6.

52 W. Söderhjelm 1917, s. 229.

Att leva sig in i en annan persons tankevärld och teckna "en linje skarpare eller en färg högre" var med andra ord en bra sak så länge det inte gick ut över den vetenskapliga sanningen – i synnerhet inte i ett arbete där vetenskaplig precision var en absolut nödvändighet. Detta framkommer tydligt i Söderhjelm's recension av Ruth Hedvalls litteraturhistoriska arbete *Finlands svenska litteratur* (1917). I recensionen kritiserar Söderhjelm författarinnans "essayistiska böjelse för det underförstådda",⁵³ och klandrar henne för "den lilla svagheten att emellanåt glömma att hon skall vara läroboksförfattare och icke estetisk essayist".⁵⁴ En essäistisk stil var med andra ord mycket önskvärd i vissa sammanhang – och mindre önskvärd i andra.

För Söderhjelm verkar den ideala litterära essän ha varit en kombination av inlevelse och vetenskap. Den personliga inlevelsen var viktig, men vetenskapen skulle utgöra grunden; en bra litterär essä var, för att åter citera Söderhjelm, "frukten av en samverkan mellan den lärde litteraturhistorikern, psykologen och skalden". I biografien om Levertin upprepar Söderhjelm gång på gång att Levertin var både vetenskapsman och skald, att denne själv "mer än en gång uttalat sig mot 'det kineseri, som vill draga en absolut gräns mellan kritikern och den producerande konstnären eller vetenskapsmannen av facket' och vilket t.ex. modern fransk kultur ej känner".⁵⁵ Med kommentaren om kineseri syftar Söderhjelm förmodligen på det tal som Oscar Levertin höll till Georg Brandes ära i Stockholm år 1906; ett tal som jag vill citera här, emedan det avslöjar något om hur Levertin (och förmodligen även Söderhjelm) uppfattade essäns förhållande till konsten och vetenskapen. I talet hyllar Levertin först Brandes som den kritiska diktningens fader och fortsätter sedan:

En kritisk diktning! Det låter sannolikt för många såsom hvad på gammalt skolspråk kallades *contradictio in adjecto*! [...] Ty kritisk diktkonst är något nytt, som fysikalisk kemi och som andra nyheter från den andliga världens gränsområden, hvilka vår tid, som icke tål några kinesiska murar, sett födas. Man skulle tro, att de mytologiska personnagernas antal var för länge sedan och för alltid fastställt. Men det positiva adertonhundratalet har verkligen fostrat en ny, en tionde musa, kritikens. Vi behöfva endast läsa Georg Brandes' böcker för att märka det och lära känna hennes väsen. Hon säger till Clio: låna mig dina vaxtaflor och jag skall tyda mycket af skriften och hitta mycket mellan raderna, som du icke märkt. Hon säger till sina systrar: dikten, och jag skall förklara, hvad ni själfva icke veta, hur er sång grott

53 Werner Söderhjelm, "Ruth Hedvall", Werner Söderhjelm, *Utklipp om böcker. Tredje serien. Första delen*, Söderström & C:o Förlagsaktiebolag, Helsingfors 1920a, s. 413.

54 Werner Söderhjelm, "Ruth Hedvall", Werner Söderhjelm, *Utklipp om böcker. Tredje serien. Första delen*, Söderström & C:o Förlagsaktiebolag, Helsingfors 1920a, s. 409.

55 W. Söderhjelm 1917, s. 198.

och spirat, dess eko i andras tankar och dess genklang i andras bröst. Jag skall – ty jag är själf en bland er – af eder dikt dana ett tredje rike af gestalt och klarhet.⁵⁶

Söderhjelm delade utan tvivel Levertins uppfattning om kritiken som en konst. För honom liksom för Levertin var den litterära essän en slags kritisk diktning, en genre där vetenskapliga fakta presenterades med stil och personlig inlevelse. Den ideala essäisten skulle – såsom Söderhjelm säger om Levertin i sin recension av *Svenska gestalter* – ”förena soliditet i kunskaper, vetenskaplig vederhäftighet, vidd i vyer och konst i framställningen”.⁵⁷

Stilen

För Werner Söderhjelm var en god, konstnärlig stil en mycket viktig sak – inte bara i skönlitterära verk utan också i vetenskapliga arbeten. Detta är mycket tydligt i hans recensioner av vetenskapliga och populärvetenskapliga verk. Söderhjelm:s särskilda hatobjekt var den tyska vetenskapliga stilen, som han uppfattade som småpetig och torr. I en av sina recensioner beklagar han sig över ”den själlösa detaljforskning, som alltför ofta i tysk litteraturhistoria ensam vill tillvälla sig vetenskaplighetens namn och värde”.⁵⁸ Och i en recension av J. V. Snellmans *Samlade verk* citerar han med förtjusning Snellmans sågning av den tyska vetenskapen:

För mången har det helt visst, som för mig, varit en öfverraskning [...] att hos Snellman finna en så stor värma för Frankrike, för dess förhållanden och literatur, som i flera af dessa recensioner är uttryckt. Tyskland hade jag dock i grunden trott vara hans sympatis land liksom det var hans filosofis; men låt oss t. ex. höra hvad han redan 1844 säger om den tyska bildningen: ”Bland de fördomar, hvilka fångsla den i vetenskapen framåtsträfvande ungdomen i Finland, står i främsta rummet den akademiska slentrianen och tyskeriet . . . Vi, den germaniska bildningens vasaller, lida mer än tillbörligt af den tyska vetenskapens närvarande skolasticism och formväsande. Befrielse ifrån detta vinnes i någon mån, om vi frisäga oss från det inbillade åläggandet att tråka igenom alla de specimina, tyska bokhandeln kringsprider, och i stället förvärfva någon kunskap om Frankrikes vetenskapliga bemödanden. Det borde icke hos oss vara någon hemlighet, att en stor del af den tyska

56 Oscar Levertin, *För och emot. Artiklar i dagens frågor. Samlade skrifter av Oscar Levertin. Tjuguffjärde delen*, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1920, s. 14 f. Det är också möjligt att kommentaren om kineseri syftar på Oscar Levertins uppsats ”Ett par aforismer om historisk diktning”, som publicerades i *Euterpe* 1905. I denna uppsats går Levertin in på förhållandet mellan vetenskap och historisk diktning och skriver bland annat: ”Det ser [...] ut, som den absoluta skillnaden mellan historisk vetenskap och dikt skulle röna samma öde, som så mycket annat absolut i våra dagar, nämligen att befinnas vara ett kineseri, som faller. Det ser ut, som dessa båda arter af skapande verksamhet långt ifrån att vara parallella [sic] linjer skulle blifva kurvor närmande sig hvarandra.” Se: Oscar Levertin, ”Ett par aforismer om historisk diktning”, *Euterpe* 1905: 9–10, s. 89 f.

57 Werner Söderhjelm, ”Nyare böcker, inhemska och utländska. 149.”, *Hufvudstadsbladet* 22.12.1903, s. 6.

58 Werner Söderhjelm, ”En ny Goethe-bok”, *Nya Argus* 1918: 13, s. 82.

vetenskapliga litteraturen består i profstilar för erhållande af docenturer och professioner vid universitetena." [...] Här, som så ofta annars, har Snellman yttrat tankar som först den allra nyaste tiden åter upptagit och försökt föra till seger.⁵⁹

Med "den allra nyaste tiden" syftar Söderhjelm förstås på det moderna genombrottets män och kvinnor, för vilka Frankrike ersatt Tyskland som det ledande landet inom litteratur och vetenskap. Söderhjelm ideal var den franska vetenskapliga stilen: en elegant och spirituell stil som kännetecknades av överblick, klarhet, logik och fast formkonst – "allt detta som löper fara att förlora sin kredit när blickarna vänjas vid trånga horisonter och rasbesläktade inflytanden varda alltför påtagliga".⁶⁰ I sin recension av Gaston Paris *Penseurs et Poètes* berömmar han "den franska andens förmåga att ordnande och klagörande gå fram över detaljernas massor, att se på sakerna från ovan lika väl som från olika sidor, att inspireras till slutsatser, där andra måste stanna vid att konstatera fakta".⁶¹ Denna franska anda fann Söderhjelm också i Levertins litteraturvetenskapliga arbeten och i sin biografi över Levertin beskriver han dennes strävan att avrunda formen och "liksom dölja detaljforskningen och lyfta det hela från dess tråkiga sfär" som mycket franska egenskaper.⁶² Söderhjelm försvarar också med kraft sin väns konstnärliga stil och går till angrepp mot föreställningen att en god stil inte är förenlig med god vetenskap:

Det var sådant man icke varit van att se i nordisk litteraturforskning av detta slag, och sådant, för vars skull Levertin kunde beskyllas för att icke vara en "allvarlig" vetenskapsman utan en ytlig estet [...]. Detta betraktelsesätt, må det vara sagt i förbigående, är hemma från Tyskland, där en god stil i en vetenskaplig avhandling lätt föder misstro till grundligheten. Det har brett sig alltför vitt, blivit en akademisk trossats i norden och skapat även bland annars intelligenta människor vanföreställningen, att en forskare i litteratur, som tillika begåvats med konstnärligt sinne och förmåga att i ord, hämtade långt borta från den vanliga stilens allmänning, nedlägga sina intryck och omsätta dem i fantasiskapande bilder, icke kan vara lika pålitlig som en, vilken saknar dessa egenskaper.⁶³

Söderhjelm ansåg att vetenskapen fanns till för folket och var en övertygad anhängare av – som han själv uttrycker det – "den bland ortodoxa småpetare nog så förkättrade läran, att vetenskapen ingalunda behöver vara ett arkanum och ett frimureri, utan skördar sina bästa frukter genom beröring med det allmänna bildningslivet".⁶⁴ Detta förklarar kanske varför han fäste en så stor

59 Werner Söderhjelm, "Nyare böcker, inhemska och utländska. 4.", *Hufvudstadsbladet* 8.5.1896, s. 3.

60 W. Söderhjelm 1917, s. 486 f.

61 Werner Söderhjelm, "Nyare böcker, inhemska och utländska.", *Hufvudstadsbladet* 23.9.1896, s. 2.

62 W. Söderhjelm 1917, s. 485.

63 W. Söderhjelm 1917, s. 210 f.

64 Werner Söderhjelm, "Kristoffer Nyrop: Fortids Sagn og Sange", *Argus* 1910: 10, s. 87.

uppmärksamhet vid stilen i vetenskapliga uppsatser och avhandlingar; om dessa vetenskapliga arbeten skulle läsas av den bildade allmänheten så måste de ju vara begripliga och läsvärda. Söderhjelm var också en stor vän av populärvetenskapliga verk, vars betydelse som bildningsfaktor han skattade mycket högt.⁶⁵ I en uppsats om den franske historikern Charles Diehls populärvetenskapliga *Figures Byzantines* utropar han:

Det finnes intet land, där det vetenskapliga populariserandet bland vetenskapsmännen själva står så högt i kurs som i Frankrike. Detta beror naturligtvis främst på deras uppfattning av vetenskapens väsen och bestämmelse: långt ifrån att betrakta den vetenskapliga forskningen som ett frimureri, vilket profaneras av främmandes intrång, anse de för sin plikt att bringa frukten av sina mödor för allas kännedom, och för detta ändamål kläda de sina resultat i allmänfattliga former. [...] De besitta vad den verkligt goda populariseringen kräver som stränga och nödvändiga villkor: förmågan att icke låta den vetenskapliga sanningen vika för det möjligen mera fängslande; omdömet att se och giva de stora linjerna, det viktigaste, kärnan; förmågan att leva sig in i ämnet och personligen besjålas av det, så att det torra "objektiva" referatet, som är ett oting, blir uteslutet; konstnärlig smak i kompositionen och en konstnärlig stil.⁶⁶

Mot denna bakgrund är det lätt att förstå varför Söderhjelm var så förtjust i essän som genre; den riktade ju sig uttryckligen till en bred publik och förenade dessutom vetenskap och konstnärlig stil på ett aldrig tidigare skådat sätt. Detta sistnämnda gällde i synnerhet Oscar Levertins essäer som i Söderhjelmns ögon utgjorde höjden av stilistisk elegans. Söderhjelm tröttnar aldrig på att hylla Levertins essäers "makalösa konstnärliga omklädnad",⁶⁷ och "den Levertinska frasens glans".⁶⁸ I recensionen av *Diktare och drömmare* prisar han Levertins bruk av poetiska bilder vilkas "utomordentligt slående träffsäkerhet och skönhet endast den kan förbise, som läser Levertin utan förstånd och utan eftertanke". Söderhjelm skriver:

En sådan läsare, för hvilken han ej skrifer, synes mig likna en omusikalisk person, i hvars öron det härligaste orkesterstycke blott är ett innehållslöst skrammel och som allra hälst hör melodin långsamt spelas för sig med ett finger på piano.⁶⁹

Hyllningen av Levertins stil fortsätter i recensionen av *Svenska gestalter* där Söderhjelm skriver: "Hans uppfattning af litteraturen är en konstnärs och en tänkares; hans framställning når – jag har

65 Castrén 1958, s. 36.

66 Werner Söderhjelm, "Charles Diehl", Werner Söderhjelm, *Utklipp om böcker*, Söderström & C:o Förlagsaktiebolag, Helsingfors 1916, s. 169.

67 W. Söderhjelm 1917, s. 496.

68 W. Söderhjelm 1917, s. 234.

69 Werner Söderhjelm, "Nyare böcker, inhemska och utländska. 43.", *Hufvudstadsbladet* 23.12.1898, s. 6.

sagt det så många gånger och hvar och en vet det för resten själf – det högsta i spirituellt, målande och musikalisk stil, som åstadkommes i norden [...].”⁷⁰ Men en god stil bestod inte enbart av vackra fraser. I Levertinbiografen konstaterar Söderhjelm till exempel att den redan omtalade essän om Charlotta Nordenflycht är skriven i en stil ”som står långt från den biografiska och traditionellt vetenskapliga” men tillägger, intressant nog:

Men sist och slutligen ligger nu hemligheten i denna ”konstnärliga behandling” som anses höra till essayformen, och om vilken det alltid talas, vare sig det gäller Levertin eller någon av hans stora föregångare, knappast så mycket i de yttre stilmedlens skickliga användande, som just i den egna sammanfattande synen, vunnen genom inträngande i själva personligheten, uttryckt i ord och bilder, vilka träffa hjärtpricken, men vilka falla sig så naturliga, när det intima inlevandet en gång skett och när man har en personlig språkskala i sin makt. Med ett ord, skillnaden mellan den skarpa och levande bild man får genom en sådan essay och den som man får av en lärobok eller ett vetenskapligt arbete, beror icke på essayns form, utan på att den som skrivit den förfogat över en intelligentare psykologisk uppfattning, en finare litterär känslighet och en rikare uttrycksförmåga.⁷¹

I biografens avslutande sammanfattning återkommer Söderhjelm till samma ämne:

Men stilen är sist och slutligen blott tankarnas spegel, och en god stil springer fram ur deras rikedom och klarhet. I Levertins bästa essayer kan man främst bekräfta riktigheten av denna regel: stilens värme och fart bero på att han alltid intensivt tänkt sig in i ämnet, fylligheten åter på, att idéer och kombinationer, erinringar från världar av läsning, leva upp för honom och trängas om varandra. [...] Aldrig äro hans perioder så fast byggda, aldrig orden så höga och frasens fall så imponerande, som då han uttalar en övertygelse, bakom vilken ligga långa timmar av studier, prövning och grubbel.⁷²

Fördelen med en essäistisk stil som Levertins var naturligtvis att den fängslade läsaren på ett helt annat sätt än stilen i en vetenskaplig uppsats. Som Söderhjelm skriver i Levertinbiografen: ”Det förnams så ofta [...] ett sus av diktens vingar i vad han skrev om diktverk, och läsarens sinne lyftes och smittades av den höga stämningen.”⁷³ Det är den konstnärliga stilen som får Söderhjelm att utropa att många av Levertins essäer är ”litterära konstverk av mycket hög rang”.⁷⁴

70 Werner Söderhjelm, ”Nyare böcker, inhemska och utländska. 149.”, *Hufvudstadsbladet* 22.12.1903, s. 6.

71 W. Söderhjelm 1917, s. 234 f.

72 W. Söderhjelm 1917, s. 495 f.

73 W. Söderhjelm 1917, s. 496.

74 W. Söderhjelm 1917, s. 229.

Innan vi går vidare till den andra delen av kapitlet om Söderhjelm, är det ännu skäl att utreda vad Söderhjelm ansåg om essäns förhållande till populärvetenskapen. Frågan är inte lätt att besvara. Som jag tidigare konstaterat hade Söderhjelm mycket höga tankar om populärvetenskapen och den litterära essän a'la Brandes och Levertin kan utan vidare betraktas som en slags populärvetenskap: populär emedan den riktade sig till en bred, icke-akademisk publik, och vetenskap emedan den behandlade vetenskapliga ämnen. I en recension av Karl Mantzius *De store Skuespilleres Aarhundrede* definierar Söderhjelm själv populärvetenskap på följande sätt: "Mantzius bok är i bästa mening populär vetenskap, om därmed menas självständig forskning på ett allmänt intresserande område, framlagd i en fängslade och konstnärlig form."⁷⁵ Denna beskrivning påminner ju i rätt hög grad om Söderhjelm's beskrivningar av essän – kanske bortsett från kravet på självständig forskning. Det verkar emellertid också som om essän, för Söderhjelm, var någonting *mera* än bara populärvetenskap, i alla fall i ordets traditionella mening. Det som gav en essä dess innersta berättigande var ju sist och slutligen inte det vetenskapliga innehållet eller ens den konstnärliga formen, utan det personliga inslaget – ett element som ofta saknades i traditionella populärvetenskapliga uppsatser. I recensionen av Levertins *Svenska gestalter* gör Söderhjelm själv skillnad mellan litterära essäer och den typ av uppsatser som behandlar litteratur- och kulturhistoriska ämnen men saknar essäns psykologiska analys och konstnärliga framställning. Efter att först ha prisat Levertins "förmåga att lefvandegöra och fängsla" skriver han:

Det finnes i svensk litteraturhistoria för närvarande också en riktning, som frånser både från den individuella psykologin och från den konstnärliga framställningen [...] och som lägger hufvudvikten vid det kulturhistoriska. Hvad af denna riktnings målsmän i populär vetenskap produceras, har naturligtvis sitt värde som material och bör ej underskattas, om ock intresset däraf mera förefaller att vara kuriositetens än något annat. Det är i alla fall ett grofarbete, sådant som förekommer i alla vetenskaper och som just icke fordrar andra förutsättningar än en smula flit och ordentlighet. Forskare af detta slag hafva icke sällan en viss ringaktning för den psykologiskt och estetiskt analyserande litteraturgranskningen, som de finna alltför subjektiv och därför otillförlitlig i fråga om resultaten. Men hvilken skillnad är det icke mellan att ur gamla dokument skrifva af mer eller mindre roande episoder och att ur diktares verk och lif leta ut deras själs hemligheter och innersta tankars irrgångar, sammansättningen af deras diktarpersonlighet och tillflödena till deras konst? Det är en skillnad som mellan att hugga ved och komponera musik...⁷⁶

75 Werner Söderhjelm, "Karl Mantzius: De store Skuespilleres Aarhundrede", Argus 1908: 18, s. 4.

76 Werner Söderhjelm, "Nyare böcker, inhemska och utländska. 149.", *Hufvudstadsbladet* 22.12.1903, s. 6.

Mycket tyder på att Söderhjelm ställde den litterära essän högre än andra typer av populärvetenskap. Att skriva en litterär essä var ju definitivt inget grovarbete utan något som krävde – förutom flit och ordentlighet – både personlig inlevelse och poetisk mottaglighet!

Werner Söderhjems essäer och essäsamlingar

I detta avsnitt undersöker jag vilka genrebeteckningar Werner Söderhjelm använt om sina egna texter från 1900–1920. Jag börjar med att granska de texter som Söderhjelm publicerat i fem finländska tidskrifter (*Finsk tidskrift*, *Ateneum*, *Euterpe*, *Argus* och *Nya Argus*) och övergår sedan till att granska fem verk från 1898–1920 som rent tekniskt sett kunde beskrivas som essäsamlingar: *Kirjoituksia ja tutkielmia* (1898), *Italiensk renässans: litteratur- och kulturstudier* (1907) och *Utklipp om böcker I–III* (1916, 1918, 1920). För att visa hur komplicerad frågan om genre är kommer jag också att undersöka vilka genrebeteckningar den samtida litteraturkritiken använt om dessa fem samlingar.

Finsk tidskrift, Ateneum, Euterpe, Argus och Nya Argus

Då man undersöker Werner Söderhjems egen essäistik från 1900–1920 är det inte tillräckligt att granska hans essäsamlingar: man måste också ta i beaktande hans tidnings- och tidskriftsuppsatser. Söderhjelm skrev för ett stort antal periodiska skrifter och majoriteten av hans uppsatser från 1900–1920 har aldrig publicerats i bokform. Under åren 1900–1920 publicerade Söderhjelm sammanlagt 6 texter i *Finsk tidskrift*, 3 texter i *Ateneum*, 33 texter i *Euterpe*, 37 texter i *Argus* och 118 texter i *Nya Argus*.⁷⁷ Dessa texter är av mycket olika längd och art: majoriteten består av litterära uppsatser, kritiker och bokrecensioner, men politiska uppsatser, dagsaktuella debattinlägg, översättningar och resebeskrivningar ingår också. En ingående granskning visar att Söderhjelm inte har kallat en enda av dessa texter för essä (varken i uppsatsernas titlar eller i hänvisningar till dem). Detta måste betraktas som ganska anmärkningsvärt, särskilt då man beaktar att många av Söderhjems texter i *Finsk tidskrift*, *Ateneum*, *Euterpe* och *Argus* inte nämnvärt skiljer sig från det som samtiden menade med begreppet essä. Söderhjelm använder dessutom genrebeteckningen essä i flera av texterna, på tal om andra författares essäer. Varför han inte kallat sina egna uppsatser i *Finsk tidskrift*, *Ateneum*, *Euterpe* och *Argus* för essäer är en intressant fråga som jag skall återkomma till längre fram.

⁷⁷ I dessa siffror ingår inte bara uppsatser och andra "essäliknande" texter, utan också översättningar och insändare, med mera. För en fullständig förteckning över alla texter som Söderhjelm publicerat i *Finsk tidskrift*, *Ateneum*, *Euterpe*, *Argus* och *Nya Argus* under åren 1900–1920, se Bilaga 1. Eftersom denna uppsats fokuserar på tidsperioden 1900–1920 har jag valt att bortse från de texter som Söderhjelm publicerat i *Finsk tidskrift* och *Ateneum* före år 1900.

Kirjoituksia ja tutkielmia (1898)

Kirjoituksia ja tutkielmia är den första och enda boken som Söderhjelm skrev på finska. Den utkom på Otavas förlag år 1898 och består av sex korta uppsatser om den medeltida litteraturen i Frankrike och Tyskland – både nyskrivna och tidigare publicerade.⁷⁸ *Kirjoituksia ja tutkielmia* utkom samma år som Söderhjelm utnämndes till professor i germansk och romansk filologi och i bokens förord konstaterar han att uppsatserna har ett samband med hans egen forskning.⁷⁹ De sex uppsatserna i boken är:

- I. Fornfranska Maria-legender
- II. Medeltidens kärlekshov
- III. Sagan om Tannhäuser
- IV. Christine de Pisan och kvinnofrågan i Frankrike för femhundra år sedan
- V. Den flygande holländaren
- VI. François Villon⁸⁰

De enda genrebeteckningarna som förekommer i boken är titeln 'kirjoituksia' och 'tutkielmia' (på svenska 'skrifter' och 'studier'). Ordet essä förekommer varken i titeln eller förordet. Saken kompliceras emellertid av att ordet 'tutkielma' faktiskt användes om essäer under det tidiga 1900-talet; så kallades till exempel den första finskspråkiga översättningen av Montaignes *Essais* just *Tutkielmia*.⁸¹ Det som enligt min mening ändå talar emot att Söderhjelm skulle ha uppfattat *Kirjoituksia ja tutkielmia* som en essäsamling är förordet, i vilket Söderhjelm kraftigt betonar texternas populärvetenskapliga innehåll och samband med sin egen forskning. Han skriver:

För en fackman erbjuder dessa texter inget nytt, ty även de som baserar sig på min egen forskning, har redan tidigare presenterats för den vetenskapliga publiken i en annan form. Men jag tror att det, bland finskspråkiga läsare, finns ett så stort intresse för uppsatser om kulturländernas äldre litteratur, att man kunde försöka ge ett litet prov av dessa på finska, i allmänfattlig form.⁸² [min översättning]

78 Werner Söderhjelm, *Kirjoituksia ja tutkielmia*, Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1898, förordet (opag.).

79 W. Söderhjelm 1898, förordet (opag.).

80 Uppsatsernas namn är översatta av mig. På finska lyder de: I. Muinaisranskalaisia Maaria-legendoja II. Keskiajan lemmenthovit III. Tannhäuserin tarina IV. Christine de Pisan ja naiskysymys Ranskassa viisisataa vuotta sitten V. Lentävä hollantilainen VI. François Villon.

81 Tarkka 1970, s. 227.

82 Den finska texten lyder: "Asiantuntijalle seuraavat kirjoitukset eivät tarjoa mitään uutta, sillä nekin niistä, jotka perustuvat omintakeisiin tutkimuksiin, ovat tieteelliselle yleisölle toisessa muodossa tulleet tunnetuiksi. Mutta olen luullut suomenkielisessä lukijakunnassamme olevan niin paljon harrastusta tällaisiinkin sivistysmaiden vanhempaa kirjallisuutta koskeviin aineihin, että kerran voisi yrittää niistä antaa suomeksi pienen näytteen, yleistajuiseen muotoon puettuna." Se: W. Söderhjelm 1898, förordet (opag.).

Söderhjems beskrivning av uppsatsernas samband med sin egen forskning och allmänfattliga form för tankarna till populärvetenskap snarare än essäistik, och det var förmodligen så han själv betraktade uppsatserna i *Kirjoituksia ja tutkielmia*. Som jag tidigare konstaterat betraktade Söderhjelm det som en plikt för vetenskapsmän att skriva om sin forskning för allmänheten, och det är just detta han själv gör i *Kirjoituksia ja tutkielmia*.⁸³ Uppsatserna i samlingen handlar förvisso om litteraturhistoriska ämnen men är mycket annorlunda än Brandes och Levertins historisk-psykologiska karaktäristiker (möjligen med undantag för den avslutande uppsatsen om François Villon). Söderhjelm fokuserar huvudsakligen på filologiska problem (i uppsatsen om den Flygande Holländaren redogör han till exempel i tur och ordning för olika versioner av legenden och hur de skiljer sig från varandra) och det personliga element som Söderhjelm själv ansåg vara så viktigt i en god essä är mer eller mindre frånvarande. Stilen är smidig och lättfattlig men inte skönlitterär på samma sätt som stilen i Levertins essäer. Det är förstås omöjligt att säga vad Söderhjelm innerst inne tyckte och tänkte om texterna i *Kirjoituksia ja tutkielmia*, men enligt min mening tyder mycket på att han betraktade dem som populärvetenskapliga uppsatser snarare än som litterära essäer.

De samtida recensionerna av *Kirjoituksia ja tutkielmia* ger en svårtolkad bild av genreproblematiken. *Hufvudstadsbladets* recensent Alvar T. använder genrebeteckningarna 'studie', 'karaktäristik' och 'essai' för att beskriva texterna i samlingen. Vad det är som gör texterna till essäer förklaras inte, men recensenten fokuserar i hög grad på samlingens populärvetenskapliga natur och skriver bland annat:

Hvarje sträfvande, som tagit till sin uppgift att utvidga det allmänna kunskapsgebitet, att göra de många delaktiga af vetenskapens resultat i en lätt och tilltalande form, att öka den vittra intressesfären, kan ej annat än hälsas med största tillfredsställelse. Professor Söderhjems "*Kirjoituksia ja Tutkielmia*", som nyligen blifvit tillgängliga i boklådan, äro en dylik glädjande och vacker literär företeelse.

Recensenten konstaterar vidare att filologin som vetenskap inte bara handlar om "ett pedantiskt uppgående i grammatikaliska finesser" utan att en filolog "äfvén kan vara kulturhistoriker, poet, ja

83 I sin uppsats om Gaston Paris refererar Söderhjelm förtjust vad den franske filologen skriver i förordet till sitt populärvetenskapliga verk *La poésie du Moyen Age*: "Ehuru den lärdes största nöje, säger han, helt säkert är själva forskandet, så måste han dock stundom giva en större publik en föreställning om det material, varmed han arbetar, och om det värde detta material kan hava för den mänskliga andens historia. Tanken på, att han bidrager till att uppföra detta monument, upprätthåller hans iver, även där hans undersökningar stundom kunna synas i värde föga motsvara den tid och den möda de krävt." Se: Werner Söderhjelm, "Gaston Paris", Werner Söderhjelm, *Utklipp om böcker*, Söderström & C:o Förlagsaktiebolag, Helsingfors 1916, s. 3.

till och med siare". Till samlingens förebilder räknar han det populärvetenskapliga verket *La poésie du Moyen Age* av Gaston Paris: "Söderhjelm's nya arbete har äfven till förebild ett af den franske mästaren populäraste värk "La poésie du Moyen Age", dock ej i den mening förebild, att lärjungen slafviskt vore bunden af lärarens uttalanden och formella egendomligheter [...]. Gaston Paris' arbete är så att säga det berömda mönster, som inspirerat Söderhjelm att skänka oss något liknande på ett af våra inhemska språk." Slutligen berömmar recensenten också Söderhjelm's "behärskade berättarkonst" och konstaterar att uppsatserna i samlingen är "burna af en sympati och förståelse, som fångsla och rycka läsaren med sig".⁸⁴

Nya Pressens korta recension, skriven av A. v. K., påminner om *Hufvudstadsbladets*. Recensenten berömmar Söderhjelm's bok och konstaterar att "en samling literaturhistoriska essayer, skrifna af inhemska män, icke hör till hvardagskost". Recensenten går dock inte närmare in på varför texterna i samlingen vore just essäer och i likhet med *Hufvudstadsbladets* recensent använder han även andra genrebeteckningarna ('studie' och 'uppsats') för att beskriva dem. Resten av recensionen uppehåller sig huvudsakligen vid samlingens innehåll, och Söderhjelm's stil eller den populärvetenskapliga tendensen kommenteras inte alls.⁸⁵

De finskspråkiga tidningarnas recensioner av *Kirjoituksia ja tutkielmia* är minst lika intressanta som de svenskspråkigas. I *Uusi Suometar* kallas uppsatserna i samlingen naturligtvis både 'kirjoituksia' och 'tutkielmia' men också 'tieteellisiä lastuja' (på svenska 'vetenskapliga spånor'). Recensenten konstaterar att Söderhjelm's bok erbjuder läsaren både nöje och lärdom och att litteratur av denna typ är mycket sällsynt på finska. Recensenten påpekar dessutom att Söderhjelm's stil är mer 'europeisk' än man är van vid i Finland, och att finländska skriftställare otvivelaktligen kunde lära mycket av denna stils livlighet och pigghet.⁸⁶ Även *Päivälehtis* recensent använder genrebeteckningarna 'kirjoituksia' och 'tutkielmia' för att beskriva uppsatserna i samlingen – med ett undantag. Efter att ha beskrivit de första fem uppsatserna konstaterar recensenten att Söderhjelm's samling också innehåller en "med stor sympati skriven essay om François Villon" [min översättning].⁸⁷ Den avslutande uppsatsen om Villon är som sagt den av uppsatserna i *Kirjoituksia ja tutkielmia* som till form och metod påminner mest om Brandes och Levertins historisk-

84 Alvar T., "Literatur", *Hufvudstadsbladet* 24.12.1898, s. 9.

85 A. v. K., "Korta anmälningar", *Nya Pressen* 19.1.1899, s. 3.

86 "Werner Söderhjelm: Kirjoituksia ja tutkielmia", *Uusi Suometar* 23.12.1898, s. 2.

87 På finska lyder citatet: "hienon ja suurella myötätuntoisuudella kirjoitetun 'essayin' François Villonista". Notera citationstecknen kring begreppet essä!

psykologiska karaktäristiker, och mot denna bakgrund är det inte förvånande att *Päivälehti* recensent beskriver just den som en essä.⁸⁸

Av alla de genrebeteckningar som förekommer i de samtida recensionerna av *Kirjoituksia ja tutkielmia* är 'uppsats' och 'studie' de överlägset vanligaste. Överraskande många kritiker har emellertid också använt genrebeteckningarna 'essai' och 'essay' vilket tyder på att Söderhjelm's bok i alla fall delvis måste ha motsvarat det som man menade med termen. Intressant nog har flera av de recensenter som använder genrebeteckningarna 'essai' och 'essay' även valt att lyfta fram de element som Söderhjelm själv ansåg vara viktiga i en god essä: den vetenskapliga vederhäftigheten, den goda stilen och författarens sympati och förståelse. Det faktum att kritikerna över huvud taget använder genrebeteckningen essä tyder dessutom på att begreppet måste ha varit relativt välkänt i Finland redan år 1898. Hade det funnits en risk att läsarna inte skulle förstå genrebeteckningen så hade de stora dagstidningarnas recensenter ju knappast använt den. Hur som helst: om man väljer att betrakta *Kirjoituksia ja tutkielmia* som en essäsamling så hör den utan tvekan till de allra första i Finlands litteraturhistoria.

Italiensk renässans: litteratur- och kulturstudier (1907)

Italiensk renässans: litteratur- och kulturstudier utkom på Helios förlag år 1907 och består av nio uppsatser om den italienska renässansen. Boken är ett samarbete mellan bröderna Werner och Torsten Söderhjelm, som fick idén till verket under en gemensam vistelse i Florens år 1907.⁸⁹ I förordet förklarar bröderna avsikten med boken:

Den samling uppsatser om italiensk renässans, vi i dag under Florens' vårblåa himmel planlagt, skall utgöra en samling minnen från studier i detta tidevarfs kulturlif, från platserna, där det brusade fram, från byggnaderna och bilderna, hvilka ännu högljudt tala dess språk. [...] Vi hafva gjort ett urval af tankar och typer med afsikt att någorlunda representativt framställa den visa och glada epokens lifsbild, sådan den speglar sig i litteraturen och i samhällets former.⁹⁰

88 T. H., "Kirjallisuutta", *Päivälehti* 3.1.1899, s. 2.

89 H. Söderhjelm 1960, s. 153.

90 Torsten Söderhjelm & Werner Söderhjelm, *Italiensk renässans: litteratur- och kulturstudier*, Helios, Helsingfors 1907, förordet (opag.).

Italiensk renässans är en av Söderhjelm's populäraste böcker. Den utkom i flera upplagor i Finland och Sverige och översattes bland annat till finska, estniska och holländska.⁹¹ De nio uppsatserna i boken, av vilka Werner skrivit fem och Torsten fyra, är:

Brytningar och motsatser: kultur och kulturbärare (W.S.)
Petrarca och Boccaccio, renässansens begynnare (W.S.)
Poggio Bracciolini, humanisten (W.S.)
Lorenzo de' Medici, skalden (T.S.)
Sällskapslivets fulländning: Castiglione och hans bok "Hofmannen" (T.S.)
Bibbiena, kardinalen och komediförfattaren (T.S.)
Två romerska kurtisaner: Imperia, Tullia d'Aragona (W.S.)
Giulia Gonzaga, den sköna och fromma (T.S.)
Villa d'Este i Tivoli (W.S.)

De genrebeteckningar som förekommer i boken säger inte särskilt mycket om huruvida den bör betraktas som en essäsamling eller inte. Samlingens undertitel "litteratur- och kulturstudier" är visserligen typisk för samtida essäsamlingar, men också för uppsatssamlingar som inte har något att göra med den medvetna essäistiken (såsom Svenska litteratursällskapet i Finlands vetenskapliga serie *Historiska och litteraturhistoriska studier*). I förordet och den första uppsatsen använder Söderhjelm orden 'uppsatser' och 'studier' för att beskriva texterna i boken. Genrebeteckningen essä förekommer varken i titeln, förordet eller i de enskilda uppsatsernas namn – men intressant nog använder Söderhjelm faktiskt genrebeteckningen i den första uppsatsen, på tal om "Walter Patell, som skrivit en – delvis öfver förtjänst – berömd samling essayer om renässansen".⁹² Att Söderhjelm valt att *inte* kalla sina egna uppsatser om renässansen för essäer är ett intressant faktum som jag skall återkomma till längre fram.

I förordet meddelar bröderna Söderhjelm att de vill "försöka en populariserande behandling" av renässanskulturen i Italien – ett ordval som måhända för tankarna till populärvetenskapen.⁹³ Att betrakta *Italiensk renässans* som en populärvetenskaplig bok i samma anda som *Kirjoituksia ja tutkielmia* vore ändå fel, ty till skillnad från *Kirjoituksia ja tutkielmia* har *Italiensk renässans* inget med Werner Söderhjelm's egen forskning att göra. Enligt Henning Söderhjelm var boken *a labour of love*, en produkt av bröderna Söderhjelm's personliga intresse för renässansens kraftnaturer.⁹⁴

91 H. Söderhjelm 1960, s. 154.

92 Werner Söderhjelm, "Brytningar och motsatser: kultur och kulturbärare", Torsten Söderhjelm & Werner Söderhjelm, *Italiensk renässans: litteratur- och kulturstudier*, Helios, Helsingfors 1907, s. 5.

93 T. Söderhjelm & W. Söderhjelm 1907, förordet (opag.).

94 H. Söderhjelm 1960, s. 154.

Torsten Söderhjelm hade visserligen studerat äldre italiensk litteraturhistoria, men Werners relation till den italienska renässansen torde ha varit den glada amatörens. Med andra ord: i detta fall bör ordet 'populariserande' förmodligen förstås som 'icke-vetenskaplig'.

Vad innehåll och metod beträffar står uppsatserna i *Italiensk renässans* betydligt närmare Levertins essäer än uppsatserna i *Kirjoituksia ja tutkielmia*. Uppsatserna i *Italiensk renässans* kretsar alla kring vissa framstående personer (med undantag av den sista som handlar om en plats) och med utgångspunkt i dessa enskilda livsöden tecknar författarna en bred bild av renässansens Italien. Den grymma och sofistikerade Lorenzo d'Medici framställs som en typisk renässansfurste, den lärda Poggio Bracciolini som en typisk renässanshumanist, Imperia och Tullia d'Aragona som typiska renässanskurtisaner, och så vidare. I Werner och Torsten Söderhjelm s händer blir dessa individer symboler för den italienska renässansen och dess rika kulturliv. I uppsatsen om Poggio Bracciolini beskriver Werner Söderhjelm själv sitt tillvägagångssätt:

Det finnes en man, som i sig förenar nästan alla *quattrocento*-humanistens egenskaper, de goda som de dåliga; han är en utomordentligt karaktäristisk typ för denna klass [...]. En kort teckning af hans personlighet skall därför kunna gifva en tämligen tydlig föreställning om denna egendomliga art af kulturbefordrare under den italienska renässansen.⁹⁵

Denna teknik – att med utgångspunkt i en personkaraktäristik måla ut en bred bild av en viss tid och miljö – är bekant från Levertins essäer (till exempel den om Charlotta Nordenflycht). I likhet med Levertin döljer Söderhjelm inte heller sin egen subjektivitet utan kommer hela tiden med förtjusta utrop, sarkastiska kommentarer och värdeladdade omdömen. Vad stil och metod beträffar skiljer sig *Italiensk renässans* alltså rätt markant från Söderhjelm s tidigare *Kirjoituksia ja tutkielmia*.

Så över till de samtida recensionerna. I *Finsk tidskrift* recenseras *Italiensk renässans* av P. O. von Törne. Törne använder huvudsakligen genrebeteckningarna 'studie' och 'uppsats' för att beskriva texterna i boken, men 'skiss', 'artikel' och 'berättelse' förekommer också. Genrebeteckningen essä förekommer en enda gång i hela recensionen – och det i ett rätt överraskande sammanhang. Törne använder ordet i sin beskrivning av den inledande uppsatsen "Brytningar och motsatser: kultur och kulturbärare". Han skriver:

95 Werner Söderhjelm, "Poggio Bracciolini, humanisten", Torsten Söderhjelm & Werner Söderhjelm, *Italiensk renässans: litteratur- och kulturstudier*, Helios, Helsingfors 1907, s. 102 f.

I inledningskapitlet [...] lämnas en med stigande flykt skrifven karakteristik af epoken i dess helhet. Här framhålles, hurusom i renässansen de största motsatser trifvas vid hvarandras sida, hvarför en studie öfver tidehvarvet måste bli en studie öfver motsatser. [...] Det kronologiska träder ju vid en sådan öfversikt själfallet tillbaka, men desto mer framträda här de enskilda, hastigt men briljant gjorda karakteristikerna. Man minnes särskildt skildringen af renässansmänniskan i allmänhet, äfvensom essayerna öfver Sigismondo Malatesta och Enea Silvio Piccolomini.

Här används genrebeteckningen essä fullständigt synonymt med 'personkaraktäristik'. Törne använder inte ordet 'essay' om den inledande uppsatsen i sin helhet, utan om de mycket korta personkaraktäristiker (av Malatesta, Piccolomini och många andra) som är inbakade i den. Detta är ett bra exempel på hur nära begreppet essä förknippades med begreppet 'karaktäristik' under det tidiga 1900-talet. Törne noterar för övrigt också att alla uppsatser i boken är "koncentrerade kring vissa, märkliga personligheter" vilket gör dem mer "levande och fångslande".⁹⁶

Hufvudstadsbladets recensent Hj. L. använder både 'uppsats' och 'essay' för att beskriva texterna i *Italiensk renässans*. Genrebeteckningen essä förekommer anmärkningsvärt nog hela sex gånger i recensionen och används synonymt med 'uppsats' – som i följande stycke: "Huru förträffligt och man ville trots uppsatsens begränsning till ett fyratiotal sidor säga uttömmande karaktäriserar icke Werner Söderhjelm i bokens första essay: 'Brytningar och motsatser: kultur och kulturbärare' den italienska renässansens väsen i dess mångskiftande och växlande former [...]." Till och med den sista uppsatsen, som till skillnad från de övriga inte handlar om en person utan en plats, kallas essä. Recensenten konstaterar att bokens "lärd titel och förmodadt tunga innehåll" säkert kommer att skrämja bort vissa läsare, men betonar att den "i själfva framställningen af det mångskiftande stoffet äger förtjänster, hvilka göra boken till den mest underhållande lektyr". Slutligen önskar recensenten att både författare och förläggare skulle fatta "att det också är litterära verk af detta slag vår allmänhet önskar sig vid sidan af dikthäftena och romanböckerna" – vilket kanske kan tolkas som ett ställningstagande för essän som genre.⁹⁷

Nya Pressens recensent K. Flodin kringgår på sätt och vis hela genrefrågan genom att endast tala om texterna i *Italiensk renässans* som 'avsnitt' och 'kapitel'. Flodin noterar författarnas populära stil och skriver bland annat: "Författarne röra sig med en lärd apparat, men denna tynger aldrig.

96 P. O. von Törne, "Italiensk renässans" af Torsten Söderhjelm och Werner Söderhjelm", *Finsk tidskrift* 1908 Tom 64, s. 55–61.

97 Hj. L., "Litteratur", *Hufvudstadsbladet* 12.12.1907, s. 6.

Man läser de olika afsnitten i boken så lätt och med ett så starkt fångslat intresse som vore det historiska skildringar av novellister, vilka förstå den svåra konsten att väcka flydda tider och människor till liv igen [...].” Enligt recensenten är Werner Söderhjelm stil ”alltigenom förträfflig och utdanad till mönstret för en författare, som aldrig idkar torrt vetenskaperi, utan ständigt ställer sina djupa, omfattande kunskaper i allmänbildningens tjänst, vill göra dem njutbara och fattliga för envar samt söker levandegöra bokstaven. Klarhet, värme, elegans och gedigenhet äro denna stils företräden.”⁹⁸ De mindre svenskspråkiga dagstidningarnas recensioner uppehåller sig huvudsakligen vid samma saker som *Hufvudstadsbladet* och *Nya Pressen*. I *Tammerfors Nyheter* förekommer genrebeteckningarna 'uppsatser' och 'studier',⁹⁹ i *Wiborgs Nyheter* genrebeteckningarna 'uppsatser' och 'essayer',¹⁰⁰ och i *Östra Finland* genrebeteckningarna 'populära uppsatser' och 'karaktäristiker'.¹⁰¹ Ingen av dessa tidningar går närmare in på genrefrågan.

Det är inte omedelbart klart huruvida *Italiensk renässans* bör betraktas som en essäsamling. Till innehåll och metod – liksom också vad stilen och det personliga tonfallet beträffar – står *Italiensk renässans* betydligt närmare Levertins essäer än *Kirjoituksia ja tutkielmia*. Å andra sidan har bröderna Söderhjelm själva låtit bli att använda genrebeteckningen essä. I de samtida recensionerna av boken förekommer genrebeteckningen oregelbundet. Vissa recensenter använder begreppet 'essay' en eller två gånger men det är fortfarande klart ovanligare än 'uppsats' och 'studie'. (Undantaget är *Hufvudstadsbladets* recensent, som använder begreppet 'essay' rätt genomgående.) Att så är fallet kan naturligtvis bero på många olika saker, från enskilda kritikers personliga preferenser till det faktum att bröderna Söderhjelm själva undvikit genrebeteckningen. Att vissa recensenter ändå använder begreppet 'essay' – en genrebeteckning som *inte* förekommer i själva boken – visar att det måste ha funnits en klar föreställning om vad en essä är och att texterna i *Italiensk renässans* i alla fall delvis måste ha motsvarat det som man menade med begreppet år 1907.

98 K. Flodin, "Werner och Torsten Söderhjelm's bok. Italiensk renässans", *Nya Pressen* 22.12.1907, s. 4.

99 – nn., "Inhemsk litteratur. Korta anmälningar", *Tammerfors Nyheter* 20.12.1907, s. 2.

100– n., "Böcker", *Wiborgs Nyheter* 20.12.1907, s. 3.

101G., "Italiensk renässans", *Östra Finland* 15.1.1908, s. 3.

Utklipp om böcker I–III

Utklipp om böcker I–III ingår i serien *Essayer och kritiker*, en bokserie som utkom på Söderströms förlag under åren 1915–1923 och kan sägas vara den första stora satsningen på inhemsk essäistik i Finland. Den första boken i serien är Olaf Homéns *Från Helsingfors teatrar* (1915) och på bakpärmen av denna volym förklarar utgivaren syftet med den nya serien:

Essayer och kritiker

Under ovanstående namn komma vi att utge en serie olikartade uppsatser, berörande närmast kulturella och kulturhistoriska ämnen. I våra tidningar och litterära tidskrifter publiceras under årens lopp en mängd artiklar skrivna med sakkunskap och formell säkerhet, vilka förtjäna ett bättre öde än att gömmas i biblioteken, endast tillgängliga för forskare. Det har många gånger från olika håll framställts önskningsmål i riktning att dessa uppsatser av personer, vilkas insats i vårt kulturliv ofta varit långvarig och djupgående, skulle samlas i bokform och sålunda vinna spridning i större kretsar och räddas från oförtjänt glömska. För att förverkliga de tankar, som ligga bakom sådana uttalanden, utsända vi i år första delen av denna serie, en samling teaterkritiker av doktor Olaf Homén. Andra arbeten äro redan planlagda och skola i en snar framtid utgivas.

Essayer och kritiker består av tretton böcker. Till sitt innehåll är dessa volymer ganska olikartade: i serien ingår bland annat teaterkritik av Olaf Homén, litterära studier av Hjalmar Neiglick och Agnes Langenskjöld och uppsatser om finländsk konst av Sigurd Frosterus.¹⁰² *Essayer och kritiker* är av flera orsaker en betydelsefull bokserie, men man kan särskilt notera två detaljer. För det första är Olaf Homéns *Från Helsingfors teatrar* den första inhemska boken med genrebeteckningen 'essayer' på pärmen (om än inte i själva bokens titel), vilket naturligtvis förläner den en särskild plats i den finlandssvenska litteraturhistorien.¹⁰³ Det faktum att *Essayer och kritiker* utkom på Söderströms förlag är också anmärkningsvärt, ty under 1910-talet verkar de flesta finlandssvenska essäister ha funnit ett hem på Holger Schildts förlag. Till de författare som uteslutande eller huvudsakligen publicerade sina essäsamlingar på Holger Schildts förlag under 1910-talet hör bland annat Gunnar Castrén, Sigurd Frosterus, Emil Hasselblatt, Yrjö Hirn, Rolf Lagerborg och Alma Söderhjelm. Faktum är att Holger Schildt på ett eller annat sätt lyckades lägga beslag på nästan hela den samtida finlandssvenska essäistiken under 1910-talet. Söderströms *Essayer och kritiker* är det enda betydande undantaget.

102 I serien ingår också två böcker av rikssvenska författare. Dessa är Fredrik Vetterlunds *Romantik: några valda essayer* (1920) och Carl David Marcus *Nordiska essayer* (1923).

103 Det är möjligt att Söderströms förlag fått idén till *Essayer och kritiker* från Fredrik Bööks *Essayer och kritiker*, en sexdelad bokserie med samma namn som började utkomma på Norstadtts förlag år 1911.

Werner Söderhjems *Utklipp om böcker* (1916), *Utklipp om böcker. Andra serien* (1918), *Utklipp om böcker. Tredje serien. Första delen* (1920) och *Utklipp om böcker. Tredje serien. Andra delen* (1920) utgör delarna 2, 5, 9 och 10 i Söderströms bokserie *Essayer och kritiker* (*Utklipp om böcker. Tredje serien* består av två volymer som utkom samma år). De fyra volymerna är typiska klippböcker, alltså samlingar av recensioner och kritiker som saxats ur olika tidningar och tidskrifter för att publiceras på nytt i bokform. I förordet till den första volymen skriver Söderhjelm:

På uppmaning av förläggaren har jag sammanställt ett urval av artiklar om böcker och deras författare, som under åren 1896–1914 offentliggjorts i *Hufvudstadsbladet*, *Euterpe* och *Argus*. Jag har inskränkt mig till den västeuropeiska litteraturen, förmodande att uppsatserna, om också hopkomna i tillfällighetens tecken, ännu kunde i någon mån fylla sitt ändamål att tjäna till ett slags vägledning, särskilt i nyare fransk vitterhet [...]. Denna sammanställning kan måhända tillika utgöra en viss gradmätare på intresset för utländsk litteratur hos oss; ty självfallet hade det i längden blivit otacksamt för att icke säga omöjligt att i pressen syssla med böcker som ingen läste.¹⁰⁴

De tre samlingarna är mycket lika till sin utformning. *Utklipp om böcker* innehåller recensioner av europeisk litteratur, *Utklipp om böcker. Andra serien* recensioner av skandinavisk litteratur och *Utklipp om böcker. Tredje serien* recensioner av finsk och finlandssvensk litteratur. Recensioner som handlar om samma författare har placerats efter varandra för att bilda löst sammanhängande uppsatser (så består till exempel uppsatsen om Gaston Paris av en recension från 1896, en recension från 1900 och ett minnestal skrivet efter den franske filologens död 1903). Enligt Göran Hägg var denna hopklippsmetod mycket vanlig under 1910-talet (det vill säga klippböckernas blomstringstid):

En vanlig metod [under 1910-talet] blir att sätta ihop flera korta dagsrecensioner under en rubrik – oftast den behandlade författarens namn – utan särskild bearbetning och med markerade "hack" emellan. Den litterära ambitionsnivån är ofta låg, och "ursäkter" i förhållande till ett idealt essäbegrepp är vanliga i förorden.¹⁰⁵

Det faktum att recensionerna i *Utklipp om böcker* var hopkomna i tillfällighetens tecken besvärade uppenbarligen också Söderhjelm. I förordet till den andra volymen betonar han åter att det är på förläggarens önskan som han gått med på att publicera sina gamla recensioner, och i förordet till den tredje volymen skriver han:

104 W. Söderhjelm 1916, förordet (opag.).

105 Hägg 1978, s. 71.

Då jag nu framlägger den sista serien av mina gamla artiklar, nödgas jag med så mycket större skäl understryka ett ord i den första samlingens företal – att uppsatserna äro tillkomna ”i tillfällighetens tecken” – som en anmälare av den andra serien uttalat sitt missnöje med urvalet av de granskade böckerna. [...] Man hade kanske kunnat fordra av denna serie, som sträcker sig över nära fyra årtionden, att den givit en helare bild av vår litteraturens utveckling, och för mig själv är det mycket otillfredsställande att se, vilka luckor här gäpa. Särskilt beklagar jag att flere författare, icke presenteras i sina bästa verk. Men jag upprepar det, min verksamhet som kritiker har varit sporadisk och i högsta grad beroende av olikartade tillfälligheter.¹⁰⁶

Det finns inte mycket som tyder på att Söderhjelm skulle ha uppfattat sina *Utklipp om böcker* som essäsamlingar. I böckernas förord använder han genrebeteckningarna 'artikel', 'uppsats', 'recension' och 'bedömande' för att beskriva de enskilda texterna. Genrebeteckningen essä förekommer inte och Söderhjelm gör ingen hemlighet av att böckernas innehåll består av gamla recensioner och bokanmälningar. Å andra sidan kan man inte heller bortse från möjligheten att Söderhjelm trots allt skulle ha uppfattat sina klippböcker som essäsamlingar. Under 1910-talet publicerade många rikssvenska författare liknande samlingar av litteraturkritik under rubriken 'essayer' och i sin doktorsavhandling menar Göran Hägg att dessa klippböcker i själva verket står för huvudmassan av alla essäsamlingar som utkom i Sverige på 1910-talet.¹⁰⁷ Av denna orsak är det mycket intressant att undersöka hur den samtida litteraturkritiken förhållit sig till Söderhjelm *Utklipp och böcker*. På grund av det begränsade utrymmet kommer jag endast att granska recensioner av den första volymen.

I *Hufvudstadsbladet* (7.5.1916) recenseras *Utklipp om böcker* av signaturen H.N. Recensenten använder många olika genrebeteckningar om texterna i boken – så många att man inte kan låta bli att undra om denne helt enkelt varit osäker på vad de borde kallas. Genrebeteckningarna som förekommer i recensionen är: 'litteraturanmälningar', 'artiklar', 'litterära artiklar', 'uppsatser', 'diktarporträtt', 'tidnings- och tidskriftsartiklar', 'studier' och 'kritiska uppsatser'. Genrebeteckningen essä förekommer inte, men å andra sidan konstaterar recensenten att texterna i samlingen är ”präglade af vetenskapsmannens vederhäftighet och essayistens liffulla och formsäkra framställningskonst”. *Hufvudstadsbladets* recensent anser dessutom att Söderhjelm *Utklipp om böcker* står på en högre nivå än andra klippböcker: ”Den prägel af något tillfälligt och heterogent, som ofta annars utmärker afsnitten om utländsk litteratur i sammanställningar sådana

106 W. Söderhjelm 1920a, förordet (opag.).

107 Hägg 1978, s. 71.

som denna, varsnas icke här. Samlade inom pärmarna af en bok framstå prof. Söderhjelmss uppsatser som en helhet, som en förträfflig orientering beträffande de skiftande strömningarna i våra dagars franska litteratur, särskådad i ljuset af ett antal representativa diktares verk.”¹⁰⁸

I *Dagens Press* (24.5.1916) recenseras *Utklipp om böcker* av Olaf Homén.¹⁰⁹ Recensionen är synnerligen intressant eftersom den alltid vakne Homén inte bara beskriver själva boken, utan också går in på Söderhjelmss kritikergärning och den samtida litteraturkritikens tillstånd över huvud taget. Homén börjar med att beskriva Söderhjelmss stora popularitet. Han konstaterar att den litterära publiken i Finland länge väntat på en samling av Söderhjelmss kritiker, och skriver:

Den ”litterära publiken” är i detta fall inte liktydig blott med en trängre krets af vittert intresserade – professor Söderhjelm har förmått vinna gehör inom alla lager af den allmänhet, för hvilken sådana saker som konst och litteratur öfver hufvud taget existera såsom närmare eller fjärmare begrepp. Detta beror på en sällsynt, hos oss alldeles ovanlig, förmåga att meddela sig. Utan att ha uppgifvit något af sig själf, utan att ha slagit af något på sin tanke eller ha ackommoderat form och stil efter den stora publikens fordringar på ett visst slags populär hållning har Söderhjelm skapat sig en den [sic] mest omfattande läsekrets.

Enligt Homén beror Söderhjelmss popularitet på att denne representerar en helt ny typ av litteraturkritiker – en typ som är vanlig utomlands men inte i Finland. Homén kallar Söderhjelm en ”litterär journalist” och fortsätter:

Jag använder med afsikt detta ord. Söderhjelm är journalist i samma mening som Brandes är det, och Levertin och Lemaître voro det [sic] Han representerar en kritikertyp, som på vissa punkter ställer sig i motsättning till den, som företräddes af C. G. Estlander. Denne upphörde icke att vara akademiker. [...] Kritikern af Söderhjelmss, Brandes' och Levertins typ ställer sig ett vidare syfte och söker sig därför också ut mot ett bredare auditorium. Den speciella fonden är här den samma som där – den vetenskapliga uppfattningen. Men den allmänna bakgrunden är vidsträcktare: den är den intima beröringen också med dagens lif, behovet att fatta och fånga sanningen också i allt det som ännu så länge spirar och växer, att lyssna äfven till pulsarnas slag i samtiden och tyda tecknen, som visa mot framtiden.

Homén fortsätter med att beskriva hur Söderhjelmss litteraturkritik fungerar:

108 H. N., ”En ny bok af Werner Söderhjelm”, *Hufvudstadsbladet* 7.5.1916, s. 2.

109 Recensionen finns omtryckt i Olaf Homéns kritiksamling *I marginalen* (1917) och citaten nedan är tagna ur denna omtryckta och något bearbetade version.

Kort sagdt, denna kritik vidgar det historiska begreppet, där den inom sin krets principiellt och praktiskt drar både forntid och nutid. Den bearbetar både gammalt och nytt; den både fångar de stora perspektiven, som stiga ur det framfarna, och den söker teckna linjerna som ge sig för betraktaren af det närliggande; den arbetar ständigt både med personligheterna, som hvila afslutade i tiden, om jag så får säga, och med dem, som alltjämt röra sig och förvandlas. Detta allt skapar i synnerhet rörelse. Det blir allt detta skiftande och växlande, som Söderhjems essayer äga, den livvets färg som präglar hans kritik.

Det som skiljde Söderhjems kritik från den tidigare litteraturkritiken var alltså – enligt Homén – dess rörlighet, dess icke-akademiska ton, och det faktum att den inte enbart fokuserade på själva konstverket utan också fångade in de stora perspektiven. Den kritik som en "litterär journalist" av Brandes, Levertins och Söderhjems typ skrev var, med ett ord, mer *levande* än den gamla litteraturkritiken. Gränsen mellan litteraturkritik och litterära essäer är även i detta fall flytande men det råder inga tvivel om att Homén faktiskt betraktade vissa (om inte alla) av texterna i *Utklipp om böcker* som essäer. I recensionen kallar Homén Söderhjems texter för 'kritiker', 'uppsatser' och 'essayer'. Uppsatsen om Taine beskrivs som "något af det vackraste som modern svensk essaykonst har skapat".¹¹⁰

I *Finsk tidskrift* recenseras *Utklipp om böcker* av Ruth Hedvall, som använder genrebeteckningarna 'uppsatser', 'artiklar', 'studier' och 'essayer' för att beskriva texterna i boken. Mot slutet av recensionen kallas Söderhjems bok uttryckligen en 'essaysamling'. För övrigt innehåller recensionen ingenting anmärkningsvärt.¹¹¹

Vad förekomsten av genrebeteckningen essä angår påminner de samtida recensionerna av *Utklipp om böcker* i överraskande hög grad om recensionerna av *Kirjoituksia ja tutkielmia* och *Italiensk renässans*. Vissa kritiker har använt genrebeteckningen en eller två gånger (och alltid parallellt med andra genrebeteckningar) medan andra inte har använt den alls. Att så många litteraturkritiker använt genrebeteckningen essä för att beskriva texterna i *Utklipp om böcker* visar i alla fall tydligt att även samlingar av tidigare publicerade litteraturkritiker kunde uppfattas som essäsamlingar.

110 Olaf Homén, "Werner Söderhjelm", Olaf Homén, *I marginalen*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1915b, s. 7–12.

111 Ruth Hedvall, "I Bokhandeln", *Finsk Tidskrift* 1916 Tom 81, s. 313–317.

Sammanfattning och slutkommentar

Som jag har visat i detta kapitel var Werner Söderhjelm mycket förtjust i essän som genre. Söderhjelm betraktade av allt att döma essän som en av litteraturkritikens högsta former och han verkar dessutom ha varit genuint intresserad av genrens särart. För en modern läsare framstår hans resonemang om stilens och den personliga inlevelsens betydelse ofta som mycket aktuella. Söderhjelm är också betydelsefull eftersom han introducerat utländska essäister för den finländska publiken. Under sin tid vid *Hufvudstadsbladet* hann Söderhjelm bland annat anmäla både *Diktare och drömmare* (1898) och *Svenska gestalter* (1903) av Oscar Levertin, och det är sannolikt att hans översvallande positiva recensioner bidragit till Levertins popularitet i Finland samt, i alla fall i viss mån, ökat förståelsen för essän som konstform och bidragit till uppkomsten av en inhemsk essätradition. På grund av allt detta – och på grund av Söderhjelmns egna essäsamlingar – kan Werner Söderhjelm utan vidare betraktas som en portalfigur i den finländska essäistikens historia.

Det är framför allt tre faktorer som påverkat Söderhjelmns förhållande till essän: hans beundran för den empiriska litteraturvetenskapen, hans intresse för litteraturkritiken som genre och hans internationella kontakter. Som essäist är Söderhjelm huvudsakligen påverkad av den franska litteraturkritiska essätraditionen och de skandinaviska författare som under slutet av 1800-talet introducerade denna essätradition i Norden. Söderhjelm hade av allt att döma en ganska god uppfattning om den samtida franska essästiken och i sina recensioner och böcker nämner han många franska essäister vid namn (till de franska författare som Söderhjelm uttryckligen kallar essäister hör bland andra Sainte-Beuve, Brunetière, Lemaître, Bourget och Faguet).¹¹² Att Söderhjelm kände till förbindelsen mellan dessa franska essäister och deras nordiska efterföljare står också utom allt tvivel. I en uppsats i *Euterpe* talar han om "den empiriska och psykologiska kritiken, som i medlet af förra århundradet utvecklades till en verklig konst [...] i händerna på Sainte-Beuve [...] och som fortsatts och fortsättes af en Taine, Faguet, Anatole France, Lemaître i Frankrike, af Georg Brandes och hans efterföljare i Danmark och som i Sverige har en så utmärkt representant i Oscar Levertin".¹¹³ Det finns till och med vissa tecken på att Söderhjelm skulle ha uppfattat essän som en utpräglad gallisk genre. I en av sina recensioner skriver han:

112 Werner Söderhjelm, "Nyare böcker, inhemska och utländska. 149.", *Hufvudstadsbladet* 22.12.1903, s. 6.

113 Werner Söderhjelm, "Modern kritik. Ett par ord till professor Wald. Ruin.", *Euterpe* 1905: 25 f, s. 260.

Essayens lättare omklädnad tilltalar det franska lynnet, även där ämnena tyckas nog så fordrande: den ger subjektiv frihet på samma gång den föreskriver vissa formella gränser, den dispenserar från torr och allsidig grundlighet på samma gång den tillstodjer vilka djupsinniga tankeövningar som helst.¹¹⁴

Den skandinaviska essäistiken låg naturligtvis också Söderhjelm nära om hjärtat. Till de svenska och danska författare som Söderhjelm uttryckligen kallar essäister hör bland annat Georg Brandes, Oscar Levertin, Hellen Lindgren och Bengt Lidforss. Av dessa beundrade Söderhjelm framför allt Oscar Levertin. I sin recension av *Svenska gestalter* (1903) skriver han:

Levertin står som essayist icke blott bland svenska litteraturhistoriker högst, det finnes öfver hufvud ytterst få, med hvilka han kunde jämföras. I Skandinavien blott Georg Brandes, hvars rikedom på uppslag och nya synpunkter Levertin icke har [...]. Man kunde tycka, att i Frankrike den litterära essayen för närvarande hade sina mest glänsande representanter. Jag måste medge, att jag icke kan nämna någon, som skulle förena soliditet i kunskaper, vetenskaplig vederhäftighet, vidd i vyer och konst i framställningen på samma sätt som Levertin. Brunetière är ensidigt katolsk och konservativ, en systematiker som tvingar in allt i sin trånga synkrets' gränser, Faguet är hvarken spirituell eller egentligen solid, känner knappast annat än sitt eget lands litteratur och äfven den blott i vissa perioder – hans franska litteraturhistoria vimlar af grofva fel; – Jules Lemâitre kan aldrig frigöra sig från en pedagogisk ton, som han fått under sin skollärartid, och hvarken Bourget eller Anatole France är litteraturhistoriker utan båda granska litteraturen från sin subjektiva synpunkt [...].¹¹⁵

Det finns vissa belegg för att Söderhjelm kände till den engelska essätraditionen, även om han knappast var närmare bekant med den. I Levertinbiografin konstaterar Söderhjelm till exempel att en poetisk besjälning lik Levertins kanske endast finns "hos några nyare engelska essayister" – tyvärr utan att avslöja vilka han menar.¹¹⁶ Söderhjelm kommenterar om finländska essäister är också mycket få. I Levertinbiografin nämner Söderhjelm att Wilhelm Bolin skrivit "en essay på svenska" om den österrikiske folkdiktaren Ludvig Anzengruber,¹¹⁷ och i en recension av C. G. Estlanders *Från flydda tider* (1905) använder han ordet 'essay' för att beskriva en av Estlanders uppsatser.¹¹⁸ I sin recension av Ruth Hedvalls *Finlands svenska litteratur* (1917) nämner Söderhjelm

114 Werner Söderhjelm, "Oscar Levertin: Fransk litteraturhistoria. III", *Nya Argus* 1917: 3, s. 25.

115 Werner Söderhjelm, "Nyare böcker, inhemska och utländska. 149.", *Hufvudstadsbladet* 22.12.1903, s. 6.

116 W. Söderhjelm 1917, s. 496.

117 W. Söderhjelm 1917, s. 390.

118 Werner Söderhjelm, "C. G. Estlander", Werner Söderhjelm, *Utklipp om böcker. Tredje serien. Första delen*, Söderström & C:o Förlagsaktiebolag, Helsingfors 1920a, s. 133. Recensionen av *Från flydda tider* är också intressant på grund av Söderhjelm beskrivning av Estlanders bok. Han skriver: "En uppsats om Lidner och hans finska vänner representerar den litteraturhistoriska specialforskningen, medan en essay över Andersen som sagoberättare kan anses tillhöra litteraturpsykologins område och en anmälan av Snoilskys *Nya Dikter* företräder den egentliga litteraturkritiken." Här verkar Söderhjelm inte bara göra skillnad mellan essän och "den egentliga litteraturkritiken"

dessutom att Eino Leino skulle ha publicerat några "essaysamlingar" om finsk litteratur.¹¹⁹ På det hela taget är Söderhjems kommentarer om finländska essäister och essäsamlingar dock mycket få. Detta är förstås inte särskilt konstigt med tanke på att Söderhjelm själv kan betraktas som en av de första medvetna essäisterna i Finland (det vill säga en författare som var medveten om genrens existens, kände till den internationella essätraditionen och skrev essäer som anslöt sig till denna tradition). Under den tid Söderhjelm var som mest aktiv inom litteraturkritiken (ca 1896–1904) fanns det helt enkelt inte ännu någon finländsk essätradition att tala om.

Det är uppenbart att Söderhjems bekantskap med den franska och skandinaviska essäistiken haft en avgörande betydelse för hans egen uppfattning om essän som genre. Då Söderhjelm använder genrebeteckningen essä är det nästan alltid för att beskriva en kortare litteratur- eller kulturhistorisk uppsats, ofta i form av en karaktäristik vars syfte var att ge en historisk-psykologisk bild av den avbildade personen och hans konstnärliga eller vetenskapliga produktion. För att förstå varför Söderhjelm uppfattade begreppet essä på detta sätt är det nödvändigt att förstå den litterära essäistikens förbindelse till den moderna litteraturkritiken och den empiriska litteraturvetenskapen – ett ämne som jag redan varit inne på i kapitel 2.¹²⁰ De essäer som skrevs av Brandes och hans efterföljare under det sena 1800- och det tidiga 1900-talet byggde på den empiriska litteraturvetenskapens grund, i synnerhet föreställningen om att litterära verk måste analyseras och kritiseras med utgångspunkt i författarens liv och den historiska kontexten. I praktiken tog en sådan psykologiserande och kontextualiserande kritik ofta formen av en personkaraktäristik, vars syfte var att ge en historisk-psykologisk bild av den avbildade författaren och hans eller hennes omvärld. Det är uppsatser av detta slag som i Georg Brandes och hans franska förebilders efterföljd började kallas 'essayer' i Norden – och det är för att beskriva dylika uppsatser som Söderhjelm använder genrebeteckningen.

Söderhjems egen essäproduktion är betydande och omfattar såväl tidnings- och tidskriftsessäer som essäsamlingar. Majoriteten av Söderhjems essäer från 1900–1920 har *de facto* skrivits för olika tidskrifter och det är uppenbart att Söderhjelm själv var medveten om den framväxande tidskriftspressens betydelse för essän som genre. I en av sina recensioner skriver han: "I vår tid har,

utan också mellan essän och "den litteraturhistoriska specialforskningen".

119 Werner Söderhjelm, "Ruth Hedvall", Werner Söderhjelm, *Utklipp om böcker. Tredje serien. Första delen*, Söderström & C:o Förlagsaktiebolag, Helsingfors 1920a, s. 400.

120 Se s. 18 ff och 43 ff i denna uppsats.

som hvar man vet, tidskriftslitteraturen nått mycket stora dimensioner. Jag talar nu ej om den vetenskapliga, men den populärt-bildande.”¹²¹ Recensionen handlar om rikssvenska tidskrifter som behandlar ”literära, konstnärliga och kulturella frågor i en populär form”. Söderhjelm rekommenderar särskilt *Ord och Bild* för den finska publiken:

Förtjänsten hos den tidskrift, om hvilken jag här närmare ville orda och på det bästa rekommendera åt den finska publiken, är främst att i uttömmande, objektiva, väl skrifna artiklar ge läsaren en på samma gång lärorik och fängslande skildring af personligheter och perioder i forntid och samtid, af viktiga literära verk och strömningar, af företeelser inom konsten, af upptäckter och brytningar inom det vetenskapliga lifvet. I de allra flesta af dessa med stor urskiljning valda artiklar möter från början en välgörande och tryggande förnimmelse af att de äro skrifna med verklig sakkunskap, att de, trots sin populära och sammanfattande form, bära en personlig prägel och äro resultat af lika grundliga insikter som själfständigt och moget afvägda omdömen – altså icke ha någonting ytligt. Därjämte äro de klädda i en form, som ofta helt enkelt är konstnärlig. Af den prosa, som nu skrives i Sverige, och på hvars bästa egenskaper *Ord och Bild* i hvarje häfte har prof, kunna vi, på hvilketdera af våra språk vi än skriva, lära åtskilligt.¹²²

Det var framför allt tre saker som Söderhjelm önskade sig av en bra essä: vetenskaplig vederhäftighet, personlig inlevelse och en skön stil. En litterär essä skulle vara en kombination av vetenskapliga fakta och personlig inlevelse, ”frukten av en samverkan mellan den lärde litteraturhistorikern, psykologen och skalden”. Söderhjelm verkar dock inte ha brukat genrebeteckningen essä om sina egna uppsatser och artiklar, i alla fall inte i någon större utsträckning. Av de uppsatser, kritiker och artiklar som Söderhjelm publicerade i *Finsk tidskrift*, *Ateneum*, *Euterpe*, *Argus* och *Nya Argus* under åren 1900–1920 kallas inte en enda essä och av de böcker som Söderhjelm skrev under åren 1898–1920 kallas inte en enda essäsamling.¹²³ Då Söderhjelm hänvisar till sina egna texter är det med ord som 'uppsats' och 'studie', inte 'essay'. Detta intressanta faktum kan tolkas på olika sätt. Söderhjelms litteraturhistoriska essäer påminner i hög grad om Brandes och Levertins litteraturhistoriska essäer och det verkar osannolikt att Söderhjelm inte själv skulle ha insett denna likhet. Att många samtida litteraturkritiker dessutom uppfattade Söderhjelms böcker som essäsamlingar bevisar ju att hans samlingar faktiskt motsvarade det som man menade med begreppet essäsamling under åren 1900–1920. En möjlighet är att Söderhjelms ”skygghet för essäbegreppet” berodde på personlig blygsamhet. Som

121 Werner Söderhjelm, ”Nyare böcker, inhemska och utländska. 3.”, *Hufvudstadsbladet* 14.4.1896, s. 2.

122 Werner Söderhjelm, ”Nyare böcker, inhemska och utländska. 3.”, *Hufvudstadsbladet* 14.4.1896, s. 2.

123 Detta gäller även de två essäsamlingar från 1898–1920 som jag inte gått närmare in på i denna uppsats: *Två föredrag om Goethe* (1909) och *Profiler ur finskt kulturliv* (1913).

jag tidigare konstaterat betraktade Söderhjelm den litterära essän som en av litteraturkritikens allra högsta former; en synnerligen krävande genre som bara en verklig mästare kunde bemästra och behärska. Det är möjligt att Söderhjelm's stora respekt för författare som Brandes och Levertin (Söderhjelm's personliga förebilder inom litteraturkritiken) kan ha gjort honom motvillig att kalla sina egna uppsatser och kritiker för essäer. I vilket fall som helst kan Werner Söderhjelm utan vidare betraktas som en av portalfiguerna i den finländska (och finlandssvenska) essäns historia.

4. SIGURD FROSTERUS – Essayist i engelsk mening

Profil

Sigurd Frosterus (1876–1956) gärning inom det finländska kulturlivet är svår att överblicka. Idag är Frosterus kanske främst ihågkommen som arkitekt, men under 1900-talets första decennier var han också en framstående konst- och litteraturkritiker samt en flitig författare av uppsatser om de mest olikartade ämnen. Gunnar Castrén har skildrat Frosterus mångfrestande personlighet på följande sätt: "Mångsidig var han: arkitekt, konstkritiker – kanske den mest inflytelserika vi haft i vårt land –, litteraturkritiker, författare av en enligt fackmännens utsago ypperlig Sibeliuskarakteristik, specialist på moderna vapen, nutida krigskepp, aeroplan, kappseglare och tennis, författare av innehållsrika, sakkunniga och mycket personliga resebrev från Berlin, London, Italien och Sydamerika, dessutom starkt intresserad av och initierad i filosofi och den moderna fysikens teorier."¹ Under 1900-talets första år hörde Frosterus till den krets av unga intellektuella som samlades kring tidskrifterna *Euterpe* och *Argus* och det är i dessa tidskrifter som majoriteten av hans tidiga uppsatser och kritiker är publicerade. Många av Frosterus texter är distinkt

1 Gunnar Castrén, "Sigurd Frosterus som litteraturkritiker", Gunnar Castrén, *Humanister och humaniora. Tryckt och talat från sex decennier*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1958, s. 88 f.

kulturkritiska – han torde bland annat vara en av de första finländska författarna som på allvar spekulerat kring teknikens betydelse för människans utveckling och de risker som är förknippade med densamma – vilket har fått vissa litteraturvetare att placera honom i en finlandssvensk naturvetenskaplig-humanistisk och kulturkritisk essätradition, tillsammans med författare som Atos Wirtanen och Georg Henrik von Wright.

Sin egentliga livsgärning utförde Sigurd Frosterus inom arkitekturen. Efter att ha blivit filosofie magister i konsthistoria och modern litteratur vid Helsingfors universitet år 1899 studerade Frosterus arkitektur vid Polytekniska institutet, varifrån han utexaminerades år 1902. Under åren 1903–1904 arbetade Frosterus på den världsberömda belgiska arkitekten Henry van de Veldes arkitektbyrå i Weimar och enligt Frosterus-kännaren Kimmo Sarje fick denna tid en mycket stor betydelse för Frosterus intellektuella och konstnärliga utveckling.² Som arkitekt karaktäriseras Frosterus framför allt av en beundran för det moderna. År 1904 publicerade Frosterus och Gustaf Strengell en omdebatterad stridskrift i vilken de kritiserade den nationalromantiska arkitekturen i Finland och krävde att den finska arkitekturen måste anpassa sig efter det moderna livets rytm. Frosterus ideal var en järn- och hjärnstil; en stil som kombinerade nya byggnadsmaterial med en sträng rationalism. I stridskriften skriver han:

Vi vilja en lefvande rörlighet, som svarar till storstadens våldsamt pulserande lif; byggnader som blottade nervknippen, KRAFTER I JÄMVIKT, MEN ICKE I HVILA, vi vilja den lagbundna friheten, stödd på realiteter.³

VI VILJA EN RATIONALISM, SOM EJ TVEKAR ATT NÄMNA EN UPPGIFT VID DESS RÄTTA NAMN, som ej tvekar att tro på verklighetens skönhet [...]. Bort med pryderi och falsk sentimentalitet, bort med kulisser och teatergrannlåt, bort med en trångbröstad estetik, som föga är annat än maskerad teologi.⁴

Mera än af historiska stilarter hafva vi i formväg att lära af maskinernas byggnad, af velocipeder och automobiler, af krigskepp och järnvägsbroar.⁵

2 Kimmo Sarje, *Sigurd Frosteruksen modernin käsité. Maailmankatsomus ja arkkitehtuuri*, Valtion taidemuseo, Helsinki 2000, s. 117 f.

3 Sigurd Frosterus, "Hvad en målare målar..", Gustaf Strengell & Sigurd Frosterus, *Arkitektur : en stridskrift våra moståndare tillägnad : i anledning af stationshusfrågan några betraktelser öfver rådande förhållanden inom vår byggnadskonst*, Euterpes förlag, Helsingfors 1904, s. 45.

4 Frosterus 1904, s. 44.

5 Frosterus 1904, s. 42.

Typiskt för Frosterus fascination för det moderna är också följande stycke ur essäsamlingen *Olikartade skönhetsvärden* (1915): "Att gestalta en reklam i elektriskt ljus är konstnärligt sett en större bedrift än att vid en gata uppsätta i brons eller marmor en relief eller fris, vilken ingen i storstadstrafiken har tid att beundra. Och verkningsfullare än en staty i människovimlet är – såsom stämma i den moderna orkestern – en oförsämd, utmanande elektrisk reklam för Dewar's Whisky eller Liebig's köttextrakt."⁶ Nya tider krävde en ny konstuppfattning och Frosterus estetiska ideal var en skönhet som levde i och av och för nuet.

Sigurd Frosterus tid som konstkritiker sträcker sig fram till första världskriget.⁷ Under denna tid skrev Frosterus konstkritik för ett flertal olika tidningar och tidskrifter, bland annat de stora dagstidningarna *Hufvudstadsbladet* och *Nya Pressen*. Frosterus var en flitig medarbetare i *Euterpe* och *Argus* och under åren 1908–1911 var han dessutom chefredaktör för *Arkitekten*, en tidskrift för arkitektur och dekorativ konst. Frosterus skrev också litteraturkritik, om än inte i form av traditionella recensioner. Gunnar Castrén skriver: "Litteraturkritiker i vanlig journalistisk mening var han icke – han har nästan aldrig skrivit recensioner av nyutkomna böcker. Essän, som ger en samlad bild av en författare, var hans form."⁸ I sin bok om *Euterpe* faller Olof Mustelin ett liknande omdöme: "Helst höll han sig till uppsatsens eller essäns form; recensioner och kritiker skrev han jämförelsevis sällan."⁹ Till skillnad från de andra euterpisterna var Frosterus huvudsakligen intresserad av anglosaxisk litteratur – ett intressant faktum som måhända även påverkat hans uppfattning om essän som genre. Under 1900-talets första år var den engelska och amerikanska litteraturen mycket litet känd i Finland och enligt Gunnar Castrén var det just med sina uppsatser om anglosaxisk litteratur (bland annat om H.G. Wells, Bernard Shaw, Frank Norris och Jack London) som Frosterus gjorde sina mest betydande insatser som litteraturkritiker.¹⁰ Frosterus anglosaxiska orientering syns också i hans återkommande bruk av engelska ord och uttryck.¹¹

6 Sigurd Frosterus, "Berlin-rapsodi", *Olikartade skönhetsvärden*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1915b, s. 56.

7 Sven Willner, "Essäisten Sigurd Frosterus", Sven Willner, *Vandring i labyrint och andra essäer*, Söderström & C:o Förlags Ab, Helsingfors 1994, s. 44.

8 Castrén 1958, s. 89.

9 Olof Mustelin, *Euterpe. Tidskriften och kretsen kring den*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1963, s. 267.

10 Castrén 1958, s. 90. Enligt Castrén berodde Frosterus intresse för England på att han vistats där under barndomen.

11 Se till exempel Frosterus uppsats om arkitekten Otto Wagner (Sigurd Frosterus, "Otto Wagner, en personlighet inom den samtida arkitekturen", *Finsk tidskrift* 1901 Tom 51, s. 3–20) i vilken han brukar ord och uttryck som "shocking", "fastidiousness" och "My house is my castle".

Idag torde Sigurd Frosterus litterära produktion vara bortglömd, även bland litteraturvetare. Trots detta publicerade Frosterus inte mindre än nio böcker under sin livstid, varav sex under den tidsperiod jag valt att fokusera på. De böcker som utkom under åren 1900–1920 är: *H.G. Wells* (1906), *Moderna vapen, deras uppkomst och utveckling* (1915), *Olikartade skönhetsvärden* (1915), *Regnbågsfärgernas segertåg* (1917), *Solljus och slagskugga* (1917) och *Färgproblemet i måleriet* (1920). Efter år 1920 utgav Frosterus ytterligare tre böcker: *Jorden krymper, jorden växer* (1930), *Stålderns janusansikte* (1935) och *Nordiskt i dur och moll* (1947). Av dessa kan alla utom *H.G. Wells* och *Färgproblemet i måleriet* (Frosterus doktorsavhandling) betraktas som essäsamlingar – ett faktum som förmodligen bidragit till att Frosterus litterära produktion är så bortglömd idag.¹² I en uppsats om Frosterus författarskap skriver Sven Willner:

I den mån *Sigurd Frosterus* (1876–1956) i dag är känd är det som arkitekt, inte som författare [...]. [...] Han räknas knappast ens som författare. För även om essäistiken, i synnerhet i länder med en äldre kultur, brukar hänföras till och behandlas som jämställd med den s.k. sköna litteraturen, i varje fall nära intill, så är detta inte fallet här. Och Frosterus rörde sig på så många gränsområden att han redan därför är svårplacerbar.¹³

Olof Mustelin är av samma mening: "Hans författarskap [...] har blivit alltför litet uppmärksammat. Själv såg han sig vid högre ålder nödgad att konstatera, att hans böcker inte fann vägen till något stort antal läsare. Med orätt blev hans insats som skriftställare förbisedd under hans livstid."¹⁴ Därmed inte sagt att Frosterus omfattande essäproduktion vore totalt bortglömd. I *Finlands svenska litteraturhistoria II* (2000) karaktäriseras Frosterus som en mångsidig essäist,¹⁵ och i *Åttio år av finlandssvensk litteratur* (1984) konstaterar Thomas Warburton att Frosterus "skrev endel kulturessäistik som rörde stor förmåga till överblick av den tekniska kulturens ökande betydelse i den moderna världen".¹⁶ Frosterus får också erkännande i *Suomen kirjallisuus. Kirjallisuuden lajit* (1970) där Pekka Tarkka beskriver honom som en av de mest betydande essäisterna i Finland.¹⁷

12 *H.G. Wells* (1906) är visserligen något av ett gränfall; det rör sig om ett författarporträtt på 80 sidor som gott kunde beskrivas som en litterär essä (och som *de facto* uppfattades just så av många samtida kritiker). Häftet ingår i serien *Konst och kultur. Populära uppsatser*, en serie småskrifter som grundades av några före detta euterpister år 1906. Vad innehållet beträffar är dessa skrifter (det utkom sammanlagt sex stycken) rätt typiska författar- och konstnärporträtt på cirka 70 sidor var.

13 Willner 1994, s. 28.

14 Mustelin 1963, s. 268 f.

15 Clas Zilliacus, "Forskare, essäister och färdmän", Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen: 1900-talet*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2000, s. 210 f.

16 Thomas Warburton, *Åttio år av finlandssvensk litteraturhistoria*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1984, s. 75.

17 Pekka Tarkka, "Essee", Pekka Tarkka (toim.), *Suomen kirjallisuus VIII. Kirjallisuuden lajeja*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1970, s. 229.

Förutom dessa skribenter har även Atos Wirtanen och litteraturvetaren Kimmo Sarje bidragit till att hålla Sigurd Frosterus författarskap levande. Sarje har till och med låtit publicera vissa av Frosterus essäer på nytt i finsk översättning, en ära som inte kommit många bortglömda finlandssvenska essäister till del.

I den första delen av detta kapitel försöker jag bilda mig en uppfattning om Sigurd Frosterus förhållande till essän utgående från hans kommentarer om genren och bruk av genrebeteckningen essä. I den andra delen undersöker jag vilka genrebeteckningar Frosterus använt om sina egna texter från 1900–1920 (med fokus på huruvida han har kallat sina egna texter för essäer och i vilken utsträckning han i så fall har gjort det). Det analyserade materialet består av Frosterus texter i *Finsk tidskrift*, *Euterpe*, *Argus*, *Nya Argus* och *Arkitekten* under åren 1900–1920, samt fyra verk från samma tidsperiod som rent tekniskt sett kan betraktas som essäsamlingar: *Moderna vapen, deras uppkomst och utveckling* (1915), *Olikartade skönhetsvärden* (1915), *Solljus och slagskugga* (1917) och *Regnbågsfärgernas segertåg* (1917). Jag undersöker också vilka genrebeteckningar den samtida litteraturkritiken använt om dessa fyra böcker.

Sigurd Frosterus kommentarer om essän och bruk av genrebeteckningen essä

Sigurd Frosterus texter från 1900–1920 innehåller ytterst få direkta kommentarer om essän och den som vill veta hur Frosterus uppfattade genren måste därför nöja sig med att studera hur och i vilka sammanhang han brukat genrebeteckningen. Den första gången Frosterus använder ordet essä är i *Euterpe* år 1905 (i en uppsats om den belgiska arkitekten Henry van de Velde)¹⁸ men det är först i boken *H.G. Wells* (1906) som Frosterus använder genrebeteckningen på ett sätt som låter oss ana hur han uppfattade den. I denna bok kallar Frosterus nämligen Wells *Anticipations* (1901) och *Mankind in the Making* (1903) för ”två serier sociologiska essayer”.¹⁹ Verken beskrivs på följande sätt:

I den räckta öfverskådliga och klartänkta essayer Wells förenat i *Anticipations* skildrar han de genomgripande förändringar livvets ytterkonturer – för individen så väl som för samhället – inom loppet af endast några få generationer skola undergå; mekaniska möjligheter, hvilka dels blott äro i sin linda, dels ännu ligga outnyttjade och oanvända af den i traditionens fårör tanklöst plöjande mänskligheten.²⁰

Mankind in the Making behandlar hufvudsakligen, inställda mot engelsk-amerikanska förhållanden, frågorna om värksam reglering af folkökningsproblemet och tidsenliga, målmedvetna uppfostringsmetoder.²¹

Till Wells 'sociologiska essayer' räknar Sigurd Frosterus också *Modern Utopia* (1905) och *The Future in America* (1906).²² På denna punkt skiljer sig Frosterus bruk av genrebeteckningen essä från Werner Söderhjems. För Söderhjelm var begreppet essä, som jag har visat, mer eller mindre synonymt med en på den historisk-psykologiska metoden grundad litteratur- eller kulturhistorisk uppsats, och det är osäkert om han över huvud taget skulle ha betraktat Wells sociologiska och teknisk-spekulativa texter som essäer. Till de författare som Frosterus kallar essäister hör också den amerikanska konsthistorikern J. C. van Dyke,²³ och den redan omnämnda belgiska arkitekten Henry van de Velde.²⁴

18 Genrebeteckningen förekommer endast en gång i uppsatsen, på tal om en ”essay öfver William Morris” som Henry van de Velde skrivit. Se Sigurd Frosterus, ”Henry van de Velde. Tänkaren och teoretikern”, *Euterpe* 1905: 7 f, s. 65.

19 Sigurd Frosterus, *H.G. Wells. Konst och kultur. Populära uppsatser. Femte bandet*, Förlagsaktiebolaget Helios, Helsingfors 1906, s. 35.

20 Frosterus 1906, s. 61.

21 Frosterus 1906, s. 63.

22 Frosterus 1906, s. 79.

23 Sigurd Frosterus, ”Ett arbete om New York”, *Arkitekten*, 1910: 4, s. 58.

24 Sigurd Frosterus, ”Henry van de Velde, teoretikern och essayisten”, Frosterus 1915b, s. 131. Frosterus uppsats om sin belgiska mentor är intressant emedan den har publicerats tre gånger; två gånger under titeln ”Henry van de

I likhet med Söderhjelm var Frosterus intresserad av förhållandet mellan konst och vetenskap i litteraturen. I inledningen till *H.G. Wells* skriver han:

Ända in i medlet på det senast förflutna århundradet, då Darwin förfullkomnade och allmänbekantgjorde de Lamarck'ska teorierna, hade skönlitteratur och vetenskap föga, om alls något, gemensamt. [...] Men ju större och mera i det allmänna tänkesättet ingripande de vetenskapliga resultaten blefvo, ju lifligare utbytet mellan forskning och konst gestaltade sig, desto mera tillagnade de sig hvarandras metoder och uttrycksmedel. [...] Den rent estetiska litteraturens härskardöme i den bildade allmänhetens medvetande är hotadt, dess centrala ställning i hvarje händelse rubbad.²⁵

Att Frosterus ställde sig positivt till rubbandet av "den rent estetiska litteraturens härskardöme" är tydligt och därmed torde essän ha tilltalat honom – vi minns Brandes beskrivning av essän som "denne videnskabeligt-kunstneriske Afart". Frosterus verkar dock inte ha intresserat sig för vad som kännetecknar eller konstituerar en essä, i alla fall inte i samma grad som Söderhjelm. Trots Frosterus omfattande essäproduktion innehåller hans texter från 1900–1920 inga kommentarer om essäskrivande eller essän som genre. Vad detta beror på är svårt att säga. En möjlig förklaring ges i inledningen till *H.G. Wells*, då Frosterus går in på Wells tankar om klassifikation och skriver:

[Klassifikation] är ett nödvändigt vilkor för hvarje intellektuell värksamhet, men utgör ett steg åt sidan från den objektiva sanningen om tingen. Klassifikation är nyttig för det praktiska livets mål, men en utgångspunkt af tvifvelaktigt värde för tänkandets fina distinktioner.²⁶

Hvarje art inom den kända naturen är obestämd och vag, hvarje term blir dimmig i konturerna, och sträng, följdriktig logik är blott ett annat uttryck för dumhet – ett slags intellektuell envishet. Hvarje föremål gungar och vacklar kring sin definition, hvarje verktyg sitter litet löst i skaftet, hvarje skala har sitt eget, individuella fel.²⁷

Det är troligt att Frosterus delade Wells tankar om det hopplösa med klassifikationer, och detta förklarar kanske varför han inte verkar ha varit särskilt intresserad av genrer och genredefinitioner. Vad tjänar det till att dela in litteraturen i genrer då varje term ändå är dimmig i konturerna och varje föremål ändå vacklar kring sin definition? Detta är dock endast spekulationer; huruvida

Velde. Tänkaren och teoretikern" (i *Euterpe* 1905 och *Arkitekten* 1909) och en gång under titeln "Henry van de Velde, teoretikern och essayisten" (i *Olikartade skönhetsvärden* 1915). Uppsatsen innehåller dock inga beskrivningar av Henry van de Veldes essäistik och genrebeteckningen essä förekommer endast en gång texten. Med tanke på detta är det svårt att förstå varför Frosterus velat klämma in ordet 'essayisten' i titeln.

25 Frosterus 1906, s. 7 f.

26 Frosterus 1906, s. 25.

27 Frosterus 1906, s. 25.

Frosterus verkligen delade Wells tankar om klassifikation och huruvida han tänkte på klassifikationen av litteratur i samma termer, är omöjligt att säga.

Eftersom Frosterus litterära produktion från 1900–1920 innehåller så få kommentarer om essän, är det mycket svårt att säga hur han uppfattade genren. Vi kan konstatera att Frosterus brukat genrebeteckningen mycket sparsamt och att han aldrig uttalat sig om genren som sådan – till skillnad från Werner Söderhjelm, vars texter från 1900–1920 är fulla av kommentarer om essän som genre. Frosterus bruk av genrebeteckningen essä tyder på att han kanske uppfattade genrebeteckningen i en något vidare bemärkelse än Söderhjelm, men skillnaden mellan Frosterus och Söderhjelm's bruk av genrebeteckningen bör inte överdrivas. När allt kommer omkring är Frosterus kommentarer om essän så fåtaliga att man inte kan dra några slutsatser utgående från dem.

Sigurd Frosterus essäer och essäsamlingar

I detta avsnitt undersöker jag vilka genrebeteckningar Sigurd Frosterus använt om sina egna texter från 1900–1920. Jag börjar med att granska de texter som Frosterus publicerat i fem finländska tidskrifter (*Arkitekten*, *Finsk tidskrift*, *Euterpe*, *Argus* och *Nya Argus*) och övergår sedan till att granska fyra verk från 1900–1920 som rent tekniskt sett kunde beskrivas som essäsamlingar: *Moderna vapen* (1915), *Olikartade skönhetsvärden* (1915), *Solljus och slagskugga* (1917) och *Regnbågsfärgernas segertåg* (1917). För att visa hur komplicerad frågan om genre är kommer jag också att undersöka vilka genrebeteckningar den samtida litteraturkritiken använt om dessa fyra böcker.

Arkitekten, Finsk tidskrift, Euterpe, Argus och Nya Argus

Under åren 1900–1920 publicerade Sigurd Frosterus 8 texter i *Finsk tidskrift*, 15 texter i *Euterpe*, 33 texter i *Arkitekten*, 17 texter i *Argus* och 19 texter i *Nya Argus*.²⁸ Dessa handlar om mycket olika ämnen, såsom arkitektur, litteratur, bildkonst, teknik och krigsmaskiner. Uppsatserna i *Arkitekten* handlar (föga överraskande) huvudsakligen om arkitektur och byggnadsverk, medan majoriteten av uppsatserna i *Finsk tidskrift* handlar om arkitektur, konst och konstutställningar. I *Euterpe* har Frosterus huvudsakligen skrivit om bildkonst, men bokrecensioner och uppsatser om andra ämnen som teknik och vapen förekommer också.²⁹ Uppsatserna i *Argus* och *Nya Argus* är de mångsidigaste: de handlar inte bara om bildkonst, litteratur och arkitektur, utan också om så olika ämnen som flygplan, sprängämnen och Panamakanalen. Många av dessa uppsatser har publicerats på nytt i Frosterus senare essäsamlingar. En ingående granskning av dessa uppsatser ger vid handen att Sigurd Frosterus inte kallat en enda av sina texter i *Arkitekten*, *Finsk tidskrift*, *Euterpe*, *Argus* och *Nya Argus* för essä. Uppsatserna i *Arkitekten* saknar genrebeteckningar och de få gånger Frosterus hänvisar till någon av dem kallar han dem 'uppsatser'.³⁰ Detsamma gäller uppsatserna i *Finsk tidskrift*: en av dem (om arkitekten Otto Wagner) kallas 'uppsats' och en annan (om den Young-Helmholtziska färghypotesen) 'tidskriftsuppsats', men genrebeteckningen essä förekommer

28 I dessa siffror ingår inte bara uppsatser och andra "essäliknande" texter, utan också insändare och dikter, med mera. För en fullständig lista över alla texter som Frosterus publicerade i *Arkitekten*, *Finsk tidskrift*, *Euterpe*, *Argus* och *Nya Argus* under åren 1900–1920, se Bilaga 2.

29 Enligt Olof Mustelin har Frosterus och Gustaf Strengell, som tillsammans ansvarade för konstbevakningen i *Euterpe*, skrivit lejonparten av de konstkritiska och -historiska uppsatserna i tidskriften. Se Mustelin 1963, s. 257 och 270.

30 Se till exempel Sigurd Frosterus, "Stadsplanekonst i engelsk belysning", *Arkitekten* 1909: 9, s. 169 och 171.

inte. Uppsatserna i *Euterpe*, *Argus* och *Nya Argus* kallas inte heller essäer. Vad detta nog så anmärkningsvärda faktum kan bero på kommer jag att diskutera i den avslutande sammanfattningen.

Moderna vapen, deras uppkomst och utveckling (1915)

Moderna vapen, deras uppkomst och utveckling utkom på Holger Schildts förlag år 1915. Boken består av sex uppsatser som alla handlar om vapen och vapentechnologi. I förordet skriver Frosterus att syftet med uppsatserna är att "skänka förlängda perspektiv samt utblickar åt sidorna från de gängse och trubbiga föreställningar, om vad vapnen äro, huru de utvecklats, tillverkas och användas, samt giva en antydning om vad de kostat intellektuellt".³¹ De sex uppsatserna (varav vissa publicerats tidigare) är:

- Kanonen, dess historia och byggnad
- Krigskonstens sprängämnen
- Slagskeppen och den grova bestyckningen
- Lanthärens eldvapen
- Torpeden och undervattensbåten
- Luftskeppet och flygmaskinen

Som samlingens undertitel antyder behandlar Frosterus sitt ämne ur ett både historiskt och tekniskt perspektiv. I det inledande kapitlet beskriver han till exempel först kanonens tillblivelsehistoria "från dess enkla början till dess högsta kraftyttring" – hur kanonen fått sin nuvarande form, hur rörligheten och precisionen förbättrats, hur projektilerna så småningom blivit allt större och större, och så vidare – för att sedan övergå till en detaljerad beskrivning av hur gjutandet av en modern pansarbrytande marinkanon går till. Trots att uppsatserna innehåller en hel del siffror och tekniska uppgifter (i kapitlet om slagskeppen bifogar Frosterus till och med en tabell över marinkanonernas kaliber, rörvikt, mynningshastighet, och så vidare) är de skrivna i en populär stil. Frosterus drar sig till exempel inte för att personifiera de vapen som boken handlar om och beskriva dem som om de vore levande varelser – ett stilistiskt grepp som Olaf Homén beskrivit på följande sätt:

31 Sigurd Frosterus, "Förord", Sigurd Frosterus, *Moderna vapen, deras uppkomst och utveckling*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1915a, s. 5.

Granaterna "störta sig öfver sitt offer". En oförsiktighet vid gjutningen – som är ett fullständigt precisionsförehafvande – kan "äfventyra kanonens lif". Den smälta metallvätskan "förflyttar sig" från den ena bassängen till den andra. Vissa kanoner "göra energiska anspråk på större hållbarhet" än andra. Vi få bevittna "anfallsvapnets ifver att fullfölja sin afsikt". [...] På detta sätt blir bokens personal af stål och järn en samling väsen som lefva sitt lif, besjälade af önsknings och begär. Detta personifikationsförfarande verkar fullkomligt otvunget; [...] vi ha här ett stilistiskt grepp, skickligt beräknadt och genomfördt med säker hand.³²

Det finns inga klara tecken på att Frosterus skulle ha uppfattat texterna i *Moderna vapen* som essäer. Texterna i boken saknar genrebeteckningar, men i förordet hänvisar Frosterus till dem med orden 'uppsatser', 'redogörelser' och 'kapitel'.³³ Genrebeteckningen essä förekommer inte.

De utförligaste recensionerna av *Moderna vapen* står att finna i *Dagens Press* (30.5.1915) och *Nya Argus* (1915: 13). I den första recensionen, skriven av Olaf Homén, kallas Frosterus uppsatser genomgående för essäer – andra genrebeteckningar förekommer faktiskt inte alls.³⁴ Homéns recension är också intressant eftersom han ägnar mycket utrymme åt att beskriva Frosterus som essäist och analysera dennes essäistiska metod. Homén berömmar bland annat Frosterus förmåga att se saker och ting i ett större sammanhang:

Ingenting kunde vara honom mera främmande än att betrakta fenomenet i dess isolering [...]. Verkets ställning i konstnärens alstring, konstnärens plats i det större sammanhanget, personlighetens och tidens insats i formens och tankens affattning – för Frosterus blir allt detta frågor, som han försänker sig i och inte tröttnar att studera.

En annan egenskap som Homén räknar till Frosterus starka sidor (och som i likhet med förmågan att kontextualisera ofta ansetts vara utmärkande för en bra essäist) är dennes förmåga att intressera sig för både stora och små saker:

Bland de motiv, som intressera Frosterus, särskiljer han inte mellan större och mindre och mellan viktiga och obetydliga; för honom ha de alla samma värde. Här möter oss något af en konstnärs förhållande till ämnet: har det satt honom i rörelse, så är det också värdefullt och värdt att respektera. Det är denna ställning till stoffet, som tillåter författaren till *Moderna vapen* att försänka sig i ämnet och ge sin framställning en så starkt personlig hållning och så mycket af verkligt lif.

32 Olaf Homén, "Sigurd Frosterus", Olaf Homén, *I marginalen*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1915a, s. 36 f.

33 Sigurd Frosterus, "Förord", Frosterus 1915a, s. 5 f.

34 Olaf Homéns recension finns omtryckt i dennes kritiksamling *I marginalen* (1917) och citaten nedan är tagna ur denna omtryckta, lätt bearbetade version.

Homén ägnar en stor del av recensionen åt att analysera Frosterus stil och det råder inga tvivel om att han betraktade *Moderna vapen* som ett (i någon mening) konstnärligt verk. I avslutningen skriver han: "Sigurd Frosterus' bok om kulor och krut är ett litterärt arbete, alltigenom självständigt till sitt väsen och sin hållning och gifvet i en form, som intresserar både genom sina stilistiska kvaliteter och de särskilda inslagen af hans temperamentfulla skriftställarpersonlighet." Homén lyfter särskilt fram det personliga elementet i essäerna och konstaterar att Frosterus framställning "aldrig upphör att bära den personliga stilkonstens prägel". Dock: det mest intressanta – och litteraturhistoriskt värdefulla – i Homéns recension är inte hans kommentarer om essäsamlingen som sådan, utan hans kommentarer om dess förhållande till den samtida finländska essäistiken. Han skriver:

Sigurd Frosterus' bok om de moderna vapnen tillhör en art, som är lika ovanlig i finländsk litteratur som den är vanlig t. ex. i engelsk. Hos oss behandla essayförfattarna nästan endast vittra ämnen, och vitterhet är här vanligen liktydig med litteratur, konst och musik; kommer något annat till, så är det i regeln politik. För engelsk publik omsluter vitterhetens begrepp hvarje ämne, som representerar en sida af kulturen – eller låt oss säga: hvarje i en litterär form klädd bearbetning af ett stycke kultur. Denna uppfattning är ganska främmande för den bildade allmänheten hos oss. Och Sigurd Frosterus' sex essayer öfver de moderna vapnens uppkomst och utveckling beteckna således ett särdeles dristigt företag.³⁵

Kommentarer som denna är utomordentligt intressanta med tanke på genreproblematiken och kan hjälpa oss förstå hur genrebeteckningen essä användes på 1910-talet. För att förstå varför Homén betraktade *Moderna vapen* som "ett särdeles dristigt företag" måste man komma ihåg att begreppet essä länge var förbehållet vittra litteratur- och kulturhistoriska uppsatser (se kapitel 3.3). Idag kan en essä handla om nästan vad som helst, men på 1910-talet var denna uppfattning, som Homén konstaterar, ännu ganska främmande för den bildade allmänheten i Finland. Att Homén nämner den engelska essätraditionen är också intressant, särskilt med tanke på Frosterus intresse för anglosaxisk litteratur.

Den recension av *Moderna vapen* som ingår i *Nya Argus* är varken lika lång eller intressant som recensionen i *Dagens Press*. Recensenten Henrik Ramsay går inte in på genrefrågan, men kallar texterna i Frosterus bok för 'uppsatser', 'essayer' och 'kapitel' (en av texterna – den om luftskeppet och flygmaskinen – kallas dessutom 'skizz'). Recensenten anser att *Moderna vapen* är "ett försök att förflytta den allmänfattliga tekniska skildringen utom tidskrifternas ram" och konstaterar:

³⁵ Olaf Homén, "Sigurd Frosterus", Olaf Homén, *I marginalen*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1915a, s. 33–45.

”Försöket har lyckats. Sammanställda i följd och utarbetade efter en enhetlig plan giva de sex slutna uppsatserna en god överblick av det område, som bokens titel angiver. [...] Ämnet är aktuellt och Frosterus bok bör kunna vinna läsare.”³⁶

Olikartade skönhetsvärden (1915)

Olikartade skönhetsvärden utkom på Holger Schildts förlag år 1915 och utgör en slags systervolym till *Moderna vapen*. Boken består av tretton uppsatser som alla varit publicerade tidigare, den tidigaste 1902 och den senaste 1914.³⁷ Uppsatserna är:

Siena, ögonblicksbilder
London-rapsodi
Berlin-rapsodi
Bentley's katedral
Arkitektonisk antinomi
Nietzsches brevväxling med Rohde
Henry van de Velde, teoretikern och essayisten
Frank Norris och Amerika
Miljardörerna tala
H. G. Wells' senaste romaner
Det nya slagskeppet
Atlantens vinthundar
Lawn Tennis

Uppsatserna i samlingen är indelade i tre avdelningar, varav den första (inklusive de två rapsodierna) handlar om arkitektur och den moderna storstaden, den andra om litteratur och författare, och den tredje – som bokens författare uttrycker saken – om ”tekniskt framtvängade formvinningar” och ”sportplatsens rörliga plastik”. I inledningen formulerar Frosterus syftet med den brokiga samlingen på följande sätt:

Det urval uppsatser, vilka här förenats, sträva mot en helhet. Avsikten med sammanställningen har – såsom redan titeln angiver – varit att lämna en serie intryck från olika fält av det samtida kulturlivets verksamhetsområden betraktade under en gemensam synvinkel. Den röda tråd som följts är skönhetsmomentets [...]. I stället för att eftersträva

³⁶ Henrik Ramsay, ”Moderna vapen”, *Nya Argus* 1915: 13, s. 124 f.

³⁷ Majoriteten av uppsatserna i *Olikartade skönhetsvärden* har tidigare varit publicerade i *Arkitekten*, *Euterpe*, *Argus* eller *Nya Argus*. Vissa har omarbetats inför publiceringen i *Olikartade skönhetsvärden*. ”Henry van de Velde, teoretikern och essayisten” hette ursprungligen ”Henry van de Velde. Tänkaren och teoretikern” och ”Bentley's katedral” hette ursprungligen ”Den katolska katedralen i Westminster”.

ingående bilder av begränsade, erkända konstyttringar – då arkitektur och måleri, vilka stå mig närmast – har jag här givit blicken en längre horisont och vidgat synfältet bortom det i inskränkt mening estetiskas gränser.³⁸

Vad stilen beträffar är uppsatserna i *Olikartade skönhetsvärden* mycket olika. I de två rapsodierna (som också hör till de tidigaste uppsatserna i samlingen) brukar Frosterus en lyrisk och impressionistisk stil som står närmare skönlitteraturen än sakprosan. Frosterus beskrivning av Victoria station i London är ett bra exempel på denna märkliga stil:

Ett dovt och mullrande dån, hopsvetsat av olika, skärande ljud till en sönderslitande disharmoni, kommer hela byggnaden att darra; den genomvibrerar, den fyller ens bröst, den tvingar levande och dött att skälva i samma takt. Varenda minut, ja oftare, inrusa med det tilltagande brakets av ett vinande snöskred expresslokomotiven – härliga, smidiga rasdjur såsom fullblodskapplöpningshästar – in till plattformerna, för att i samma ögonblick de hota att krossas mot fondens stenmassor, av en osynlig hand som genom ett underverk hejdas på stället.³⁹

Att vi här befinner oss långt från Werner Söderhjelm's lärda och återhållsamma stil behöver knappast påpekas. Alla uppsatser i *Olikartade skönhetsvärden* är inte skrivna i samma impressionistiska stil som London- och Berlinrapsodierna, men så är undantagen också mycket påfallande. Den avslutande uppsatsen, som handlar om världsmästerskapet i tennis i Paris, påminner till exempel allra mest om ett raljerande sportreferat. Då Frosterus beskriver en match mellan två spelare kan det låta så här:

Klockan slår två. Genom trädens kronor drager sydvästen i rytmisk böljegång; svalkande, eggande, söt av lövskogens unga dofter. Och på arenan framträda Gobert, Frankrikes champion för 1913, och greve Salm. Österrikaren, en vacker atletfigur med klassisk profil, men med den praxiteles'ska typens effeminerade proportioner. [...] Fransmannen, kortare, undersätsig, en knotig, brutal apachetyp i "gamme rousse", slagfärdig, livlig, kolerisk med en flaska "starkt" som han omtänksamt ställer i skuggan av prisdomartribunen. Spelet börjar. Båda nervösa. Gobert [...] är icke i form. Hans uppgivning är osäker – ej mindre än tre felbollar i första set'en. Och ej heller hans volleys – den franska skolans triumf – lyckas tillräckligt ofta; allt mera sällan ju ivrigare han blir. Motståndarna följas åt till 4 mot 4, Gobert med ledningen, tack vare att han börjat uppgivningen. Så tager Salm hans femte serve-game. Gobert svär högt. Kall som is till det yttre, den pärlande svetten gör blott bronzen glattare, vinner österrikaren första set'en.⁴⁰

38 Sigurd Frosterus, "Olikartade skönhetsvärden", Frosterus 1915b, s. 5.

39 Sigurd Frosterus, "Londen-rapsodi", Frosterus 1915b, s. 32.

40 Sigurd Frosterus, "Lawn Tennis", Frosterus 1915b, s. 281.

Och så vidare. Frosterus nöjer sig inte med att beskriva matcherna; han är också förtjust i utvecklingar och beskriver bland annat hur en match avbryts då ett aeroplan oväntat dyker upp på himlen, och hur en kvinnlig spelare, till publikens stora förtjusning, "exponerar [...] en egendomlig ovana; hon avtorkar mekaniskt högra handens fuktiga insida – på stjärten". Uppsatsen avslutas med en lyrisk beskrivning av hur skymningen långsamt faller över spelplanen och Frosterus ger sig av hemåt, alltmedan månen stiger upp, "[s]ilverblek a'la Corot mot himmelns svala sammet".⁴¹

Vad bruket av genrebeteckningarna beträffar är Frosterus lika sparsam i *Olikartade skönhetsvärden* som i *Moderna vapen*. I förordet kallar han sina texter 'uppsatser', 'litterära uppsatser' (om texterna i samlingens andra avdelning) och 'summariska skisser'. Texten om Nietzsche kallas dessutom 'studie',⁴² medan texterna om Henry van de Velde och det nya slagskeppet kallas 'uppsatser'.⁴³ Genrebeteckningen essä förekommer inte.

I *Dagens Press* (24.12.1915) recenseras *Olikartade skönhetsvärden* av Olaf Homén.⁴⁴ Sigurd Frosterus texter kallas nästan genomgående för 'essayer' – orden 'uppsats' och 'uppsatser' förekommer tre gånger, medan 'essay' och 'essayer' förekommer hela nio gånger. Frosterus kallas dessutom uttryckligen för en 'essayist'. Homén inleder recensionen med att hänvisa till sin recension av *Moderna vapen*:

När Sigurd Frosterus' senaste bok i våras ventilerades, karakteriserade jag författarens litterära typ som essayistens. Han är essayist i engelsk mening; han ger litteraturbegreppet en vidare och mera fördjupad betydelse än hvad som är vanligt hos oss. Frosterus fattar litteraturen som "vitterhet", och han utsträcker sina vittra ströftåg till de mest olika områden af samtida kultur. [...] De tretton uppsatserna i *Olikartade skönhetsvärden* hänföra sig till konst, arkitektur, litteratur, vapenteknik, sport och ännu mycket annat, miljardörpsykologi t.ex. och båtbyggnadskonst. De äro uttryck för ett intresse och ett vetande, hvilka inte kunde vara mångsidigare.

41 Sigurd Frosterus, "Lawn Tennis", Frosterus 1915b, s. 288. Om denna essä har Olaf Homén skrivit: "Det sportreferat han [Frosterus] för något år sedan sände från Parisertäflingarna om världsmästerskapet i tennis var ett konstverk, helt och haltfullt, och jag för min del ville utan tvekan ställa det vid sidan af någon essay af Maeterlinck eller Shaw om boxningens vetenskap." Se Olaf Homén, "Sigurd Frosterus", Olaf Homén, *I marginalen*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1915a, s. 35.

42 Sigurd Frosterus, "Nietzsches brevväxling med Rohde", Frosterus 1915b, s. 103.

43 Se Sigurd Frosterus, "Henry van de Velde, teoretikern och essayisten", Frosterus 1915b, s. 156, och Sigurd Frosterus, "Det nya slagskeppet", Frosterus 1915b, s. 245.

44 Olaf Homéns recension finns omtryckt i dennes kritiksamling *I marginalen* (1917) och citaten nedan är tagna ur denna omtryckta, lätt bearbetade version.

I recensionen av *Moderna vapen* hade Homén antytt att Frosterus essäsamling stod närmare den engelska essätreditionen än den nordiska; här går han ett steg längre och kallar Frosterus en "essayist i engelsk mening". Det som enligt Homén gjorde Frosterus annorlunda än andra finländska essäister var hans mångsidighet, det faktum att han gav litteraturbegreppet essä en vidare och mera fördjupad betydelse än vad som var vanligt i Finland. Homén fortsätter med att beskriva de enskilda essäerna i boken – särskilt förtjust är han i "det alldeles ypperliga stycket *Lawn Tennis*" – och avslutar recensionen med att, liksom i sin recension av *Moderna vapen*, prisa bokens litterära värde och den bild av Frosterus personlighet som utkristalliserar sig under läsningen:

Intense Life är ett motto för Sigurd Frosterus' essayer. [...] Hans kult af den skönhet, som är styrka, rörelse och förnuft, har gifvit sin prägel åt hans bok. Tanken träder oss till möte i klaraste åskådlighet, formen är idel böljande lif. Detta ger den litterära behållningen. Vi ha i Sigurd Frosterus' essayer också något annat – skådespelet af en personlighet, som i en beständig andlig aktivitet söker och når det mål, som är den samlade, hela lifsåskådningen.⁴⁵

I *Finsk tidskrift* är *Olikartade skönhetsvärden* föremål för en lång och ingående recension av R. F. von Willebrand. Willebrand kallar texterna i boken för 'uppsatser', 'artiklar' och 'essayer' (inklusive 'vetenskapligt-tekniska essayer' och 'vetenskapligt-estetiska essayer').⁴⁶ Av dessa är 'essay' den oftast förekommande genrebeteckningen i recensionen. Då både *Moderna vapen* och *Olikartade skönhetsvärden* dessutom kallas 'essay-samlingar' torde det inte råda något tvivel om att Willebrand faktiskt betraktade dem som sådana. Liksom Homén är Willebrand intresserad av huruvida *Olikartade skönhetsvärden* kan betraktas som ett "vittert arbete". Han börjar med att förklara varför boken recenseras under rubriken "Ny inhemsk vitterhet":

Till sin yttersta gräns skall begreppet "vitterhet" måhända befinnas uttänjdt, då det i rubriken här ofvan tillämpas på Sigurd Frosterus' senaste bok. Må så vara. I trots af att en måhända förvirrande antinomi sålunda tjänar till utgångspunkt för hvad jag har att säga, får öfverskriften stå kvar; och detta ej blott af brist på lämpligare term för den tankevärld Frosterus i föreliggande arbete beträder, utan ock emedan hans syn på ämnena är personligt intuitiv och emedan framställningens både syfte och verkan, åtminstone delvis, är estetisk. I viss mån kunde detsamma t. o. m. sägas gälla Frosterus' i fjol utkomna arbete om "Moderna vapen".

45 Olaf Homén, "Sigurd Frosterus", Olaf Homén, *I marginalen*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1915a, s. 33–45.

46 Se R. F. von Willebrand, "Ny inhemsk vitterhet. III.", *Finsk tidskrift* 1916 Tom 80, s. 382 f.

Frågan om huruvida Frosterus essäer kan betraktas som vittra arbeten är intressant – Werner Söderhjelmss essäer hade ju utan vidare betraktats som sådana. Homéns svar på denna fråga var ett tveklöst ja och Willebrand är av samma åsikt. Han börjar med att förklara vilken krävande uppgift det är att skriva en (som han kallar det) vetenskapligt-teknisk essä:

Vi äro på det klara med de vetenskapligt-tekniska essayernas uppgift och betydelse inom tidskriftslitteraturen. Den i sitt ämne fullständig [sic] hemmastadde fackmannen afser att med dem möta publiken på ett neutralt plan, där specialistens sakkännedom afklädt sig alla pretentioner, medan lekmannens brist på fackinsikt ej blott förutsättes, utan erkännes vara fullt tillbörlig. Det mått af pedagogisk takt essayisten besitter, vägleder honom då till allmänhetens ståndpunkt. [...] Litterär talang kräfvades också för framställningens njutbarhet; äfven här gör sig verklig stilkonst med fördel gällande, ehuru naturligtvis på villkor att stilen inte befinnes vara själfändamål. Den vetenskapligt-tekniska essayen är således en i hög grad kräfvande arbetsuppgift.

Det som krävdes av en vetenskapligt-teknisk essäist var litterär talang och ett visst mått av pedagogisk takt – men var det tillräckligt? Willebrand jämför Frosterus med Gustaf Mattsson men anser att Mattssons uppsatser inte når upp till samma nivå som Frosterus: "Alla stilistiska företräden till trots, skulle Mattssons vetenskapliga krönikor dock näppeligen kunnat rubriceras såsom vitterhet. Sigurd Frosterus fattar sina ämnen något annorlunda. Han anlägger på nutidsteknikens företeelser en rent individuell synpunkt, som, under exakt återgivande af deras innebörd, dock lämnar fantasin spelrum i fråga om det seddas skönhetsvärde. Hvad han meddelar, är icke blott en redogörelse för det obestridligen förefintliga, utan därutöfver ideella kombinationer, frammanade af hans egen konstnärsblick och därför honom personligen tillhöriga." Det som enligt Willebrand skiljde Frosterus essäer från Mattssons vetenskapliga krönikor – och det som gjorde att Frosterus uppsatser trots allt kunde räknas till vitterheten – var hans sätt att behandla sitt ämne; i Frosterus essäer var beskrivningarna av vetenskapliga och tekniska detaljer enbart en utgångspunkt för djupare, mer ideella och personliga funderingar. Willebrand avslutar:

Essay-samlingen bjuder oss sålunda på frukterna af stort sakligt vetande, i en form som ofta skänker också vitter njutning. Men den ger dessutom, i högre grad än mången annan bok, en med framställningens syfte visserligen ej afsedd bild af författarens egen personlighet. Tvärs genom alla dessa så utprägladt individuella analyser, kritiker och estetiska problemlösningar se vi tydligt honom själf [...].⁴⁷

47 R. F. von Willebrand, "Ny inhemsk vitterhet. III.", *Finsk tidskrift* 1916 Tom 80, s. 382–392.

I *Nya Argus* (1915: 24) recenseras *Olikartade skönhetsvärden* av Henning Söderhjelm, under rubriken "Sigurd Frosterus' essayer". Texterna i boken kallas 'essayer' och 'uppsatser'. Söderhjelm går inte närmare in på genrefrågan men lyfter fram samma saker som Willebrand. Uppsatsen om Nietzsche och Edwin Rohde anser Söderhjelm vara ett exempel på en mycket bra essä: "Den säkra koncentrationen av det givna stoffet, skickligheten med vilken den röda tråden löses ur den brokiga väven för att förloppet skall stå för oss i förtätad form, citaten, vilka med hammarslag betona och bekräfta det sagda – allt detta skapar en verklig och äkta essay."⁴⁸

Solljus och slagskugga. Ur hemlandets konstkrönika (1917)

De två andra böcker som Sigurd Frosterus gav ut på 1910-talet – *Solljus och slagskugga. Ur hemlandets konstkrönika* (1917) och *Regnbågsfärgernas segertåg* (1917) – handlar båda om konst och är således mycket annorlunda än *Moderna vapen* och *Olikartade skönhetsvärden*. *Solljus och slagskugga* utkom på Söderströms förlag och utgör del fyra i den tidigare omtalade serien *Essayer och kritiker*. Samlingen består av 29 uppsatser om finländsk konst och är en typisk klippbok, i det att samtliga uppsatser varit publicerade tidigare. I förordet skriver Frosterus:

Följande urval uppsatser om konst, hvilka åren 1905–1916 ingått i *Euterpe*, *Finsk tidskrift*, *Nya Pressen*, *Hufvudstadsbladet* och *Argus*, föreligga i ursprungligt skick så när som på oväsentliga rättelser och några mindre uteslutningar. Nedskrifna för dagspressen, som det öfvervägande flertalet stycken äro, spegla de det spontana uttrycket för föga genomtänkta förstahandsstämningar med öfverdrifter, rökelse och orättvisor. Vid omtryckningen har det legat författaren om hjärtat, att kvarhålla den fläkt af stunden, som förlänar en fortlöpande krönika dess egentliga berättigande.⁴⁹

Solljus och slagskugga påminner i många avseenden om Werner Söderhjelm's *Utklipp om böcker* och syftet med samlingarna torde vara detsamma: att samla in och bevara välskrivna kritiker som annars skulle riskera att falla i glömska. Alla uppsatser i boken härstammar från Frosterus tid som konstkritiker och handlar om finländska bildkonstnärer. Vissa av texterna är längre, vissa bara ett par sidor långa. Texternas är ordnade i kronologisk ordning och som följande utdrag ur innehållsförteckningen illustrerar är många av dem föga mer än referat från enskilda konstutställningar:

48 Henning Söderhjelm, "Sigurd Frosterus' essayer", *Nya Argus* 1915: 24, s. 223 f.

49 Sigurd Frosterus, *Solljus och slagskugga. Ur hemlandets konstkrönika*, Söderström & C:o förlagsaktiebolag, Helsingfors 1917a, förordet (opag.).

1906
De finska Konstnärernas 16:de utställning
Två separatutställningar. A. W. Finch och Anders Zorn
1907
Höstutställningen
Magnus Enckell och Hugo Simberg
Pekka Halonen
A. W. Finch
1908
Axel Gallén-Kallela
Louis Sparre
Höstsalongen
Pekka Halonen
Eemil Halonen
J. K. Kyyhkynen
A. W. Finch

Eftersom jag inte har lyckats hitta några recensioner av *Solljus och slagskugga* är det omöjligt att säga hur den samtida kritiken uppfattade boken. Frosterus kallar boken en 'krönika' men detta skall förmodligen uppfattas som en beskrivning av dess syfte snarare än som en regelrätt genrebeteckning.⁵⁰ De enskilda texterna kallas 'uppsatser'. Genrebeteckningen essä förekommer inte.

Regnbågsfärgernas segertåg (1917)

Regnbågsfärgernas segertåg utkom på Holger Schildts förlag år 1917 och har av Kimmo Sarje beskrivits som den bok i vilken Frosterus sammanfattar sina konstteoretiska uppfattningar. Boken består av fem uppsatser om bildkonst: "Svart och vitt", "Den Young-Helmholtz'ska färghypotesen och dess återspeglning i måleriet", "Ljusmåleriet", "Självändamålsprincipen och måleriets ställning till övriga konstarter" och "Linjen och de skilda perspektiven i det nya måleriets tjänst". I inledningen meddelar Frosterus att fyra av uppsatserna baserar sig på föredrag hållna på uppmaning av Konstflitföreningen i Finland och Finska Konstföreningen. Tre av uppsatserna har dessutom publicerats tidigare; två i *Finsk Tidskrift* och en i *Nya Argus*. Vad innehållet beträffar handlar uppsatserna i *Regnbågsfärgernas segertåg* huvudsakligen om färgens roll i måleriet. Vissa

⁵⁰ Samlingens titel – *Solljus och slagskugga* – kunde tänkas vara inspirerad av den titeltradition som enligt Göran Hägg kännetecknar den svenska essäistiken (se kapitel 2, s. 31–32), men att Frosterus verkligen skulle ha påverkats av denna titeltradition eller ens varit medveten om den är omöjligt att bevisa. Som Olof Mustelin har konstaterat är de flesta av Frosterus essäsamlingar namngivna efter samma mönster: "Gärna ställde han kontrasterna mot varandra som i titlarna på några böcker från senare år: *Solljus och slagskugga*, *Olikartade skönhetsvärden*, *Jorden krymper*, *jorden växer*, *Ståldålderns Janusansikte*, *Nordiskt i dur och moll*." Se Mustelin 1963, s. 268.

av dem är mycket teoretiska och – som Yrjö Hirn konstaterar i en recension av boken – ”delvis rätt svårfattliga”. I bokens andra uppsats går Frosterus till exempel in på de optiska lagarna, hur synsinnet fungerar och hur färgerna uppstår på näthinnan, alltså saker som en vanlig läsare knappast kan förutsättas ha någon djupare kunskap om. Stilen i boken är genomgående saklig.

I förordet kallar Frosterus texterna i *Regnbågsfärgernas segertåg* för 'studier', 'uppsatser', 'avsnitt' och 'stycken'. Genrebeteckningen 'essay' förekommer endast en gång i hela boken och det i en fotnot, på tal om en essä av den engelska konstkritikern Roger Fry.⁵¹ De samtida recensionerna av *Regnbågsfärgernas segertåg* är tyvärr inte särskilt belysande angående genreproblematiken. I *Nya Argus* (1917: 24) recenseras boken av Yrjö Hirn som använder orden 'studier', 'uppsatser' och 'kapitel' för att hänvisa till de enskilda texterna. Hirn konstaterar emellertid också att Frosterus arbete är ”sammanhållet av en helhetstanke, sådan man icke anträffar i vanliga essaysamlingar” – vilket ju onekligen tyder på att han uppfattade boken som en essäsamling.⁵² I *Hufvudstadsbladets* recension av *Regnbågsfärgernas segertåg* kallas texterna endast för 'kapitel' och 'avsnitt'.⁵³

51 Sigurd Frosterus, *Regnbågsfärgernas segertåg*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1917b, s. 299.

52 Yrjö Hirn, ”Sigurd Frosterus: Regnbågsfärgernas segertåg”, *Nya Argus* 1917: 24, s. 191 ff.

53 A G-n., recension av Regnbågsfärgernas segertåg, *Hufvudstadsbladet* 22.12.1917, s. 8.

Sammanfattning och slutkommentar

Eftersom Sigurd Frosterus litterära produktion innehåller så få kommentarer om essän är det mycket svårt att säga hur han uppfattade genren. Frosterus texter innehåller inga som helst kommentarer om vad som konstituerar eller kännetecknar en essä, och till skillnad från Werner Söderhjelm verkar Frosterus inte heller ha varit särskilt intresserad av stilens eller det personliga elementets betydelse för essän som genre. Det faktum att Frosterus betraktade H.G. Wells sociologisk-tekniska uppsatser som essäer tyder på att han skulle ha uppfattat begreppet på ett något bredare sätt än Werner Söderhjelm – ett antagande som innehållet i Frosterus egna essäsamlingar ju också stöder. Vi kan dessutom konstatera att Frosterus inte hade något emot essän som genre. Bara det faktum att han valt att karakterisera sin högt beundrade mentor Henry van de Velde som en 'teoretiker och essayist' tyder ju på att begreppet essä måste ha haft en positiv klang för Frosterus.

Som essäist var Sigurd Frosterus både mångsidig och banbrytande. Essäer om vapentechnik, atlantångare och tennis var något alldeles nytt i den finländska essätraditionen, som före 1915 (då *Moderna vapen* och *Olikartade skönhetsvärden* utkom) nästan uteslutande handlat om vittra ämnen som litteratur, konst och historia. Innehållsmässigt står många av Frosterus essäer närmare den engelska essätraditionen än den fransk-nordiska, vilket den samtida litteraturkritiken också noterade. Det är intressant att fråga sig huruvida Frosterus intresse för den anglosaxiska litteraturen möjligen påverkat hans uppfattning om essän. Olaf Homén är den första kritikern som fäst uppmärksamhet vid Frosterus anglosaxiska läggning men han är inte den enda. I en recension av *Ståldalderns janusansikte* menar signaturen E. O. att Frosterus är "starkt anglosaxiskt påverkad",⁵⁴ och i en artikel i *Åbo Underrättelser* skriver signaturen B H-t: "Sigurd Frosterus representerar en på våra breddgrader ganska sällsynt typ av essäist: polyhistorn, som med kunskaper på de mest skilda områden förenar en universell överblick, under vilken alla livsföreteelser lätt inordna sig i ett enhetligt sammanhang. [...] I den anglosaxiska världen höra skribenter av Frosterus' typ inte till de ovanligaste företeelserna, men i Skandinavien är han som sagt en rara avis."⁵⁵ Det bör dock påpekas att det inte finns några direkta bevis för att Frosterus skulle ha varit påverkad av den

54 E. O., "Kontinental essäkonst", *Svenska Pressen* 23.12.1935, s. 2. I detta fall avses visserligen inte Frosterus ämnesval utan hans intellektuella frisynd och moraliska oberoende, vilka "förlänar Frosterus författarskap en kontinentalt präglad särställning inom vår essäkonst".

55 B. H-t, "Nya essäer av Sigurd Frosterus", *Åbo Underrättelser* 11.1.1947

engelska essätraditionen. Frosterus måste ha varit en "essayist i engelsk mening", men huruvida han verkligen inspirerats av den engelska essäistiken är svårt att säga – i alla fall utan noggrannare undersökningar.

Orsaken till Sigurd Frosterus mångsidighet kan naturligtvis också sökas i hans konstuppfattning. Till skillnad från många av sina kamrater vid *Euterpe* såg Frosterus inte skönhet bara i litteraturen och konsten, utan också i det levande livet: i storstädernas folkmassor och larm, i den moderna teknikens vinningar och i konsten att döda tennisbollar. Frosterus hade en förmåga att behandla de mest olikartade ämnen ur ett estetiskt och intellektuellt perspektiv, och som flera kritiker påpekat hade han dessutom en förkärlek för stora synteser, ett intresse för hur saker och ting hängde ihop – vilket givetvis är en fördel för vilken essäist som helst.

Att Sigurd Frosterus inte kallat sina egna uppsatser och kritiker från 1900–1920 för essäer är ett både intressant och svårförklarligt faktum.⁵⁶ Av de nio böcker som Frosterus gav ut under sin livstid kan inte mindre än sju betraktas som essäsamlingar och det är uppenbart att han redan på 1910-talet betraktades som en essäist av litteraturkritikerna. Frosterus är i själva verket en av den finländska litteraturens mest utpräglade essäister; en av de få författare som faktiskt föredragit att uttrycka sig i essäform. Alltså: varför har Frosterus inte kallat sina egna uppsatser och kritiker från 1900–1920 för essäer? Frågan är inte lätt att besvara. Det finns inget som tyder på att Frosterus skulle ha ogillat genrebeteckningen och på 1910-talet torde genrebeteckningen essä dessutom ha varit så etablerad i Finland att den kunde användas utan risk för missförstånd (hade situationen varit den motsatta så hade den samtida litteraturkritiken ju knappast använt genrebeteckningen så genomgående). Kanske är det endast en slump att Frosterus inte använt begreppet essä, kanske ansåg han att ord som 'uppsats' och 'studie' trots allt beskrev hans egna texter bättre än det mer laddade ordet essä. Frosterus måste ju ha varit medveten om att uppsatserna i *Moderna vapen* och *Olikartade skönhetsvärden* inte motsvarade det som man vanligen menade med ordet essä – kanske är det därför han låtit bli att använda genrebeteckningen?

Sigurd Frosterus intar en central position i den finlandssvenska essätraditionen, framför allt på grund av att han utvidgat essäns ämneskrets. Efter 1920 publicerade Frosterus ytterligare tre

56 Detta betyder inte att Frosterus *aldrig* skulle ha kallat sina egna uppsatser för essäer. I *Ståålderns janusansikte* (1935) och *Nordiskt i dur och moll* (1946) kallar Frosterus sina uppsatser för essäer.

essäsamlingar: *Jorden krymper, jorden växer* (1930), *Ståålderns janusansikte* (1935) och *Nordiskt i dur och moll* (1946).⁵⁷ Vissa litteraturvetare har velat placera in honom i en finlandssvensk humanistisk-naturvetenskaplig och kulturkritisk essättradition tillsammans med skribenter som Atos Wirtanen och Georg Henrik von Wright – där han säkert passar, även på grund av sin förmåga till överblick och filosofisk syntes. Atos Wirtanen har själv lyft fram Frosterus essäer i sina böcker, och beskrivit Sigurd Frosterus som ”en av våra få kultureuropéer”.⁵⁸

57 I en artikel från 1958 menar Atos Wirtanen att dessa tre verk är personligare och mer essäistiska än Frosterus tidigare essäsamlingar: ”I sina föregående verk är han fackman eller journalistisk skribent. Som självständig essäist framträder han nu, från och med 1930, då han, från tekniska utgångspunkter, närmare sig uppgiften att ställa en diagnos för civilisationen och dess utvecklingsperspektiv. I 'Jorden krymper, jorden växer' har teknikern ordet. Fem år senare framträder den filosofiskt orienterade civilisationsanalytikern i 'Ståålderns janusansikte' [...]. Slutligen, efter en paus på tio år, skänker han oss sin renast, friast och personligast formade prosa i essäerna om målaren Edvard Munch, diktaren Johannes V. Jensen och målaren Olof Sager-Nelson.” Se Atos Wirtanen, ”Sigurd Frosterus, skriftställaren”, *Nya Argus* 1958: 1–2, s. 14. Påståendet att Frosterus framträder som självständig essäist först 1930 synes mig ganska obegripligt.

58 Atos Wirtanen, ”Sigurd Frosterus, skriftställaren”, *Nya Argus* 1958: 1–2, s. 17.

5. ROLF LAGERBORG – C'est moi que je peins!

Profil

Filosofen Rolf Lagerborg (1874–1959) hör till det tidiga 1900-talets mest omstridda kulturpersonligheter i Finland. Hans specialområde var moralfilosofi och psykologi, men idag är han förmodligen mera ihågkommen som kulturradikal polemiker än som vetenskapsman. Lagerborg var en provokativ debattör som gärna tog ställning till tidens brännande frågor och älskade att få utbyta hugg och slag med sina konservativa meningsmotståndare. I *Biografiskt lexikon för Finland* (2009) beskrivs hans intellektuella ståndpunkt som en blandning av "upplysningsfilosofens intellektuella liberalism" och "aristokratens förakt för konventioner".¹

Rolf Lagerborg inledde sin akademiska bana med att studera estetik och litteratur vid Helsingfors universitet, men efter att ha blivit filosofie kandidat år 1895 ägnade han sig huvudsakligen åt filosofi och psykologi. Som filosof var Lagerborg framför allt intresserad av moralens ursprung. Lagerborgs människosyn var naturalistisk och i likhet med sin lärare Edvard Westermarck

¹ Lars Hertzberg, "Lagerborg, Rolf", Henrik Knif (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2009, s. 497 f.

betraktade han moralen som en historisk och psykologisk produkt, vars ursprung inte var gudomligt utan samhällsligt. Moralen, menade Lagerborg, var en funktion av samhället och därmed också relativ – en tanke som många av hans samtida hade svårt godkänna. Som vetenskapsman var Lagerborg också intresserad av religionen som psykologiskt fenomen.² Lagerborgs tankar var radikala för sin tid och han deltog aktivt – för att inte säga aggressivt – i moral- och samhällsdebatten. Till de frågor som han propagerade för hörde bland annat religionsfrihet, kyrkans frigörelse från staten och en friare syn på kvinnans sexualitet. Lagerborg, som hatade konventioner, var inte heller rädd för att leva som han lärde. Han var en av de grundande medlemmarna i studentföreningen Prometheus, vars huvudsyfte var att frigöra kyrkan från staten, och hans giftermål med Elna Selin år 1903 kan betraktas som den första icke-kyrkliga vigseln i Finland. (Eftersom borgerliga vigslar inte var tillåtna i Finland år 1903 lät Lagerborg och Elna Selin viga sig i en domstol, med stöd av ett stadgande i 1734 års lag). Lagerborgs radikala åsikter och frispråkighet förskaffade honom många motståndare, vilket troligen försvårade hans akademiska karriär. År 1900 underkändes hans doktorsavhandling *Moralens väsen*, som behandlade moralens samhällsliga ursprung, vilket fick den besvikne Lagerborg att söka sig till Sorbonne. Där doktorerade han tre år senare med en lätt omarbetade fransk version av den underkända avhandlingen – och blev godkänd med det högsta vitsordet.³ Lagerborgs motgångar fortsatte emellertid. Hans första ansökan om docentur förkastades och då han 1931 föreslogs till innehavare av en personlig professur vid Helsingfors universitet, vägrade presidenten stadfästa utnämningen. Orsaken var en intervju i *Aftonbladet*, i vilken Lagerborg hade uttalat sig nedlåtande om den finsknationella rörelsen och det andliga klimatet i Finland.⁴ Lagerborg erhöll slutligen en personlig professur vid Åbo Akademi år 1929 och då Edvard Westermarck avgick 1933 övertog han dennes professur.⁵

Rolf Lagerborg var en flitig författare. Under det tidiga 1900-talet skrev han för ett stort antal mer eller mindre kortlivade tidningar och kulturtidskrifter, såsom *Euterpe* och *Argus*. Den största delen av hans produktion anknyter på ett eller annat sätt till moralfilosofiska och psykologiska frågor,

2 Hertzberg 2009, s. 497.

3 Hertzberg 2009, s. 498.

4 Hertzberg 2009, s. 498 f. I *Biografiskt lexikon för Finland* beskrivs episoden med Lagerborgs docentur på följande sätt: "År 1906 publicerade Lagerborg den psykologiska avhandlingen *Das Gefühlsproblem* i avsikt att speciminera för docentur. Än en gång gick hans strävan om intet: docenturen avslogs i konsistorium, denna gång på tillskyndan av teologerna. Man hänvisade till vetenskapliga brister i avhandlingen, men en utbredd uppfattning var att Lagerborgs kritiker hade påverkats av hans kyrkofientliga verksamhet."

5 Hertzberg 2009, s. 498 f.

men Lagerborg har också skrivit om andra ämnen såsom kärlek, äktenskap och mannens förhållande till kvinnan. Det är i många fall svårt att genrebestämma Lagerborgs böcker – han verkade inom många genrer och många av hans verk står någonstans på gränsen mellan vetenskaplig studie och personlig essä. Maria Antas uttrycker saken bra när hon i *Finlands svenska litteraturhistoria II* (2000) konstaterar att Lagerborg står mitt emellan författare som Edvard Westermarck och Merete Mazzarella:

Mitt emellan Edvard Westermarcks banbrytande antropologiska studie *Det mensklige äktenskapets betydelse* [sic] (1893) och Merete Mazzarellas litterära essäer i *Otrohetens lockelse. En bok om äktenskapet* (1997) placerar sig filosofen-psykologen Rolf Lagerborgs patosfyllda och omfattande textkorpus om kärleken och dess skiftande former. I dramats, essäns, självbetraktelsens och den vetenskapliga prosans former – tillsammans ett suggestivt panoptikon som belyser sexualitet, erotik, svartsjuka och frihet – kastar han ut sina ståndpunkter.⁶

I likhet med Werner Söderhjelm var Rolf Lagerborg en frankofil, vilket även syns i hans litterära produktion. För Lagerborg, som hade studerat i Paris, beundrade den franska upplysningens tänkare och talade en perfekt franska, kom Frankrike alltid att framstå som ett ljusets och frihetens land på jorden. Lagerborg har i många av sina texter vittnat om den oerhörda betydelse Frankrike haft för hans intellektuella utveckling – se till exempel memoarerna från 1942, essäsamlingen *Invita Minerva* (1918) och essäsamlingen *Fransk livssyn* (1931) – och hans beundran för fransk litteratur och kultur är något som bör tas i beaktande då man undersöker hans relation till essän som genren.

Rolf Lagerborgs essäproduktion har inte undersökts tidigare, kanske för att hans uppsatsers form hamnat i skuggan av deras polemiska innehåll. I *Finlands svenska litteraturhistoria II* kommenteras Lagerborgs essäer inte med ett ord (även om han nog behandlas i samma kapitel som essäisterna). Thomas Warburtons *Åttio år av finlandssvensk litteratur* är något mer informativ: här konstateras det att Lagerborg "var starkt påverkad av sina franska studier och en elegant essäist".⁷ Utförligast har Lagerborgs essäistik behandlats av Pekka Tarkka i det litteraturhistoriska verket *Suomen kirjallisuus VIII. Kirjallisuuden lajeja* (1970).⁸ Att litteraturhistoriker inte fäst större uppmärksamhet vid Lagerborgs betydelse som essäist kan bero på att han inte publicerat särskilt många

6 Maria Antas, "Rolf Lagerborg", Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen: 1900-talet*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2000, s. 211

7 Thomas Warburton, *Åttio år av finlandssvensk litteraturhistoria*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1984, s. 75. Lagerborgs frankofili är för övrigt en faktor som måste tas i beaktande då man undersöker hans essäistik.

essäsamlingar, i alla fall inte under åren 1900–1920. Majoriteten av hans böcker från denna tid måste klassas som antingen vetenskapliga arbeten eller monografier. Under 1900-talets två första decennier publicerade Lagerborg egentligen bara en bok som kan betraktas som en essäsamling: *Invita Minerva: studier i ohöljt* (1918). Den är å andra sidan utomordentligt intressant ur ett genrehistoriskt perspektiv.

I den första delen av detta kapitel försöker jag bilda mig en uppfattning om Rolf Lagerborgs förhållande till essän utgående från hans egna kommentarer om genren. De texter jag har granskat är dels Lagerborgs uppsatser i *Finsk tidskrift*, *Euterpe*, *Argus* och *Nya Argus* från tiden 1900–1920, dels böckerna *Moralens väsen* (1900), *Den platoniska kärleken* (1915) och *Invita Minerva* (1918).⁹ I kapitlets andra del undersöker jag vad Lagerborg har kallat sina egna uppsatser från perioden 1900–1920. Det analyserade materialet består av Lagerborgs uppsatser i *Finsk tidskrift*, *Euterpe*, *Argus* och *Nya Argus*, samt boken *Invita Minerva: studier i ohöljt* (1918) – det enda av Lagerborgs verk från 1900–1920 som rent tekniskt sett kan beskrivas som en essäsamling. Min avsikt är att undersöka huruvida Lagerborg har kallat sina egna texter för essäer och i vilken utsträckning han i så fall har gjort det. Jag undersöker också vad den samtida litteraturkritiken skrivit om *Invita Minerva* och vilka genrebeteckningar de använt för att beskriva den.

8 Pekka Tarkka, "Essee", Pekka Tarkka (toim.), *Suomen kirjallisuus VIII. Kirjallisuuden lajeja*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1970, s. 229 och 246 ff.

9 För att få en fullständig bild av Lagerborgs sätt att bruka begreppet essä borde man förmodligen också bekanta sig med hans franska och tyska avhandlingar från 1903 och 1905 – inte minst eftersom genrebeteckningen 'essai' faktiskt förekommer i den franska avhandlingens titel (som är *La morale publique: essai d'analyse générale des faits moraux*) – men på grund av det begränsade utrymmet har jag tvingats lämna dem åsido.

Rolf Lagerborgs kommentarer om essän och bruk av genrebeteckningen essä

Rolf Lagerborgs texter från 1900–1920 innehåller mycket få direkta kommentarer om essän som genre och den som vill veta mera om hur Lagerborg uppfattade essän måste nöja sig med att studera hur och i vilka sammanhang han använt genrebeteckningen. Den första gången Lagerborg brukar genrebeteckningen är i sin underkända doktorsavhandling *Moralens väsen* (1900). I förteckningen över anförda arbeten nämner Lagerborg inte mindre än fem verk med genrebeteckningen essä i titeln: Michel de Montaignes *Essais*, John Lockes *An Essay concerning Human Understanding*, Spencers *Essays, scientific, political and speculative*, den tyska psykologen W. Wundts *Essays* och David Humes *An Enquiry concerning the Principals of Morals (T. IV of the Essays and Treatises on several Subjects)*.¹⁰ Förteckningen är intressant eftersom den visar att Lagerborg redan år 1900 måste ha varit medveten om att begreppet essä kunde användas på mycket olika sätt. (Montaignes *Essais* och Lockes *An Essay concerning Human Understanding* har ju knappast något annat gemensamt än det faktum att båda kallas essäer.) Av de utländska essätidningarna verkar Lagerborg ha varit mest bekant med den franska – både den montaignska traditionen och den mer vetenskapliga. I sina uppsatser och böcker nämner han till exempel (förutom Montaigne) Ribots *Essais sur les passions*,¹¹ och en svensk översättning av Richets *Essai d'une psychologie générale*.¹² Genrebeteckningen 'essai' förekommer för övrigt också i Lagerborgs franska doktorsavhandling, vars fulla titel är *La morale publique: essai d'analyse générale des faits mourax*.

I *Finsk tidskrift*, *Euterpe*, *Argus* och *Nya Argus* använder Lagerborg begreppet essä på ett sätt som påminner om Werner Söderhjems – alltså huvudsakligen om litterära och kulturhistoriska uppsatser. I *Euterpe* nämner Lagerborg till exempel att journalisten och estetikern Ghensi ägnat Aino Ackté ett kapitel ”i en samling essayer öfver celebra samtida”,¹³ och i ett annat nummer nämner han ”den särskilda essay” som Maurice Maeterlinck tillägnat slumpen.¹⁴ I *Argus* recenserar Lagerborg *Nykyajan näytelmäkirjoittajia* av Jalmari Hahl, en bok som beskrivs som ”en samling essayer över yngre franska dramförfattare”.¹⁵ Detta bruk av genrebeteckningen essä ligger ju rätt

10 Rolf Lagerborg, *Moralens väsen* [diss.], G. W. Edlund (i distribution), Helsingfors 1900, s. 3 ff.

11 Rolf Lagerborg, *Den platoniska kärleken*, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1915, s. 221

12 Rolf Lagerborg, ”Två böcker om fromhet I”, *Nya Argus* 1915: 22, s. 200.

13 Rolf Lagerborg, ”Orsola”, *Euterpe* 1902: 25, s. 2.

14 Rolf Lagerborg ”Maurice Maeterlinck: Le temple enseveli”, *Euterpe* 1902: 29, s. 6.

15 Rolf Lagerborg, ”Jalmari Hahl: Nykyajan näytelmäkirjoittajia”, *Argus* 1908: 24, s. 1.

nära Söderhjelm. Lagerborg var dock också medveten om att det fanns essäer som *inte* handlade om litterära, konstnärliga eller kulturella ämnen. I *Argus* nämner Lagerborg till exempel att den tyska journalisten Maximilian Harden är "onjutbart kall som essayist i konstnärliga ämnen" – vilket ju antyder att en essä, enligt Lagerborg, också kunde handla om icke-konstnärliga ämnen.¹⁶ Lagerborgs kommentar om att den psykoanalytiska konstuppfattningen vunnit burskap bland "litterära essayister" (i en uppsats i *Finsk tidskrift*) kan möjligen tolkas på samma sätt; fanns det litterära essäister så fanns det naturligtvis också icke-litterära essäister.¹⁷ Slutligen kan man nämna den recension av Hans Larssons bok *Filosofien och politiken* som ingår i *Nya Argus*; Lagerborg beskriver boken som en "essaysamling" och konstaterar att den handlar om "aktuella ämnen".¹⁸ Enligt Lagerborg kunde en essä alltså också handla om aktuella frågor såsom politik. Allt detta tyder på att Rolf Lagerborg hade en rätt mångsidig uppfattning om essän som genre.

Även om Rolf Lagerborg inte har uttalat sig om det personliga elementets eller stilens betydelse för essän, är det möjligt att läsa vissa saker mellan raderna. Lagerborg hade till exempel inget emot att man kombinerade vetenskap och konst. I en artikel i *Finsk tidskrift* försvarar han Nietzsche, som Th. Rein i en tidigare uppsats anklagat för bristande vetenskaplighet. Enligt Lagerborg är just stilen en av Nietzsches stora förtjänster, det faktum att han "gjort filosofin njutbar för människobarnen" och är ett "mellanting af tänkare och skald, af sanningsvittne och svärmare".¹⁹ Detta försvar av Nietzsches stil säger ju inte något direkt om Lagerborgs förhållande till essän, men visar i alla fall att han, liksom Söderhjelm, inte hade något emot att man kombinerade vetenskap och en god, till och med skönlitterär, stil.²⁰ Lika klart är det att Lagerborg inte hade något emot populärvetenskap. I en recension i *Finsk tidskrift* konstaterar han att det "hos oss icke råder öfverproduktion i branschen populär vetenskap". Lagerborg frågar om Finland har något som kan jämföras med de högklassiga populärvetenskapliga serier som utkommer i Sverige och svarar själv: "Vi hafva en och annan föreläsningsserie som separat förlägges och snart är 'förlagd', spridda uppsattser [sic] i tidskrifter, – hvad öfrigt liknande står till buds är af rent folkeligt innehåll. Då nu blott en

16 Rolf Lagerborg, "Kätterska tänkare III. Harden och hans skola", *Argus* 1908: 4, s. 5.

17 Rolf Lagerborg, "Psykoanalysen i konstfilosofien", *Finsk tidskrift* 1918 Tom 84, s. 116.

18 Rolf Lagerborg, "Två böcker om fromhet I", *Nya Argus* 1915: 22, s. 201.

19 Rolf Lagerborg, "Th. Rein om Nietzsche. En gensaga", *Finsk tidskrift* 1901 Tom 50, s. 514.

20 Lagerborgs beskrivning av Nietzsche som ett "mellanting af tänkare och skald" påminner för övrigt mycket om Söderhjelm's beskrivning av Levertin som "både vetenskapsman och skald" och Brandes beskrivning av essän som "denne videnskabeligt-kunstneriske Afart". Det faktum att både Brandes, Levertin och Nietzsche hörde till Euterpekretsens förebilder säger förmodligen något om hur denna generations vetenskapliga ideal såg ut. För euterpisterna var en god stil ett centralt krav; man var inte en verkligt stor vetenskapsman om man inte också, i likhet med en Brandes eller en Nietzsche, kunde trollbinda läsaren med sina ord.

försvinnande procent af Sveriges nämnda, till stor del förträffliga litteratur går till Finland, måste man häri se en brist i våra kulturella behof, en försummad riktning, som är värd att uppodlas, huru mycket än andra områden draga det härskande intresset och uppmärksamheten till sig.”²¹ Dyliga kommentarer tyder på att Lagerborg var positivt inställd till populärvetenskapliga texter (och medveten om det problematiska i att enskilda uppsatser som enbart publicerades i tidningar och tidskrifter snabbt glömdes bort).

Dock, Lagerborgs mest explicita – och mest intressanta – uttalande om essän står att finna i företalet till hans egen essäsamling *Invita Minerva: studier i ohöljt* (1918). Essäerna i *Invita Minerva* är i hög grad självbiografiska och i företalet ber Lagerborg läsaren om ursäkt för att han valt att skriva om sig själv. ”Helt visst är det förhävelse”, konstaterar Lagerborg, ”att utan alla omsvep skriva *de se ipso*, våga en hel bok om sitt splitternakna själv; det skall dömas oförskämt eller smått förryckt: som högmod, som jagdyrkan, som exhibitionism.”²² Men han fortsätter: ”Kanske kan det avvända en möjlig betänksamhet ifråga om en så oblyg litteraturart, om man påminner sig företalet till Montaignes *Essais*. *C'est moy que ie peins*, förklarar mästaren obesvärat, men för att varna läsaren: *ainsi, Lecteur, ie suis moymesme la matiere de mon liure: ce n'est pas raison que tu employes ton loisir en un subiect si friuole et si vain.*”²³ Dessa kommentarer visar att Lagerborg hade läst Montaigne och måste ha uppfattat essän (eller i alla fall essäerna i *Invita Minerva*) på ungefär samma sätt som denne: som en ”oblyg litteraturart”, en text som inte enbart handlade om ett valfritt ämne, utan också om författaren själv. *Invita Minerva* är också intressant eftersom Lagerborg faktiskt kallar uppsatserna i boken för essäer – ett faktum som jag går närmare in på i den andra delen av min analys.

Slutligen kan man, mest som en kuriositet, notera Lagerborgs ohistoriska sätt att använda begreppet essä i *Den platoniska kärleken* (1915). I det tredje kapitlet redogör Lagerborg för den antika uppfattningen om att det finns två olika Afrodite (såsom den framträder i Platons *Symposion*) men konstaterar sedan att denna uppfattning förmodligen är äldre än Platon själv: ”Platon är knappast själv denna utläggnings upphovsman; han synes följa någon av tidens

21 Rolf Lagerborg, ”Sydney Alrutz: I vår tids lifsfrågor; anm. af Rf Lg.”, *Finsk tidskrift* 1899 Tom 47, s. 300.

22 Rolf Lagerborg, *Invita Minerva. Studier i ohöljt*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1918, s. 10.

23 I Jan Stolpes svenska översättning från 1986 lyder de franska citaten: ”Det är mig själv jag målar.” och ”Alltså, läsare, är det jag själv som är ämnet för min bok. Du har ingen anledning att använda din tid på ett så intetsägande och meningslöst ämne.” Se Michel de Montaigne (översättning och förord: Jan Stolpe), *Essayer. Bok I*, Atlantis, Stockholm 1994, s. 13.

essayister, – det var hans sätt att recensera och rätta dem.”²⁴ Vilka av ”tidens essayister” som avses förblir oklart, men kommentaren visar att Lagerborg också kunde betrakta antika författare som essäister.

²⁴ Rolf Lagerborg, *Den platoniska kärleken*, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1915, s. 47.

Rolf Lagerborgs essäer och essäsamlingar

I detta avsnitt undersöker jag vilka genrebeteckningar Rolf Lagerborg använt om sina egna texter från 1900–1920. Jag börjar med att granska de texter som Lagerborg publicerat i fyra finländska tidskrifter (*Finsk tidskrift*, *Euterpe*, *Argus* och *Nya Argus*) och övergår sedan till att granska den enda av Lagerborgs böcker från 1900–1920 som rent tekniskt sett kunde beskrivas som en essäsamling: *Invita Minerva* (1918). För att visa hur komplicerad frågan om genre är kommer jag också att undersöka vilka genrebeteckningar den samtida litteraturkritiken använt om *Invita Minerva*.

Finsk tidskrift, Euterpe, Argus och Nya Argus

I likhet med Werner Söderhjelm och Sigurd Frosterus har Rolf Lagerborg inte kallat sina egna tidskriftsuppsatser från 1900–1920 för essäer. Under åren 1900–1920 publicerade Lagerborg 13 texter i *Finsk tidskrift*, 28 texter i *Euterpe*, 8 texter i *Argus* och 12 texter i *Nya Argus*.²⁵ Av dessa kallas inte en enda för essä. Lagerborg hänvisar över huvud taget rätt sällan till sina egna uppsatser och då han gör det är det med begrepp som 'studie',²⁶ 'artikel',²⁷ och 'uppsats'.²⁸ Att Lagerborg inte kallat sina egna tidskriftsuppsatser för essäer kan naturligtvis vara en ren slump – i sina memoarer från 1942 beskriver han i varje fall sig själv och sina euterpistkamrater som essäister: ”Bläddrar man igenom *Euterpe*, finner man att dess tempelsvenner trakterade många instrument. Utom om vitterhet och kärlek, moral och religion, som borde rensas från gudsdyrkan, skrev Lagerborg om bildande konst och teater. Olycklig kärlek till konsten jäste [...] hos flertalet av oss: skönsjäljar, essäister mera än trägna yrkesmän.”²⁹ Dock: till skillnad från Werner Söderhjelm och Sigurd Frosterus har Rolf Lagerborg faktiskt kallat vissa av sina egna texter för essäer. Detta sker i företalet till *Invita Minerva* (1918), den enda av Lagerborgs böcker från 1900–1920 som rent tekniskt sett

25 I dessa siffror ingår inte bara uppsatser och andra ”essäliknande” texter, utan också debattinlägg, insändare, m.m. För en fullständig lista över alla texter som Lagerborg publicerat i *Finsk tidskrift*, *Euterpe*, *Argus* och *Nya Argus* under åren 1900–1920, se Bilaga 3.

26 Se t.ex. Rolf Lagerborg, ”Psykoanalysen i konstfilosofien”, *Finsk tidskrift* 1918 Tom 84, s. 132.

27 Se t.ex. Rolf Lagerborg, ”Till Rob. Tigerstedts vetenskapslära. Några tillägg. I”, *Finsk tidskrift* 1920 Tom 88, s. 62 & Rolf Lagerborg, ”Naturuppfattningens nydaning. I”, *Finsk tidskrift* 1920 Tom 89, s. 25.

28 Se t. ex. Rolf Lagerborg, ”Till Rob. Tigerstedts vetenskapslära. Några tillägg. III”, *Finsk tidskrift* 1920 Tom 88, s. 240 & Rolf Lagerborg, ”Naturuppfattningens nydaning. I”, *Finsk tidskrift* 1920 Tom 89, s. 39.

29 Rolf Lagerborg, *I egna ögon – och andras. En bok om att känna sig själv*, Söderström & C:o förlagsaktiebolag, Helsingfors 1942, s. 67 f.

kan betraktas som en essäsamling. *Invita Minerva* är mycket intressant ur ett genrehistoriskt perspektiv och väl värd en närmare granskning.

Invita Minerva: studier i ohöljt (1918)

Invita Minerva: studier i ohöljt utkom på Holger Schildts förlag år 1918. Boken består av tio uppsatser som alla varit publicerade tidigare och härstammar från åren 1902–1911.³⁰ Dessa är:

Av livets morgondrömmar
En sjukhistoria
Vallfart
Låt oss en söndag tänka på oss själva
Underlandet
Det skymmer
Acedia
Vanitatum vanitas
Le moi est haïssable
Vrak

Uppsatserna i *Invita Minerva* bär inga genrebeteckningar, men i bokens företal kallar Lagerborg dem 'studier i jagsjuka', 'resebrev' och 'essayer'.³¹ Detta är anmärkningsvärt nog den enda gången som Lagerborg har kallat sina egna texter essäer, i alla fall i de texter från 1900–1920 som jag granskat. Essäerna i boken kunde beskrivas som ett slags självbetraktelser, i vilka Lagerborg analyserar olika känslor och tankar med utgångspunkt i sitt eget liv.³² I det intressanta företalet förklarar Lagerborg att han valt att skriva om sig själv emedan det är bättre att "jag-problemet inklädes i livets kött och blod" än att det "plockas sönder i anemiska abstraktioner".³³ "Är det aldrig tillåtet att tala om sig själv?" frågar Lagerborg, och fortsätter:

Helt visst är det förhåvelse att utan alla omsvep skriva *de se ipso*, våga en hel bok om sitt splitternakna själv; det skall dömas oförskämt eller smått förryckt: som högmod, som jagdyrkan, som exhibitionism. Redan det att någon gitter syssla med sig själv i tider som

30 I sina memoarer meddelar Lagerborg att uppsatserna i *Invita Minerva* härstammar från åren 1902–1911. Se Lagerborg 1942, s. 136.

31 Lagerborg 1918, s. 9 f. Att Lagerborg kallar uppsatserna för "resebrev" beror på att många av dem ursprungligen skrivits under hans resor utomlands.

32 I sina memoarer kallar Lagerborg *Invita Minerva* en 'biktbok' och meddelar att uppsatserna "handlar om författaren i kamp med sin ovärdighetskänsla" och att de tillkommit "för att rannsaka och avslöja det leda självet ända till bottenfällningen." Se Lagerborg 1942, s. 136.

33 Lagerborg 1918, s. 9.

dessa, då brutala yttre händelser och kollektivintressen uppsluka allt eget och allt inre liv, – stämplar det ej mannen som sjukling eller vettvilling? Var det mig fjärran att slå mig för mitt bröst; men essayerna här nedan stamma från ett gånget, ett lyckligt individualismens skede; och det är mest till självtukt som dessa foster fötts, för att slippa självintresset, för att tvinga ut den leda självuppfylldheten – en urladdning till hälsa, till varning och bättring måhända även för andra i liknande anfäktelse.³⁴

Som man kunde vänta sig är essäerna i *Invita Minerva* mycket personliga och subjektiva. I "Av livets morgondrömmar" beskriver Lagerborg sina ungdomsdrömmar, i "Acedia" den motvilja mot arbetet och allmänna livsleda som är akademikers yrkessjukdom. Andra ämnen som Lagerborg behandlar är självförakt, fåfänga, lycka och olycka – och alltid med utgångspunkt i sitt eget liv. Samtliga essäer är konstruerade kring Lagerborgs egna upplevelser. "En sjukhistoria" utspelar sig på en båtresa över Ålands hav, "Vrak" på ett kurhotell på Rivieran. I "Låt oss en söndag tänka på oss själva" beskriver Lagerborg en tågresä mellan Berlin och Basel, och "Vallfart" är uppbyggd kring ett besök till Nietzsches grav. Det är de yttre omständigheterna som ger upphov till de tankar och känslor som Lagerborg analyserar, och på detta sätt är författaren ständigt närvarande i texten, både som subjekt och objekt. Tonen i essäerna är stundom skämtsam och självvironisk, stundom vemodig. Samtliga är skrivna i första person; det är ett 'jag' som talar i dem. Inledningen till "Vallfart" är mycket typisk:

En höstdag i grått väder, en mild och stilla helgdagsmorgon, vallfärdade vi, min unga hustru och jag, till Nietzsches grav. Icke långt från Leipzig, en timmes väg med tåg; fram över ett hav av fält, åkrar i vintervila, tröstlöst enahanda.³⁵

Liksom också inledningen till "En sjukhistoria":

"Ljuvt är att minnas ont, som övervunnits", menade de gamla romarna; endast slutet varit gott, dröja vi i tanken gärna vid överståndna vedermodor. Så lyster mig att vittna om vissa hemska kval och huru gott de gjorde mig. Det var bara en sjösjuka, och den var bara på Ålands hav. Men jag profiterade av eländet nästan så bra som av en lindrig tyfus.³⁶

Intressant nog dyker Montaignes namn upp flera gånger i *Invita Minerva*. Den första gången är i den redan citerade inledningen, då Lagerborg tillbakavisar alla anklagelser om självdyrkan genom att hänvisa till Montaigne. Men Montaignes namn dyker också upp senare. I uppsatsen "Le moi est

34 Lagerborg 1918, s. 10.

35 Lagerborg 1918, s. 33.

36 Lagerborg 1918, s. 23.

haïssable” ställer Lagerborg upp Pascals devis ”le moi est haïssable” (jaget är mig hatiskt) mot Montaignes obekymrade självupptagenhet och analyserar de två författarnas livsåskådning. Pascal, konstaterar Lagerborg, kritiserar Montaigne för att denne ständigt sysslar med sig själv, ”icke i förbigående [...] utan tvärtom med avsikt och av ursprunglig princip, fattande det såsom sin väsentligaste uppgift”.³⁷ Lagerborg väger Pascals och Montaignes filosofier mot varandra och konstaterar att båda har sina för- och nackdelar, men hans sympatier är avgjort på Montaignes sida:

Att taga parti för den hedningen Montaigne, det är som att förflyttas från öknen till Arkadien. Ty det Montaigne vill lära oss är sorglös självbelåtenhet – och lyckan, när var hon annat? Att läsa Montaigne är att förjaga alla misräkningar, målen som förfelats och högmod som gått för [sic] fall. Det är att uppge striden och le däråt, att förlossas från det fåvitska vilja mer än kunna, som ju merendels är våra olyckors rot. Det kännes som att lyftas högt över livet, upp till det olympiskt liknöjda ovanefter, som hägrade för antiken; det blir att försona sig med sitt arma själv, sådant det en gång danats, inrikta sitt liv, det liv man har kvar, detta sitt själv till godo.³⁸

Vid en närmare granskning visar sig Lagerborgs essäer ha mycket gemensamt med Montaignes essäer. Både Lagerborg och Montaigne använder samma metod i sina essäer: båda skriver med utgångspunkt i sina egna erfarenheter och granskar omvärlden genom sitt eget jag. Att Lagerborg frossar i sin subjektivitet beror inte på simpel självupptagenhet, tvärtom: liksom Montaigne gör han det ”med avsikt och av ursprunglig princip”. Lagerborgs sätt att väga olika auktoriteters åsikter mot varandra och gå i dialog med dem påminner också om Montaignes. I essän ”Det skymmer” kritiserar Lagerborg den sokratiske sentensen 'känn dig själv' (och dess underförstådda mening 'försök inte överskrida dina gränser') genom att – helt konkret – gå i dialog med den grekiska filosofen:

Min vän, skulle den vise Sokrates svara, sök gärna att fullkomna dig i dina anlags riktning, men ävlas ej att syssla med det du ej har anlag för. [...] Jag slingrar mig undan som en påtrampad orm, jag reser mig i trots: Jaså, dygdädle Sokrates, är det din dygdelära? Betänk vad du säger; eller innebär det icke: o, yngling, det är fåfängt att försöka skapa om sig; håll till godo med ditt själv, låt dig endast gå i dina anlags riktning; är du född till odåga, så blir du aldrig annat [...]. [...] Så förför du ungdomen till misströstan, Sokrates; en irrlärare är du; en arglist, ett gift är ditt berömda ”känn dig själv!”³⁹

37 Lagerborg 1918, s. 121.

38 Lagerborg 1918, s. 132 f.

39 Lagerborg 1918, s. 72 ff.

Slutligen kan man ännu notera att Lagerborg, i likhet med Montaigne, verkar ha uppfattat sin bok som ett slags självporträtt. I inledningen skriver han: "De [uppsatserna i boken] speglade i skärvor ett alltför mänskligt självliv, huru varmt man engång ville och vilket vrak man var; de samlade sig till en livsbild, till en personlig livssyn – min tillvaros testamente."⁴⁰ Formuleringen för tankarna till Montaignes ord i inledningen till *Essais*: "Här vill jag bli sedd sådan jag är, enkel, naturlig och vardaglig, utan anspänd förkonstling; ty det är mig själv jag målar."⁴¹ Då man adderar ihop allt detta – citaten, hänvisningarna, Lagerborgs uppenbara beundran av Montaigne och likheterna i metod och syfte – verkar det sannolikt att essäerna i *Invita Minerva* i alla fall delvis inspirerats av Montaigne *Essais*.

Invita Minerva fick ett gott mottagande i den finländska pressen. I *Hufvudstadsbladet* (13.10.1918) recenserades boken av Olaf Homén, som använder genrebeteckningarna 'essayer', 'studier' och 'resebrev' för att beskriva Lagerborgs texter – alltså samma genrebeteckningar som Lagerborg själv använder i inledningen. Begreppet 'essay' förekommer hela sex gånger i recensionen, och även om Homén inte går närmare in på genrefrågan råder det inga tvivel om att han betraktade *Invita Minerva* som en essäsamling. Homén berömmar även Lagerborgs "glänsande stilkonst" och betonar att *Invita Minerva* är en mycket rolig bok.⁴² Hagar Olssons recension i *Dagens Press* (30.10.1918) är inte fullt lika positiv som Homéns, men även Olsson berömmar "den konstnärliga flykten och finheten i Rolf Lagerborgs stil". I likhet med Homén talar även Olsson om texterna som 'essayer'.⁴³ Förutom Homéns och Olssons recensioner kan man ytterligare nämna recensionerna i *Svenska Tidningen* (14.11.1918) och *Studentbladet* (1919: 11). I den förstnämnda recensionen kallas Lagerborgs texter 'essayer' och 'uppsatser',⁴⁴ i den senare enbart 'essayer'.⁴⁵ I *Studentbladets* recension kallas *Invita Minerva* dessutom uttryckligen för en 'essaysamling'. Det råder alltså inga tvivel om att den samtida litteraturkritiken uppfattade Lagerborgs *Invita Minerva* som en essäsamling.

40 Lagerborg 1918, s. 10.

41 Montaigne 1994, s. 13.

42 Olaf Homén, "I marginalen", *Hufvudstadsbladet* 13.10.1918, s. 18.

43 Hagar Olsson, "En jagsjuks bikt", *Tidiga fanfarer och annan dagskritik*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1953, s. 13–18. Hagar Olssons recension av *Invita Minerva* publicerades ursprungligen i *Dagens Press*. Citaten är ur den omtryckta versionen.

44 A. E., "Mot den vittra gudinnans vilja", *Svenska Tidningen* 14.11.1918, s. 3.

45 B. O., "Böcker", *Studentbladet* 1919: 11, s. 115.

Sammanfattning och slutkommentar

Som jag har visat innehåller Rolf Lagerborgs produktion från 1900–1920 mycket få direkta kommentarer om essän. De texter jag har granskat innehåller praktiskt taget inga som helst resonemang om essän som genre, liksom inte heller kommentarer om essäns stil eller innehåll – vilket kanske kan tolkas som att Lagerborg inte var särskilt intresserad av dessa frågor. Vi kan emellertid sluta oss till att Lagerborg inte hade något emot att man kombinerade vetenskap och konst, och att han ansåg det viktigt att en vetenskapsman skulle ha en god stil. Granskar man Lagerborgs bruk av genrebeteckningen essä finner man att den påminner om Werner Söderhjelm; i likhet med denne har Lagerborg huvudsakligen använt begreppet om litteratur- och kulturhistoriska uppsatser. Det finns dock vissa detaljer som tyder på att Lagerborg uppfattade essän som en mer personlig och subjektiv genre än Söderhjelm; härom skvallrar framför allt hans beskrivning av essän som en ”oblyg litteraturart”. I vilket fall som helst var Lagerborg redan tidigt medveten om att begreppet essä kunde användas om mycket olika slags texter och att en essä också kunde handla om icke-litterära och -konstnärliga ämnen.

Av de essäister som Lagerborg nämner verkar Michel de Montaigne ha varit den som stod hans hjärta närmast. Montaigne citeras i förvånansvärt många av Lagerborgs texter från 1900–1920, bland annat i *Moralens väsen*, i *Den platoniska kärleken*, i *Invita Minerva*, samt i diverse uppsatser i *Finsk tidskrift*, *Euterpe* och *Nya Argus*.⁴⁶ I den underkända doktorsavhandlingen från 1900 (som är den tidigaste av de texter jag har inkluderat i min analys) citerar eller hänvisar Lagerborg till Montaignes *Essais* hela åtta gånger.⁴⁷ Då Lagerborg nämner Montaigne är det alltid med gillande och i en uppsats i *Finsk tidskrift* beskriver han Montaigne som ett av sina ideal som skeptisk kommentator.⁴⁸ Vissa av Lagerborgs essäer uppvisar likheter med Montaignes essäer (tydligast är detta i essäsamlingen *Invita Minerva*) och även om det är svårt att bevisa en direkt påverkan, verkar det sannolikt att Montaigne varit en av Lagerborgs förebilder inom essäistiken.

46 Se till exempel Rolf Lagerborg, *Moralens väsen*, s. 68, Lagerborg, *Den platoniska kärleken*, s. 12 och 118, Lagerborg, *Invita Minerva*, s. 11 och 121, Lagerborg, ”Etik – ett skolans undervisningsämne I”, *Euterpe* 1903: 31, s. 393, Lagerborg, ”Grammatici certant”, *Finsk tidskrift* 1915 Tom 78, s. 466, Lagerborg, ”Odödliga gudar”, *Nya Argus* 1920: 23, s. 187.

47 Lagerborg, *Moralens väsen*, s. 68, 72, 82, 87, 120, 133, 139 och 152.

48 Rolf Lagerborg, ”Grammatici certant”, *Finsk tidskrift* 1915 Tom 78, s. 466. I sin självbiografi nämner Lagerborg dessutom att han i sin ungdom ägde Montaignes *Essais* ”i ursprunglig gammalfransk dräkt”. Se Lagerborg 1942, s. 357.

Rolf Lagerborgs egna essäer från 1900–1920 kan delas in i två grupper: dels de subjektiva uppsatserna i *Invita Minerva* och dels mer "traditionella" uppsatser om litterära, konstnärliga och kulturella ämnen. De senare essäerna är mycket tidstypiska och skiljer sig inte på något avgörande vis från Werner Söderhjelm's motsvarande, i alla fall vad ämnesval beträffar. Det som verkligen skiljer Lagerborg från Söderhjelms och Frosterus är de subjektiva – eller "montaignska" – essäerna i *Invita Minerva*. Essäerna i *Invita Minerva* handlar varken om litteratur eller vapenteknik; de handlar framför allt om individen Rolf Lagerborg och dennes syn på världen. För Lagerborg var essän inte bara en stilistiskt njutbar litteratur- eller kulturhistorisk uppsats; den kunde också vara en "oblyg litteraturart" i vilken författaren fritt kunde skriva om sig själv och sina egna, högst personliga tankar. Lagerborg torde vara en av de första i Finland som ägnat sig åt denna typ av medvetet subjektiv essäistik och *Invita Minerva* kan därmed betraktas som en milstolpe i den finlandssvenska essäistikens historia.

Trots sin beundran för Montaigne har Rolf Lagerborg endast undantagsvis använt genrebeteckningen essä om sina egna texter från 1900–1920. Då Lagerborg hänvisar till sina egna texter från denna tid är det med ord som 'uppsatser', 'studier' och 'artiklar' – det enda undantaget från denna regel är inledningen till *Invita Minerva*, i vilken Lagerborg talar om 'essayer'. Frågan om varför Lagerborg inte kallat sina uppsatser i *Finsk tidskrift*, *Euterpe* och *Argus* för essäer är svår att besvara (särskilt då man betänker att många av essäerna i *Invita Minerva* ursprungligen publicerats i just *Euterpe* och *Argus*). Måhända är det en ren slump att Lagerborg inte använt genrebeteckningen oftare, måhända inte. Det finns i alla inget som tyder på att Lagerborg skulle ha ogillat genrebeteckningen.

Om Werner Söderhjelm's essäer kan räknas till den fransk-nordiska litteraturkritiska essätraditionen och Sigurd Frosterus är den första "engelska" essäisten i vår litteratur, så kunde Rolf Lagerborg beskrivas som en av den subjektiva, montaignska essätraditionens första representanter i Finland – en av de första som medvetet lyft fram sig själv i sina essäer, "med avsikt och av ursprunglig princip". Lagerborg var aldrig rädd för att bjuda på sig själv och mot denna bakgrund är det bara naturligt att den subjektiva essätraditionen tilltalade honom. En god subjektiv essäist måste vara både självsäker, respektlös och en gnutta narcissistisk – och om det var något som "rebellerna" Lagerborg hade i övermått, så var det självsäkerhet och respektlöshet.

6. AVSLUTNING

I denna pro gradu-uppsats har jag undersökt hur tre framstående essäister – Werner Söderhjelm, Sigurd Frosterus och Rolf Lagerborg – uppfattat och använt genrebeteckningen essä under åren 1900–1920. Intressant nog verkar var och en av dessa författare ha uppfattat genrebeteckningen essä på lite olika sätt. Werner Söderhjelmns bruk av genrebeteckningen essä är mycket tidstypiskt och påminner i hög grad om Georg Brandes och Oscar Levertins. Då Söderhjelm använder genrebeteckningen essä är det nästan alltid för att beskriva en kortare litteratur- eller kulturhistorisk uppsats, ofta i form av en personkaraktäristik vars syfte är att ge en historisk-psykologisk bild av den avbildade personen och hans konstnärliga eller vetenskapliga produktion. Detta bruk av genrebeteckningen var av allt att döma det ”normala” under åren 1900–1920 och det var uppenbarligen på detta sätt som den stora allmänheten uppfattade begreppet. Sigurd Frosterus texter innehåller ytterst få kommentarer om essän som genre, men utgående från hans egna essäer verkar han ha gett begreppet essä en något vidare betydelse än Söderhjelm. Frosterus essäer från 1900–1920 handlar nämligen inte endast om litteratur och andra vittra ämnen, utan också om så olikartade ämnen som tennis, atlantångare och den moderna storstaden. Rent innehållsmässigt står många av Frosterus essäer närmare den engelska essätraditionen än den fransk-nordiska, vilket den samtida litteraturkritiken också noterade. Rolf Lagerborg verkar ha uppfattat essän som en subjektivare och personligare genre än vare sig Frosterus eller Söderhjelm – härom vittnar både hans beskrivning av essän som en ”oblyg litteraturart” och hans egna, i högsta grad personliga essäer. I sina texter från 1900–1920 hänvisar Lagerborg ofta till Montaigne och det verkar troligt att Montaigne varit en av Lagerborgs förebilder inom essäistiken. På denna punkt skiljer sig Lagerborg från både Söderhjelm och Frosterus, vars essäer inte uppvisar något inflytande från Montaigne.

Olikheterna i Söderhjelmns, Frosterus och Lagerborgs bruk av genrebeteckningen essä är intressanta, eftersom de visar att begreppet essä redan i början av 1900-talet användes på mycket olika sätt i Finland. Om Werner Söderhjelmns essäer kan räknas till den (dominerande) litteraturkritiska essätraditionen och Sigurd Frosterus essäer uppvisar en släktskap med den engelska essäistiken, så kunde Rolf Lagerborg betraktas som en av den subjektiva, montaignska essätraditionens första representanter i Finland. Den finlandssvenska essätraditionen har alltså från första början varit både mångsidig och internationell.

Förvånansvärt nog har varken Söderhjelm, Frosterus eller Lagerborg kallat sina egna texter från 1900–1920 för essäer – i alla fall inte i någon större utsträckning. De tre författarna har nog använt genrebeteckningen essä om andra författares texter, men då de hänvisar till sina egna texter är det nästan alltid med genrebeteckningar som 'uppsats', 'artikel', 'studie' eller 'kritik'. Jag har faktiskt bara lyckats hitta ett enda undantag från denna regel; det är i inledningen till Lagerborgs *Invita Minerva* (1918), då Lagerborg talar om "essayerna här nedan". Det är svårt att begripa vad denna skygghet för essäbegreppet berott på. Det finns inget som tyder på att Söderhjelm, Frosterus eller Lagerborg skulle ha ogillat genren eller genrebeteckningen, tvärtom – som jag har visat i denna uppsats var alla tre mycket förtjusta i essän som genre. Det kan inte heller bero på att begreppet essä skulle ha varit okänt för den läsande allmänheten i Finland, ty av den samtida kritiken att döma var genrebeteckningen redan väletablerad under åren 1900–1920. Av kritiken att döma hade genrebeteckningen essä dessutom en rätt positiv klang: i flera av de recensioner jag läst, får Söderhjelm, Frosterus och Lagerborg uttryckligen beröm för att de valt att uttrycka sig i essäform. Man kunde tänka sig att Söderhjelm – som av sina recensioner att döma betraktade essäskrivandet som en mycket krävande konst – undvikit genrebeteckningen på grund av personlig blygsamhet, men det förklarar inte varför till exempel Lagerborg (som sannerligen inte var av det blygsammare slaget) också låtit bli att använda den. I brist på trovärdiga tolkningar får man helt enkelt stanna vid att konstatera fakta: av en eller annan anledning har varken Söderhjelm, Frosterus eller Lagerborg kallat sina egna uppsatser och artiklar från 1900–1920 för essäer i någon större utsträckning.¹

Huruvida Söderhjelm, Frosterus och Lagerborgs skygghet för essäbegreppet är typisk för den tidiga finlandssvenska essäistiken är en intressant fråga, som denna tredubbla fallstudie tyvärr inte kan ge något svar på. Utgående från all den litteratur och alla de essäer jag har läst under arbetet med denna uppsats misstänker jag dock att Thorkild Bhorup Jensens iakttagelse – att den danska essäistiken präglas av en "skyhed over for essaybegreppet" – också gäller den tidiga finlandssvenska essäistiken. Av en eller annan orsak har finlandssvenska essäister från början av 1900-talet inte varit särskilt villiga att använda genrebeteckningen essä, utan (på samma sätt som Söderhjelm, Frosterus och Lagerborg) föredragit omskrivningar som 'uppsats', 'kritik' och 'studie'. Ett extremt (och roligt) exempel på detta är Yrjö Hirns essäsamling *Episoder* (1918), som består av

1 Som jag tidigare konstaterat kan jag naturligtvis endast uttala mig om de texter jag har läst. Eftersom jag inte granskat *alla* texter som Söderhjelm, Frosterus och Lagerborg publicerade under åren 1900–1920, är det möjligt att jag missat en eller annan text i vilken författarna hänvisar till sina egna uppsatser som essäer. Jag påstår dock inte att dessa författare *aldrig* skulle ha kallat sina egna uppsatser för essäer, utan endast att de gjort det mycket sällan.

åtta essäer med historiska motiv. Trots att Hirn i företalet kallar sin bok en "essaysamling" så framstår de enskilda essäernas titlar närmast som en övning i att *inte* använda ordet *essä*. Uppsatserna i boken är:

Finlands naturskönhet i utländsk 1700-tals litteratur. Ett kapitel ur landskapssinnets historia
Attityder och schaldanser. En episod i antiksvärmeriets historia
Vinodlarfesten i Vevey. Ett apropå till folklighetens historia
Resan till Thones. En randanteckning till den romantiska kärlekens historia
Pastor Hackman och Miss Reay. Ett bidrag till Werthermanins historia
Polly Baker. En anekdot ur den fria kärlekens historia
Den sista prästen och den sista konungen. Några notiser till revolutionsretorikens historia
Paradoxen om skådespelaren. En diskussion om några hufvudfrågor i 1700-talets konstteori²

Hirns verbala akrobati visar hur lätt begreppet *essä* låter sig omskrivas. Det intressanta är förstås att fråga sig *varför* nordiska författare varit så förtjusta i omskrivningar. Borup Jensen ställer samma fråga: "Undgåas betegnelsen måske af beskedenhed, hvad enten denne er ægte eller fingeret? Opfattes betegnelsen måske som (alt for) løs, ledig og ligegyldig eller som (alt for) prætentios?"³ Något enkelt svar på denna fråga finns inte, men som Alastair Fowler har påpekat kan det finnas många olika orsaker till att en författare undviker en viss genrebeteckning. I Yrjö Hirns fall är den troligaste förklaringen förmodligen anspråkslöshet (vare sig äkta eller låtsad); genom att kalla sina essäer "randanteckningar" och "anekdoter" vill Hirn betona att det inte rör sig om seriösa vetenskapliga studier (som man kunde vänta sig av en professor i estetik och nyare litteraturhistoria) utan om efemära, intellektuella utflykter.

I denna pro gradu-uppsats har jag också granskat vad den samtida litteraturkritiken haft att säga om Söderhjelm, Frosterus och Lagerborgs essäsamlingar (med fokus på vilka genrebeteckningar recensenterna använt) och denna granskning har, tycker jag, fördjupat bilden av genreproblematiken på ett upplysande sätt. De flesta av Söderhjelm, Frosterus och Lagerborgs essäsamlingar har *de facto* uppfattats som just essäsamlingar av den samtida kritiken – och detta trots att författarna inte själv benämnt dem så. Liksom de tre författarna använder även kritikerna genrebeteckningen *essä* synonymt med andra genrebeteckningar som 'uppsats', 'studie' och 'artikel'. Bruket av genrebeteckningar varierar ganska mycket från tidning till tidning och recensent

2 Yrjö Hirn, *Episoder. Några kapitel om lif och litteratur under sjuttonhundratalet*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1918, innehållsförteckningen (opag.).

3 Borup Jensen 1999, s. 51.

till recensent, vilket naturligtvis är att vänta. Ett exempel på detta är recensionerna av *Italiensk renässans* (1907): *Hufvudstadsbladets* recensent använder begreppet 'essay' hela sex gånger, medan *Nya Pressens* recensent inte använder det en enda gång. Det relativt genomgående bruket av orden essä och essäsamling tyder ändå på att dessa begrepp varit någorlunda väletablerade i Finland under åren 1900–1920. Som en intressant detalj kan nämnas att begreppet 'essay' ofta förekommer inom citationstecken i de tidigaste finskspråkiga recensionerna, medan detta nästan aldrig är fallet i de tidigaste svenskspråkiga recensionerna.

Det finns många faktorer som måste tas i beaktande då man undersöker essäns historia i Finland. Jag har redan betonat hur viktigt det är att betrakta den finlandssvenska essätraditionen som en del av en större, internationell essätradition. Som Vivian Greene-Gantzberg och P.M. Mitchell konstaterar i sin bok *Den fjerde genre. Essayet i Danmark* (1997): "Danskernes forestillninger om essayet er uløselig vævet i fremmede traditioner; som følge er det umuligt at omtale essaytraditionen i Danmark uden at tage hensyn til dens udenlandske forlæg."⁴ Detta gäller också vår egen knappt hundra år gamla essätradition. Den finlandssvenska essäistikens utveckling är nära förbunden med den skandinaviska och europeiska essäistikens utveckling och detta är något som måste tas i beaktande då man studerar dess historia. Jag har också velat betona den finlandssvenska essäns relation till andra närliggande genrer, i synnerhet dess förbindelse med litteraturkritiken. Som jag har visat i denna uppsats ligger den nordiska essäistikens rötter framför allt i den empiriska litteraturvetenskapen och den därpå grundade moderna litteraturkritiken, som Georg Brandes, inspirerad av bland annat Taine och Sainte-Beuve, introducerade i Norden under den senare hälften av 1800-talet. Det var tack vare Brandes och den empiriska litteraturvetenskapens intresse för sambandet mellan en författares liv, psykologi och verk, som den litterära essän fick sitt genombrott i Norden. Det var också på grund av denna koppling till litteraturvetenskapen som genrebeteckningen essä länge kom att förknippas med just litteratur- och kulturhistoriska uppsatser i Norden.

En annan sak som måste tas i beaktande då man undersöker essäns historia – och som jag måhända kunde ha betonat ännu kraftigare i denna undersökning – är tidskrifternas stora betydelse för genrens utveckling. Essän har alltid varit en tidnings- och tidskriftsgenre och det var i

4 Vivian Greene-Gantzberg & P. M. Mitchell, *Den fjerde genre. Essayet i Danmark*, C. A. Reitzels forlag, København 1997, s. 11.

alla fall delvis pressens tillväxt vid sekelskiftet som möjliggjorde essäns genombrott i Norden. Majoriteten av de essäer som Söderhjelm, Frosterus och Lagerborg skrev under åren 1900–1920 har aldrig utkommit i bokform utan publicerades endast i olika tidningar och kulturtidskrifter (främst *Euterpe*, *Argus* och *Nya Argus*). De tre författarnas essäsamlingar från 1900–1920 är nästan alla så kallade "klippböcker" bestående av essäer som redan tidigare varit publicerade i periodiska skrifter – till denna grupp hör såväl Söderhjelm's *Utklipp om böcker*, Frosterus *Olikartade skönhetsvärden* som Lagerborgs *Invita Minerva*. Att skriva essäer direkt för essäsamlingar verkar ha varit rätt ovanligt, i alla fall av Söderhjelm's, Frosterus och Lagerborg's produktion att döma.⁵ Den litteraturhistoriker som vill undersöka essäns historia kan alltså inte endast fokusera på essäsamlingar, utan måste också ta i beaktande den enorma mängd (mer eller mindre bortglömda) essäer som publicerats i tidningar och tidskrifter. Att reducera essäns historia till essäsamlingarnas historia ger en helt missvisande bild av genrens utveckling.

Som det kanske har framgått ur denna uppsats, har den krets av unga akademiker som samlades kring tidskriften *Euterpe* haft en mycket stor betydelse för essäns genombrott i Finland. Söderhjelm, Frosterus och Lagerborg var alla euterpister och många av deras essäer finns publicerade just i *Euterpe*. Andra euterpister som publicerade en eller flera essäsamlingar under åren 1900–1920 är Olaf Homén, Emil Hasselblatt, Gunnar Castrén, Carl-Adolf af Nyborg, Torsten Söderhjelm och Emil Zilliacus. Att euterpisterna kom att spela en så stor roll i den finlandssvenska essäistikens historia kan möjligen förklaras med gruppens syn på konst och vetenskap. Medlemmarna i *Euterpe* förenades nämligen av en dubbel kärlek: dels kärleken till konsten och dels kärleken till vetenskapen. Man ville göra sig ett namn inom vetenskapen, men man ville också vara diktare och låta sin personlighet komma till uttryck i allt man gjorde. Rolf Lagerborg's beskrivning av euterpisterna som "skönsjälur, essäister mera än trängna yrkesmän" är verkligen träffande, och förklarar kanske varför euterpisterna var så produktiva inom essäistiken. Euterpekretsens vetenskapliga ideal var "tänkaren-skalden" eller "vetenskapsmannen-diktaren" och till de beundrade förebilderna hörde giganter som Brandes, Levertin och Nietzsche. Att kunna förena sanning och skönhet var rentav ett krav för euterpisterna; man var inte en verkligt stor vetenskapsman om man inte också, likt en Levertin eller en Brandes, kunde trollbinda läsarna med sina ord. Som jag har visat i denna uppsats var Söderhjelm, Frosterus och Lagerborg alla mycket

5 Undantag från denna regel existerar (såsom bröderna Söderhjelm's *Italiensk renässans*), men de är av allt att döma inte många.

positivt inställda till att man kombinerade vetenskap och konst, och till att vetenskapsmän skrev för den stora allmänheten.

Arbetet med denna uppsats har övertygat mig om att man inte kan undersöka essäns historia och utveckling med utgångspunkt i en normativ, på förhand formulerad definition av genren. Den som vill skriva om essäns historia måste först utreda på vilka olika sätt genrebeteckningen essä har använts och uppfattats under en viss tidsperiod, och det enda sättet att göra detta är att gå till de samtida källorna: tidningar och tidskrifter, encyklopedier och recensioner, samt, naturligtvis, alla de texter som kallats essäer. För den som vill fördjupa bilden av hur genrebeteckningen essä har använts i Finland, finns många möjligheter. En möjlighet vore att granska vissa utvalda författares brevväxling – jag misstänker till exempel att Werner Söderhjelm's korrespondens (med Brandes, Levertin och andra framstående essäister) innehåller många genrehistoriskt värdefulla kommentarer. En annan – ännu intressantare – möjlighet vore att gå närmare in på vissa utvalda essäer och leta efter det som Alastair Fowler kallar genremarkörer, alltså textuella element med vars hjälp en författare kan signalera att hans verk tillhör en viss genre. I denna uppsats har jag fokuserat på den mest direkta formen av genremarkörer (alltså bruket av genrebeteckningar) men som Alastair Fowler har påpekat kan en författare också signalera genre på andra, mer subtila sätt. (Den av Göran Hägg omnämnda "titeltraditionen" är ett exempel på en sådan genremarkör: genom att använda en viss titel kan en författare signalera att hans verk tillhör en viss genre). Slutligen vore det också möjligt att göra breda, kvantitativa undersökningar av hur begreppet essä har använts i Finland. Tack vare sökbara textkorpusar (som Nationalbibliotekets *Historiska tidningsbiblioteket*) vore det till exempel möjligt att utreda när begreppet essä för första gången börjar dyka upp i den finländska pressen, hur allmänt förekommande det varit under olika decennier, i vilka sammanhang man använt det, och så vidare.

Mycket återstår ännu att skriva om den finlandssvenska essäistikens historia.

LITTERATUR

- Ahlenius, Holger, *Georg Brandes i svensk litteratur till och med 1890: hans ställning och inflytande* [diss.], Alb. Bonniers boktryckeri, Stockholm 1932
- Algulin, Ingemar, "Könskamp, dekadans och framtidstro. Det moderna genombrottet (1830–1879)", Ingemar Algulin, Bernt Olsson, Anna Williams, Åsa Arping, Annika Olsson, Boel Westin & Annelie Bränström Öhman, *Litteraturens historia i Sverige*, Norstedts förlag, Stockholm 2009, s. 259–325
- Antas, Maria, "Rolf Lagerborg", Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen: 1900-talet*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2000, s. 211
- B. H-t, "Nya essäer av Sigurd Frosterus", *Åbo Underrättelser* 11.1.1947
- Billeskov Jansen, F. J., "Den filosofiske raptus", Albeck, Gustav & Billeskov Jansen, F. J., *Dansk litteraturhistorie. Bind 2. Fra Ludvig Holberg til Carsten Hauch*, Politikens forlag, København 1976, s. 100–110
- Billeskov Jansen, F. J., "Den historiske raptus", Albeck, Gustav & Billeskov Jansen, F. J., *Dansk litteraturhistorie. Bind 2. Fra Ludvig Holberg til Carsten Hauch*, Politikens forlag, København 1976, s. 79–99
- Blangstrup, Chr. (red.), *Salmonsens konversationsleksikon. Anden udgave. Bind VII: Elektriske sporveje-Fiesole*, A/S J. H. Schultz Forlagsboghandel, København 1918
- Borup Jensen, Thorkild, *At tænke uden styrthjelm og knæbeskyttere. Om essayet som genre og det danske essay i det 20. århundrede*, Dansk lærerforeningen, København 1999
- Brandes, Georg, *Essays. Danske personligheder*, Gyldendalske boghandels forlag, Kjøbenhavn 1889
- Brandes, Georg, *Mennesker og værker i nyere europeisk litteratur*, Gyldendalske boghandels forlag, Kjøbenhavn 1883
- Busk-Jensen, Lise, "Pressen og litteraturen", Klaus Mortensen & May Schack (red.), *Dansk litteraturs historie. Bind 3. 1870–1920*, Gyldendal, København 2009, s. 40–41
- Böök, Fredrik, "Per Hallström", Fredrik Böök, *Studier och ströftåg i dikten och historien*, P. A. Norstedt & söners förlag, Stockholm 1911, s. 48–64
- Böök, Fredrik, "Sainte-Beuve", Fredrik Böök, *Essayer och kritiker 1921–1922*, P. A. Norstedts & söners förlag, Stockholm 1923, s. 276–289
- Castrén, Gunnar, "Georg Brandes", Gunnar Castrén, *Humanister och humaniora. Tryckt och talat från sex decennier*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1958, s. 373–379

- Castrén, Gunnar, "Sigurd Frosterus som litteraturkritiker", Gunnar Castrén, *Humanister och humaniora. Tryckt och talat från sex decennier*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1958, s. 88–94
- Castrén, Gunnar, "Werner Söderhjelm. Minnestal i Finska Vetenskaps-Societeten 1934", Gunnar Castrén, *Humanister och humaniora. Tryckt och talat från sex decennier*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1958, s. 9–43
- Dahl, Per, "Georg Brandes", Lise Busk-Jensen, Per Dahl, Anker Gemzøe, Torben Kragh Grodal, Jørgen Holmgaard & Martin Zerlang, *Dansk litteraturhistorie 6. Dannelse, folkelighed, individualisme 1848–1901*, Gyldendalske Boghandel Nordisk forlag A.S., Copenhagen 1985, s. 229–239
- Delblanc, Sven, "Levertin och Fröding som prosaister", Delblanc, Sven & Lönnroth, Lars (red.), *Den svenska litteraturen. Genombrottstiden 1830–1920*, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1999, s. 389–390
- E. O., "Kontinental essäkonst", *Svenska Pressen* 23.12.1935, s. 2
- Fowler, Alastair, "Genrebegrepp", Eva Hættner Aurelius & Thomas Götselius (red.), *Genreteori, Studentlitteratur*, Lund 1997, s. 254–273
- Frosterus, Sigurd, *Olikartade skönhetsvärden*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1915b
- Greene-Gantzberg, Vivian & Mitchell, P. M., *Den fjerde genre. Essayet i Danmark*, C. A. Reitzels forlag, København 1997
- Hertzberg, Lars, "Lagerborg, Rolf", Henrik Knif (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2009, s. 497–499
- Hirn, Yrjö, *Episoder. Några kapitel om lif och litteratur under sjuttonhundratalet*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1918
- Homén, Olaf, "Sigurd Frosterus", Olaf Homén, *I marginalen*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1915a, s. 33–45
- Homén, Olaf, "Werner Söderhjelm", Olaf Homén, *I marginalen*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1915b, s. 7–12
- Hägg, Göran, *Den svenska litteraturhistorien*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1996
- Hägg, Göran, *Övertalning och underhållning. Den svenska essästiken 1890–1930* [diss.], Wahlström & Widstrand, Stockholm 1978
- Key, Ellen, *Lifslinjer I*, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1903
- Key, Ellen, *Människor*, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1899

- Lagerborg, Rolf, *I egna ögon – och andras. En bok om att känna sig själv*, Söderström & C:o förlagsaktiebolag, Helsingfors 1942
- Lahdenperä, Hanna, "Det sanna och det 'sanna'", *Söderströms förlagskatalog vintern och våren 2009*, Söderströms förlag, Helsingfors 2009, s. 2 (opag.)
- Levertin, Oscar, *För och emot. Artiklar i dagens frågor. Samlade skrifter av Oscar Levertin. Tjugufjärde delen*, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1920
- Levertin, Oscar, "Ett par aforismer om historisk diktning", *Euterpe* 1905: 9–10, s. 85–94
- Linder, N., Olsson, B. F., Rosén, John, Westrin, Th. (utg.), *Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi. Fjerde bandet: Duplikator–Folkvandringen*, Gernandts boktryckeri-aktiebolag, Stockholm 1881
- Lindgren, Hellen, *Skalder och tänkare. Litterära essayer*, C. & G. Gernandts förlags aktiebolag, Stockholm 1900
- Lund, Erik, "Privilegie-, parti- och populärpress", Einar Østgaard (red.), *Pressen i Norden*, LiberFörlag, Stockholm 1979, s. 64–106
- Meijer, Bernhard (huvudred.), *Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi. Ny, reviderad och rikt illustrerad upplaga. Tredje bandet: Bergsvalan–Branstad*, Nordisk familjeboks förlags aktiebolag, Stockholm 1905
- Montaigne, Michel de (översättning och förord: Jan Stolpe), *Essayer. Bok I*, Atlantis, Stockholm 1994
- Mustelin, Olof, *Euterpe. Tidskriften och kretsen kring den*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1963
- Nyborg, Carl-Adolf af, "Johannes Jörgensen", *Katolska skalder*, Söderström & C:o Förlagsaktiebolag, Helsingfors 1906, s. 15–50
- Platen, Magnus von, "Essayn", Sven-Erik Klinkmann & Roger Jacobsson (red.), *Horisont* 1987: 5, s. 7–14
- Präntare, Bo, "För demokratin – på kommersiella villkor", Einar Østgaard (red.), *Pressen i Norden*, LiberFörlag, Stockholm 1979, s. 12–63
- Ridderstad, Per, recension av Göran Häggs doktorsavhandling *Övertalning och underhållning. Den svenska essäistiken 1890–1930*, Wittrock, Ulf (red.), *Samlaren. Tidskrift för svensk litteraturvetenskaplig forskning*, 1981, s. 134–138
- Riikonen, H. K., *Mikä on essee?*, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 1990

- Rubow, Paul, *Georg Brandes' Briller*, Levin & Munksgaards forlag, København 1932
- Rubow, Paul, *Litteræra studier*, Levin & Munksgaards forlag, København 1928
- Sarje, Kimmo, *Sigurd Frosteruksen modernin käsité. Maailmankatsomus ja arkkitehtuuri*, Valtion taidemuseo, Helsinki 2000
- Stangerup, Hakon, "Georg Brandes", Hakon Stangerup & Billeskov Jensen, F. J., *Dansk litteraturhistorie. Bind 4. Fra Georg Brandes til Johannes V. Jensen*, Politikens forlag, København 1977, s. 13–57
- Strengell, Gustaf & Frosterus, Sigurd, *Arkitektur : en striskrift våra moståndare tillägnad : i anledning af stationshusfrågan några betraktelser öfver rådande förhållanden inom vår byggnadskonst*, Euterpes förlag, Helsingfors 1904
- Söderhjelm, Henning, *Werner Söderhjelm*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1960
- Tarkka, Pekka, "Essee", Pekka Tarkka (toim.), *Suomen kirjallisuus VIII. Kirjallisuuden lajeja*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1970, s. 227–265
- Warburton, Thomas, *Åttio år av finlandssvensk litteraturhistoria*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1984
- Varpio, Yrjö, *The History of Finnish Literary Criticism 1828–1918*, Societas Scientiarum Fennica, Tampere 1990
- Whitmore, Charles E., "The Field of the Essay", Brown, Carleton (ed.), *Publications of the Modern Language Association of America*, Vol. 36 No. 4 Dec. 1921, s. 551–564
- Willner, Sven, "Essäisten Sigurd Frosterus", Sven Willner, *Vandring i labyrint och andra essäer*, Söderström & C:o Förlags Ab, Helsingfors 1994, s. 28–51
- Wirtanen, Atos, "Sigurd Frosterus, skriftställaren", *Nya Argus* 1958: 1–2, s. 13–17
- Wrede, Johan, "Det moderna genombrottet", Johan Wrede (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen: Åren 1400–1900*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2000, s. 431–436
- Zilliacus, Clas, "Forskare, essäister och färdmän", Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen: 1900-talet*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2000, s. 206–215

MATERIAL

Verk och texter av Werner Söderhjelm som jag citerar i min analys

Böcker

Söderhjelm, Torsten & Söderhjelm, Werner, *Italiensk renässans: litteratur- och kulturstudier*, Helios, Helsingfors 1907

Söderhjelm, Werner, *Kirjoituksia ja tutkielmia*, Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1898

Söderhjelm, Werner, *Oscar Levertin : En minnesteckning. Senare delen*, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1917

Söderhjelm, Werner, *Utklipp om böcker*, Söderström & C:o Förlagsaktiebolag, Helsingfors 1916

Söderhjelm, Werner, *Utklipp om böcker. Andra serien*, Söderström & C:o Förlagsaktiebolag, Helsingfors 1918

Söderhjelm, Werner, *Utklipp om böcker. Tredje serien. Första delen*, Söderström & C:o Förlagsaktiebolag, Helsingfors 1920a

Söderhjelm, Werner, *Utklipp om böcker. Tredje serien. Andra delen*, Söderström & C:o Förlagsaktiebolag, Helsingfors 1920b

Texter i Hufvudstadsbladet

Söderhjelm, Werner, "Nyare böcker, inhemska och utländska. 3.", *Hufvudstadsbladet* 14.4.1896, s. 2.

Söderhjelm, Werner, "Nyare böcker, inhemska och utländska. 4.", *Hufvudstadsbladet* 8.5.1896, s. 2–3

Söderhjelm, Werner, "Nyare böcker, inhemska och utländska.", *Hufvudstadsbladet* 23.9.1896, s. 2.

Söderhjelm, Werner, "Nyare böcker, inhemska och utländska. 15.", *Hufvudstadsbladet* 20.12.1896, s. 6

Söderhjelm, Werner, "Nyare böcker. 16.", *Hufvudstadsbladet* 19.2.1897, s. 4–5

Söderhjelm, Werner, "Nyare böcker, inhemska och utländska. 43.", *Hufvudstadsbladet* 23.12.1898, s. 5–6

Söderhjelm, Werner, "Nyare böcker, inhemska och utländska. 149.", *Hufvudstadsbladet* 22.12.1903, s. 6

Söderhjelm, Werner, "Nyare böcker, inhemska och utländska. 156.", *Hufvudstadsbladet* 18.9.1904, s. 5

Texter i Euterpe

Söderhjelm, Werner, "Modern kritik. Ett par ord till professor Wald. Ruin.", *Euterpe* 1905: 25–26, s. 258–263

Texter i Argus

Söderhjelm, Werner, "Karl Mantzius: De store Skuespilleres Aarhundrede", *Argus* 1908: 18, s. 1-4

Söderhjelm, Werner, "Kristoffer Nyrop: Fortids Sagn og Sange", *Argus* 1910: 10, s. 87–89

Söderhjelm, Werner, "Korta anmälningar", *Argus* 1910: 6, s. 53–54

Texter i Nya Argus

Söderhjelm, Werner, "En ny Goethe-bok", *Nya Argus* 1918: 13, s. 81–83

Söderhjelm, Werner, "Notiser från bokhandeln", *Nya Argus* 1913: 4, s. 41–42

Söderhjelm, Werner, "Oscar Levertin: Fransk litteraturhistoria. III", *Nya Argus* 1917: 3, s. 25–27

Recensioner av Werner Söderhjelm's essäsamlingar som jag citerar i min analys

Alvar T., "Litteratur", *Hufvudstadsbladet* 24.12.1898, s. 9

A. v. K., "Korta anmälningar", *Nya Pressen* 19.1.1899, s. 3

"Werner Söderhjelm: Kirjoituksia ja tutkielmia", *Uusi Suometar* 23.12.1898, s. 2

T. H., "Kirjallisuutta", *Päivälehti* 3.1.1899, s. 2

von Törne, P. O., "'Italiensk renässans' af Torsten Söderhjelm och Werner Söderhjelm", *Finsk tidskrift* 1908 Tom 64, s. 55–61

Hj. L., "Litteratur", *Hufvudstadsbladet* 12.12.1907, s. 6

K. Flodin, "Werner och Torsten Söderhjelm's bok. Italiensk renässans", *Nya Pressen* 22.12.1907, s. 4

– nn., "Inhemska litteratur. Korta anmälsningar", *Tammerfors Nyheter* 20.12.1907, s. 2

– n., "Böcker", *Wiborgs Nyheter* 20.12.1907, s. 3.

G., "Italiensk renässans", *Östra Finland* 15.1.1908, s. 3

H. N., "En ny bok af Werner Söderhjelm", *Hufvudstadsbladet* 7.5.1916, s. 2

Homén, Olaf, "Werner Söderhjelm", Olaf Homén, *I marginalen*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1915b, s. 7–12

Hedvall, Ruth, "I Bokhandeln", *Finsk tidskrift* 1916 Tom 81, s. 313–317

Verk och texter av Sigurd Frosterus som jag citerar i min analys

Böcker

Frosterus, Sigurd, *H.G. Wells. Konst och kultur. Populära uppsatser. Femte bandet*, Förlagsaktiebolaget Helios, Helsingfors 1906

Frosterus, Sigurd, *Moderna vapen, deras uppkomst och utveckling*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1915a

Frosterus, Sigurd, *Olikartade skönhetsvärden*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1915b

Frosterus, Sigurd, *Solljus och slagskugga. Ur hemlandets konstkrönika*, Söderström & C:o förlagsaktiebolag, Helsingfors 1917a

Frosterus, Sigurd, *Regnbågsfärgernas segertåg*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1917b

Texter i Arkitekten

Frosterus, Sigurd, "Ett arbete om New York", *Arkitekten*, 1910: 4, s. 58–60

Frosterus, Sigurd, "Stadsplanekonst i engelsk belysning", *Arkitekten* 1909: 9, s. 169–182

Texter i Euterpe

Frosterus, Sigurd, "Henry van de Velde. Tänkaren och teoretikern", *Euterpe* 1905: 7–8, s. 61–71

Texter i Finsk tidskrift

Sigurd Frosterus, "Otto Wagner, en personlighet inom den samtida arkitekturen", *Finsk tidskrift* 1901 Tom 51, s. 3–20

Recensioner av Sigurd Frosterus essäsamlingar som jag citerar i min analys

Homén, Olaf, "Sigurd Frosterus", Olaf Homén, *I marginalen*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1915, s. 33–45

Ramsay, Henrik, "Moderna vapen", *Nya Argus* 1915: 13, s. 124–125

von Willebrand, R. F., "Ny inhemsk vitterhet. III.", *Finsk tidskrift* 1916 Tom 80, s. 382–392

Söderhjelm, Henning, "Sigurd Frosterus' essayer", *Nya Argus* 1915: 24, s. 223–224

Hirn, Yrjö, "Sigurd Frosterus: Regnbågsfärgernas segertåg", *Nya Argus* 1917: 24, s. 191–194

A G-n., recension av Regnbågsfärgernas segertåg, *Hufvudstadsbladet* 22.12.1917, s. 8

Verk och texter av Rolf Lagerborg som jag citerar i min analys

Böcker

Lagerborg, Rolf, *Moralens väsen* [diss.], G. W. Edlund (i distribution), Helsingfors 1900

Lagerborg, Rolf, *Den platoniska kärleken*, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1915

Lagerborg, Rolf, *Invita Minerva. Studier i ohöljt*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1918

Texter i Finsk tidskrift

Lagerborg, Rolf, "Sydney Alrutz: I vår tids lifsfrågor; anm. af Rf Lg.", *Finsk tidskrift* 1899 Tom 47, s. 300–303

Lagerborg, Rolf, "Th. Rein om Nietzsche. En gensaga", *Finsk tidskrift* 1901 Tom 50, s. 511–520

Lagerborg, Rolf, "Grammatici certant", *Finsk tidskrift* 1915 Tom 78, s. 460–470

Lagerborg, Rolf, "Psykoanalysen i konstfilosofien", *Finsk tidskrift* 1918 Tom 84, s. 112–132

Rolf Lagerborg, "Till Rob. Tigerstedts vetenskapslära. Några tillägg. I", *Finsk tidskrift* 1920 Tom 88, s. 44–62

Rolf Lagerborg, "Till Rob. Tigerstedts vetenskapslära. Några tillägg. III", *Finsk tidskrift* 1920 Tom 88, s. 227–240

Rolf Lagerborg, "Naturuppfattningens nydaning. I", *Finsk tidskrift* 1920 Tom 89, s. 25–39

Texter i Euterpe

Lagerborg, Rolf, "Orsola", *Euterpe* 1902: 25, s. 2–4

Lagerborg, Rolf, "Maurice Maeterlinck: Le temple enseveli", *Euterpe* 1902: 29, s. 1–8

Lagerborg, Rolf, "Etik – ett skolans undervisningsämne I", *Euterpe* 1903: 31, s. 389–394

Texter i Argus

Lagerborg, Rolf, "Kätterska tänkare III. Harden och hans skola", *Argus* 1908: 4, s. 5–6

Lagerborg, Rolf, "Jalmari Hahl: Nykyajan näytelmäkirjoittajia", *Argus* 1908: 24, s. 1–2

Texter i Nya Argus

Lagerborg, Rolf, "Två böcker om fromhet I", *Nya Argus* 1915: 22, s. 200–204

Lagerborg, Rolf, "Odödliga gudar", *Nya Argus* 1920: 23, s. 185–187

Recensioner av Rolf Lagerborgs essäsamling som jag citerar i min analys

Homén, Olaf, "I marginalen", *Hufvudstadsbladet* 13.10.1918, s. 18

Olsson, Hagar, "En jagsjuks bikt", *Tidiga fanfarer och annan dagskritik*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1953, s. 13–18

A. E., "Mot den vittra gudinnans vilja", *Svenska Tidningen* 14.11.1918, s. 3

B. O., "Böcker", *Studentbladet* 1919: 11, s. 115

BILAGA 1

Fullständig lista över Werner Söderhjems texter i *Finsk tidskrift*, *Ateneum*, *Euterpe*, *Argus* och *Nya Argus* under åren 1900–1920

Finsk Tidskrift (1876–)

Jenny af Forselles: A.N. Clewberg-Edelcrantz och hans omgivning	1903 Tom 55
Becker-Bey. Drag ur ett skiftesrikt lif. I.	1908 Tom 64
Becker-Bey. Drag ur ett skiftesrikt lif. II–IV.	1908 Tom 64
Ett inlägg i fråga om "De två dragonerna"	1908 Tom 65
Alfred de Vigny, det stolta lidandets skald	1915 Tom 78
Från C. J. L. Almqvists vistelse i Finland	1915 Tom 79

Ateneum: internationell, illustrerad tidskrift för litteratur, konst och spörsmål af allmänt intresse (1898–1903)

Ett kapitel ur K.A. Tavaststjernas biografi	1900: 1
Sagan om Tristan och Iseut. I.	1901: 2
Sagan om Tristan och Iseut. II.	1901: 3
Legenden om den dödas ring	1902: 6–7

Euterpe: veckotidskrift för musik, teater och skönlitteratur (1901–1905)

Taines ungdom I	1902: 31
Taines ungdom II	1902: 32
Gaston Paris	1903: 11
Några nyare uppsatser om Runeberg	1903: 26
Operaplaner i Helsingfors	1904: 4
Ett otryckt skämt af Runeberg	1904: 6
Lifsfrågor. En nyutkommen broskyr	1904: 13
Thalias tiljor. Några betraktelser	1904: 17
Ett bref från Fr. Tengström till G.H. Mellin	1904: 30
Herman Bang: Mikaël	1904: 33
Frederic Mistral och hans Mirèio	1904: 42
Vårt bildningsarbete	1905: 1–2
En ny tysk öfvers. af Kung Fjalar	1905: 1–2
Vår bokhandel och den utländska litteraturen	1905: 5–6
En randanteckning till hr A. Ramsays studentminnen	1905: 7–8
Johan Bojer: Brutus. – Hvide Fugle	1905: 9–10
Vår bokhandel och den utländska litteraturen	1905: 9–10
Börge Janssen: Jomfruen fra Lucca	1905: 11–12
Tristan Bernard: Amants et Voleurs	1905: 15–16
Tristan Bernard: Det sista besöket, öfvers. af W. Söderhjelm	1905: 15–16
Norska intryck I	1905: 17–18
Tölömiddagen	1905: 17–18
Just Bing: Norsk Litteraturhistorie	1905: 19–20

Verner von Heidenstam: Folkungaträdet. Folke Filbyter	1905: 21–22
Thomas P. Krag: Gunvor Kjeld	1905: 21–22
Modern kritik. Ett par ord till professor Wald. Ruin.	1905: 25–26
Albert Edelfelt	1905: 27–28
Johannes Linnankoski: Laulu tulipunaisesta kukasta	1905: 29–30
M. Rosendahl: Pietismens historia i Finland	1905: 31–32
Nya svenska studier öfver Runeberg	1905: 33–34
Ögonblickets stämning och framtidens kraf	1905: 37–38
Norska intryck II	1905: 41–42
C.G. Estlander: Från flydda tider	1905: 43–46

Argus (1907–1911)

Bertel Gripenberg: Rosenstaden	1907: provnr 2
Hjalmar Procopé: Röda skyar	1907: 2
I anledning av program-artikeln	1907: 2
Projekt av Ville Vallgren	1908: 17
Karl Mantzius: De store Skuespilleres Aarhundrede	1908: 18
En bok om Botticelli (Gebhart, Sandro Botticelli)	1908: 19
Byzantinska typer (Diehl, Figures byzantines)	1908: 20
Vallgrens springbrunn	1908: 21
Bertel Gripenberg: Svarta sonetter	1908: 22
Mikael Lybeck: Ödlan	1909: 1
Kalabrien. Ett färdminne	1909: 2
En märklig rysk roman, «Sanin», och dess författare	1909: 4
Landsortens kulturbehov	1909: 6
Gogol-jubileet i Moskva	1909: 10
Bertel Gripenberg: Vid mörkrets port	1909: 11
En gammal bok i ny dräkt (Eckermann, Gespräche mit Goethe)	1909: 19
Politik och humanitet	1909: 21
Gustaf Frenssens nya roman (Klaus Heinrich Baas)	1909: 22
Bertel Gripenberg: Drifsnö	1909: 24
Nyare finsk litteratur (Maria Jotuni, Arkielämä. L. Onerva, Murtoviivoja)	1909: 24
Thomas Manns nya roman »Königliche Hoheit«	1910: 2
Nyare finsk litteratur (Ilmari Kianto, Punainen viiva)	1910: 4
Alfred de Mussets kärleksbrev till Aimée d'Alton	1910: 5
Korta anmälningar (Mme Alphonse Daudet, Souvenirs. Bengt Lidforss, Utkast och silhuetter)	1910: 6
Pasteurs porträtt	1910: 8
Aulestad. En erinring om Björnson	1910: 9
Kristoffer Nyrop: Fortids Sagn og Sange	1910: 10
Renässansminnen vid Lago di Garda	1910: 11
En mellanfolklig sammanslutning i humanitetens tjänst	1910: 16
Fransk ungdomslektyr (Petit bulletin pour nos enfants. Maxime Formont, La Florentine)	1910: 19
En ny tysk översättning av Fänrik Ståls Sägner	1910: 21

Lady Hamilton	1910: 22
Nyare finsk litteratur I (L. Onerva, Särjetyt jumalat. Anna Maria Tallgren, Runoilijoita)	1910: 24
Ett norskt praktverk om Leonardo da Vinci. (J. Thiis)	1910: 24
Kulturkampen i Karelen	1911: 1
Bertel Gripenberg, Det brinnande landet	1911: 3
Goncourt-akademins senaste pristäflan	1911: 4
<i>Nya Argus (1911–)</i>	
C. G. Estlander såsom romanist	1911: 2
Två böcker om franska revolutionen	1911: 3
Kulturkampen i Elsass-Lothringen och dess avspegling i nyare fransk skönlitteratur I	1911: 4
Kulturkampen i Elsass-Lothringen och dess avspegling i nyare fransk skönlitteratur II	1911: 5
En tysk jubelfest	1911: 12
Juhani Aho och hans senaste böcker	1911: 13
Ett nytt norskt praktverk om Leonardo	1911: 16
En rysk familjekrönika	1911: 16
Björnsons Aulestadbreve	1911: 17
Camilla Colletts livshistoria	1911: 18
Korta anmälningar: L. Onerva: Nousukkaita	1911: 18
Korta anmälningar: Th. Kittelsen: Folk och Troid	1911: 18
Inhemsk lyrik	1911: 19
Korta anmälningar: Jérôme et Jean Tharaud, La Maitresse servante	1911: 19
Två franska romaner	1912: 2
Korta anmälningar. Jean Harmand, Madame de Genlis	1912: 2
En märklig proletärbok	1912: 4
Runebergsforskningens närmaste uppgifter	1912: 4
Francis Jammes' noveller	1912: 6
Korta anmälningar. André Lichtenberger, Petite madame	1912: 7
Till frågan om journalistutbildningen	1912: 8
En replik	1912: 8
Några anteckningar om Strindberg och Finland	1912: 15
En bok om Holmska guvernementet	1912: 15
Mme Cruppis bok om svenska författarinnor	1912: 17
Korta anmälningar. Andra bandet av Lionardo da Vinci's Anatomi	1912: 20
En debyterande lyriker	1912: 20
Storpolitisk orientering	1912: 21
Korta anmälningar. Ett nytt urval av franska författare	1912: 21
Karl Wåhlins levnadsteckning över Ernst Josephson	1912: 22
Korta anmälningar. Tor Hedberg, Ett decennium	1912: 23
Liselotte och hennes brev	1912: 24
Korta anmälningar. Hans E. Kinck, Spanske Høstdage	1912: 24
Några julböcker I	1913: 1

Några julböcker II	1913: 2
Prix Goncourt 1912	1913: 3
Notiser från bokhandeln	1913: 4
Marcel Prévost: Les anges gardiens	1913: 12
Ett engelskt privatbibliotek	1913: 13
Korta anmälningar. Aino Kallas, Lähtevien laivojen kaupunki och L. Onerva, Inkeri. — Paul Flat, Figures du Théâtre contemporain och Tor Hedberg, Ett decennium. — Rudolf Kjellén, Stormakterna III	1913: 14
Pietari Päivärinta	1913: 15
Några franska böcker	1913: 17
Leopardi tolkad av Fr. Wulff	1913: 22
Korta anmälningar. Georg Pauli, Konstnärsliv och om konst	1913: 23
Hertiginnan av Chevreuse	1913: 24
Hjalmar Procopé: Under stjärnorna	1913: 24
Korta anmälningar. Gaston Roupnel: Le vieux Garain	1913: 24
Korta anmälningar. Sigrid Backman: Vindspel. Jean de Foville: Bethsabée	1914: 1
En ny fransk bok om Finland. Jules Leclercq: La Finlande aux mille lacs	1914: 5
Finska operan. Ett 40-årsminne	1914: 6
Några franska kvinnolivsbilder	1914: 7
Korta anmälningar. En ny Boccacciobiografi	1914: 11
Två tyska noveller. Schnitzlers Frau Beate und ihr Sohn och Hermann Hesses Rosshalde	1914: 12
Nationalitetskampen	1914: 14
En historik över samtidens franska litteratur	1914: 15
Storpolitisk orientering	1914: 16
Korta anmälningar. Jacques de Coussange: La Scandinavie	1914: 16
Korta anmälningar. Marguerite Baulu: L'Abbaye des Dunes	1914: 19
Kulturförluster	1914: 20
En ny bok av Juhani Aho. Omatunto	1914: 21
Korta anmälningar. Selma Anttila: Pankinjohtajan tytär. Sigrid Backman: Hälleberget och Kavaljeren. Torsten Helsingius: Dagdrivare	1914: 22
Inhemsk prosa Henrik Hildén: Storön Kersti Bergroth: Aptit. Maria Jotuni: Martinin rikos	1914: 23
Mikael Lybeck: Bror och syster	1915: 9
En beröring mellan Tegnér och Runeberg	1915: 13
Ruth Hedvall: Runebergs poetiska stil	1915: 14
Konst för alla	1915: 15
Korta anmälningar. En sommarskildring från Italien	1915: 15
Två ryssars brevväxling om Finland	1915: 18
Leo Mechelins minne	1915: 22
Korta anmälningar. Hjalmar Procopé: I sanden. — Gustav Alm: Herr Agaton Vidbäck och hans vänner	1915: 23
Korta anmälningar. Selma Lagerlöf: Troll och människor	1916: 1
Koidula. En skaldinnas livsöde	1916: 3
Inhemsk kritik i bokform	1916: 4
Nytt om Fänrik Ståls Sägner	1916: 7

Konstundervisningen	1916: 11
Korta anmälningar. Sigrid Backman: Guds barn	1916: 11
Arvid Mörne: Från "Saima" till "Vikingen"	1916: 12
Korta anmälningar. Oscar Levertin: Fransk litteraturhistoria II	1916: 13
Några finska studentromaner	1916: 14
Korta anmälningar. J. A. Fridericia: Översikt av den politiska historien från 1848 till nutiden	1916: 15
Den finska konstutställningen i Stockholm	1916: 16
Kasimir Chledowski: Renässansmänniskorna i Rom	1916: 16
"Frankrikes seger över fransmännen"	1916: 18
Tre nya böcker om Fröding	1917: 1
Oscar Levertin: Fransk litteraturhistoria. III	1917: 3
Werner: Hilma Borelius: Carl Gustaf von Brinkman an	1917: 5
Högskolan i Åbo	1917: 5
Barocken i Rom	1917: 6
Svenska vitterhetssamfundet	1917: 8
Ur ett tal till studenter	1917: 9
Tegnérforskning	1917: 12
Björn Björnsons krigsupplevelser	1917: 17–18
En svensk bok om "Bettina"	1917: 21
Carl Snoilsky och hans vänner	1918: 2
Bertel Gripenberg: Spillror	1918: 3–5
Albert Edelfelts ungdomsbrev	1918: 6–8
Förhållandet till Sverige	1918: 6–8
Finlands svenska litteratur	1918: 9–11
Italiensk rokoko	1918: 12
En ny Goethe-bok	1918: 13
Ett upprop till konstens vänner	1918: 19
En ny bok av Pontoppidan	1918: 21
Herman Bångs vandringsår	1918: 21
Korta anmälningar: En dansk novell från Finland	1918: 22
En modern italiensk kulturgestalt	1918: 23
August Strindbergs otryckta skrifter	1918: 24
Gustaf Frödings postuma skrifter	1919: 1
Lars Wiwallius Redivivus	1919: 2
Ett nytt verk av Valdemar Vedel	1919: 2
Korta anmälningar. Carl Snoilsky och hans vänner	1919: 3
Kunskapen om Finland i utlandet	1919: 7
Det nordiska samarbetet under kriget	1919: 9
Den nya upplagan av Brandes samlade skrifter	1919: 10
Det nordiska författarmötet	1919: 11–12
Harald Bergstedt och hans debutroman	1919: 13–14
Ett politiskt tjugårsminne	1919: 15
Korta anmälningar. Gerhard Oran: Henrik Ibsen, Liv och Verker. Gunnar Heiberg: Ibsen och Bjørnson på scenen	1919: 15
Carl G. Laurin: Människor	1919: 17

BILAGA 2

Fullständig lista över Sigurd Frosterus texter i *Finsk tidskrift*, *Euterpe*, *Argus*, *Nya Argus* och *Arkitekten* under åren 1900–1920

Finsk tidskrift (1876–)

Otto Wagner, en personlighet inom den samtida arkitekturen	1901 Tom 51
De finska konstnärernas 16:de utställning	1906 Tom 61
A.W. Finch's och Anders Zorns separatutställningar	1907 Tom 62
Konstöversikt	1907 Tom 63
Frank Norris och den amerikanska romanen	1908 Tom 65
Konstöversikt (Axel Gallén-Kallela; Louis Sparre)	1908 Tom 64
Ljussmåleriet	1909 Tom 66
Den Young-Helmholtz'ska färghypotesen och dess betydelse för konsten	1909 Tom 66

Euterpe: veckotidskrift för musik, teater och skönliteratur (1901–1905)

Vårt nationalmuseum	1902: 27
Siena	1902: 42
London Rhapsodi I	1903: 2
Giovanni Segantini	1903: 8
Om den modärna konsten	1903: 18
James Mc Neill Whistler	1903: 27
Nietzsche-arkivet i Weimar	1904: 18
Josef M. Olbrich. En arkitektonisk orientering	1904: 34
Berliner rhapsodi	1905: 3–4
Albert Edelfelts målningar i Solenitetssalen	1905: 3–4
Henry van de Velde. Tänkaren och teoretikern	1905: 7–8
Vår arkitektur. Ett föredrag	1905: 15–16
Friedrich Nietzsches brefväxling med Erwin Rohde	1905: 39–40
Framtidskonst	1905: 43–46
Den skottska utställningen	1905: 29–30

Argus (1907–1911)

Det nya slagskeppet	1908: provnr 2
Atlantens vinthundar	1908: 6
Rättelse (till ovanstående)	1908: 7
Johannes V. Jensens senaste arbeten	1908: 8
Otto Rung: Deserterører	1908: 12
Aeroplanet	1908: 13
Fransk skola för finska målare (genmäle till hr Eero Järnefelt)	1908: 21
Svar till hr Eero Järnefelt	1908: 23
Johannes V. Jensen: Bræen	1909: 2
Gallén-Kallelas utställning	1909: 4
Italienska bilder (Bilder aus Italien)	1909: 9

Panamakanalen	1909: 13
Fresker till Berghälls kyrka	1909: 21
Miljardörerna tala I	1909: 22
Miljardörerna tala II	1909: 23
Dreadnoughtfebern	1910: 14
Jack London: Martin Eden	1910: 19

Nya Argus (1911–)

Konstöversikt	1912: 1
H. G. Wells senaste romaner	1912: 22
Konstflitföreningens nya museum i Hagasund	1913: 1
Tunneln	1913: 23
Septem	1914: 6
Arkitektonisk antinomi: Théâtre des Champs Elysées	1914: 14
Dreadnoughts och superdreadnoughts, England mot Tyskland	1914: 16
Narkos	1914: 22
Från höstens måleriutställningar	1914: 23
Krigskonstens sprängämnen	1915: 5
Torpeden	1915: 9
Svart och vitt	1915: 23
Saltvatten	1916: 16
Schopenhauer på svenska	1916: 17
Auroraförbundet av Järnefelt och Sollennitetssalen	1916: 18
Finskt måleri på utländsk botten	1916: 23
Ville Vallgrens ABC-bok	1917: 11
Måleriets frigörelsesträvan	1917: 23
Trädgårdskonst	1919: 4

Arkitekten: tidskrift för arkitektur och dekorativ konst (1903–1919)

Framtidskonst	1906: 2
Framtidskonst (forts.)	1906: 3
Edelfelts målningar i Universitetets solenitetssal	1907: 8
Återblick	1908: 1
Johanneskyrkan i Tammerfors	1908: 1
Brändö villaritningstävlan	1908: 4
Taklisten	1908: 6
Förslaget till Ateneums utvidgning	1908: 7
Gamla svenska städer	1908: 7
Tävlingsidén i fara	1908: 8
Vid årsskiftet	1909: 1
Henry van de Velde. Tänkaren och teoretikern	1909: 4
Hypoteksföreningens granitpalats	1909: 4
Folkskolonybyggnader	1909: 5
Stadsplanekonst i engelsk belysning	1909: 9
Det förflutna året	1910: 1

Fresker till Berghälls kyrka	1910: 2
Finsmedjan "Koru"	1910: 2
Det dekorativa måleriets förhållande till interiören	1910: 4
Ett arbete om New York	1910: 4
Den engelska konstindustriutställningen i Nationalmuséet	1910: 4
Wuorios affärspalats	1910: 5
Om butiklokaler	1910: 6
Det nya studenthuset	1910: 8
Två nya affärspalats	1911: 5
Berghälls nya kyrka	1911: 6
Magasinstävlingen	1911: 8
Kalevas granitpalats	1914: 9
Den katolska katedralen i Westminster	1915: 2
Den nya arkitekturen	1916: 9
Det Stockmann'ska varuhuset	1917: 4
Järnet och teglet	1917: 5
Bröderna Thomés minne	1918: 1–2

BILAGA 3

Fullständig lista över Rolf Lagerborgs texter i *Finsk tidskrift*, *Euterpe*, *Argus* och *Nya Argus* under åren 1900–1920

Finsk tidskrift (1876–)

Sydney Alrutz: I vår tids livsfrågor; anm. Af Rf Lg.	1899 Tom 47
Th. Rein om Nietzsche. En gensaga	1901 Tom 50
Konstnjutningens fysiologi	1907 Tom 63
Den religiösa erotiken	1914 Tom 77
”Grammatici certant”	1915 Tom 78
Roma locuta, causa finita	1915 Tom 79
En svensk metafysiker. (Allen Vannérus: Metafysik.)	1916 Tom 80
Psykoanalysen i konstfilosofien	1918 Tom 84
Till Rob. Tigerstedts Vetenskapslära. Några tillägg I	1920 Tom 88
Till Rob. Tigerstedts Vetenskapslära. Några tillägg II	1920 Tom 88
Till Rob. Tigerstedts Vetenskapslära. Några tillägg III	1920 Tom 88
Naturuppfattningens nydaning I	1920 Tom 89
Naturuppfattningens nydaning II	1920 Tom 89

Euterpe: veckotidskrift för musik, teater och skönliteratur (1901–1905)

Tidstyper	1902:1
Orsola	1902: 5
Kommunion	1902: 15
Årets salonger	1902: 19
Maurice Maeterlinck: Le temple enseveli	1902: 29
I kvinnofrågan	1902: 39
Samhället och individen I	1902: 40
Samhället och individen II	1902: 41
I tåget	1902: 44
Ärkefienden I	1903: 3
Ärkefienden II	1903: 4
Novicov: L'affranchissement de la femme	1903: 16
Dekadenten till uppfostraren	1903: 19
En tänkare för dagen	1903: 24
Kvinnans frihet	1903: 29
Etik – ett skolans undervisningsämne I	1903: 31
Etik – ett skolans undervisningsämne II	1903: 32
Om civilt giftermål I Finland	1903: 35
Vallfart	1903: 42
Lagsens mening I	1904: 2
Lagsens mening II	1904: 3
G.E. Rosenqvist: Moderna sträfvanden för etisk kultur	1904: 38
Frida Stéenhoff: Den reglementerade prostitutionen	1904: 41
Mosè	1905: 9–10

Feministlitteratur: Fru Evas Dagbok. – Gurli Linder: Kvinnofrågan	1905: 21–22
En teori om själen	1905: 25–26
Hj. Procopé: Belsazars gästabad	1905: 41–42
Schillers förstlingsarbete	1905: 43–46

Argus (1907–1911)

Kätterska tänkare I. Universitetscensur i Lund	1908: 1
Kätterska tänkare II. En revolutionär socialetik	1908: 2
Kätterska tänkare III. Harden och hans skola	1908: 4
Jalmari Hahl: Nykyajan näytelmäkirjoittajia	1908: 24
Edv. Munch	1909: 2
Kristligt mod och högmod	1909: 3
[Diskussion med anledning av G.G. Rosenqvists svar på artikeln Kristligt mod och högmod]	1909: 4
Filosofi på villovägar	1909: 5

Nya Argus (1911–)

Tro och övertro i gångna tider	1914: 4
Uppbyggelseböcker	1915: 2
Till frågan om den Hæckelska monismen	1915: 6
Monismen. Svar till herr Eino Kaila	1915: 8
Monismen. Svar till herr Torsten Nybergh	1915: 10
Två böcker om fromhet I	1915: 22
Två böcker om fromhet II	1915: 23
Dansk reformationspolitik	1916: 19
Religion och hysteri	1916: 22
Ett franskt upprop mot Versaillesfreden	1920: 8
En uppgörelse med förbudslagen	1920: 21
Odödliga gudar	1920: 23